

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Svenšek

Problem splošne volilne pravice v slovenskem tisku

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Svenšek

Mentor: red. prof. dr. Janez Cvirn

Mentorica: doc. dr. Sonja Merljak Zdovc

Problem splošne volilne pravice v slovenskem tisku

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Diplomsko delo z naslovom
*Problem splošne volilne pravice v
slovenskem tisku* je izdelano s
soglasjem obeh fakultet in urejeno
po pravilniku matične fakultete.

Iskrena hvala

*mentorjema red. prof. dr. Janezu Cvirnu in doc. dr. Sonji Merljak Zdovc za vse nasvete pri
pisanju besedila,*

mamici in atiju za podporo, skrb in vzpodbudo v vseh letih študija,

Evi, Urški, Alenki in Andrejki za pomoč pri nastanku naloge,

Janji in Doroteji za pogovore in opogumljanje,

Babici, sorodnikom in prijateljem za vse pozitivne misli

in seveda Roku za vso ljubezen.

Problem splošne volilne pravice v slovenskem tisku

Leta 1905 se je v avstrijskem državnem zboru Avstro-Ogrske monarhije pričela razprava o spremembi volilnega sistema, ukinitvi kurij in uvedbi splošne volilne pravice. Takšna volilna reforma je pomenila velik korak, zato so se razplamtele burne razprave, najprej med nasprotniki in zagovorniki te spremembe, nato pa med strankami, narodi in interesnimi skupinami glede razdelitve poslanskih mandatov in volilnih okrajev. Dogajanje je zaznamovalo politično in časopisno debato tudi na Slovenskem. Katoliški tabor in socialdemokrati so uvedbo splošne volilne pravice podpirali od začetka, medtem ko se je liberalni tabor bal izgube poslanskih mandatov in reformo podprl šele proti koncu leta 1905. V času razdeljevanja mandatov po narodnostih je volilna reforma glavna tema časopisov, v člankih pa se odvija prava vojna med Slovensko ljudsko stranko in Narodno- napredno stranko. Druga drugo obtožujeta za neuspeh vseh slovenskih zahtev in manjše število mandatov za Slovence na Koroškem in Štajerskem. Diplomsko delo poskuša skozi časopisne članke, objavljene v Slovincu, Slovenskem narodu, Domovini, Miru in Soči prikazati spreminjanje stališč slovenskih političnih taborov do vprašanja splošne volilne pravice, vlogo slovenskih poslancev na Dunaju in odziv v posameznih slovenskih deželah na volilno reformo. Leto in pol trajajoča pogajanja in usklajevanja so januarja 1907 privedla do cesarjeve sankcije novega volilnega zakona, ki je uvedel splošno in enako volilno pravico za vse polnoletne državljane in nov, enoten državni zbor brez kurij.

Ključne besede: *splošna in enaka volilna pravica, volilna reforma, časopisi, slovenski poslanci, katoliški tabor, liberalni tabor, socialdemokrati, državni zbor*

The question of the universal suffrage in Slovenian newspapers

In 1905 a discussion on changing the election system, abolishment of curiae and introduction of the universal suffrage commenced in the Austrian National Assembly in the Austro-Hungarian Monarchy. Such election reform was a huge step, therefore heated debates regarding a division of parliamentary mandates and electoral units began firstly between the opponents and the supporters of this change and then also between parties, nations and interest groups. The action marked a political and newspaper debate in Slovenian area, too. The Catholic political camp and Social Democrats supported the introduction of universal suffrage from the beginning while the Liberal political camp feared the loss of parliamentary mandates and did not back the reform until the end of 1905. During the mandates division the election reform was the main newspaper topic and the articles show a war being fought between the Slovene People's Party (SLS) and the National Progressive Party (NNS). They blame each other for failing to meet Slovenian demands and also for fewer mandates for the Slovenes in Koroška and Štajerska. The thesis presents the Slovenian political camps' changing view points towards the universal suffrage issue, the role of Slovenian representatives in Vienna and the response to the election reform in some of the Slovenian lands. A year and a half long negotiations and coordination led to the Emperor's assent of the new election law which introduced universal and equal suffrage for citizens who came of age and the National Assembly without curiae.

Key words: *universal and equal suffrage, election reform, newspapers, Slovenian deputies, the Catholic political camp, the Liberal political camp, Social Democrats, National Assembly*

KAZALO

1. Uvod	8
1.1 Metode dela	9
1.1.1 Kvalitativna analiza primarnih virov	9
1.1.2 Uporaba sekundarnega gradiva	10
1.1.3 Raziskovalna vprašanja	10
2. Pregled spreminjanja volilne pravice	11
2.1 Prelomno leto 1848	11
2.2 Schmerlingov sistem in volilne kurije	11
2.3 Korak naprej: neposredne volitve v državni zbor	13
2.4 Znižanje davčnega cenzusa kot udarec liberalcem	13
2.5 Spremembe političnega ozračja in zahteve po reformah	14
2.6 »Peta« kurija prinese razširitev volilne pravice	15
2.7 Kriza parlamentarnega življenja	16
2.8 Težave z Ogrsko in odmevi iz Rusije silijo k spremembam	17
3. Politična situacija slovenskega prostora	18
4. Časopisi	22
4.1 Slovenski narod	23
4.2 Slovenec	23
4.3 Glavni uredniki – politiki	24
4.4 Soča, Mir in Domovina	24
5. Vprašanje splošne volilne pravice stopi na politični parket	25
5.1 V razpravo posežejo časopisi	28
5.1.1 Stranke na shodih iščejo podporo	32
5.1.2 Splošna volilna pravica tudi v deželnem zboru?	36
5.1.2.1 Liberalci postavijo pogoj: »Kanzelparagraf!«	36
5.1.3 Prebudijo se tudi v ostalih slovenskih deželah	44
5.1.4 Gautschev govor ne prinese zadovoljstva	48
6. Leto 1906 – leto odločitve	52

6.1 Baron Gautsch predstavi prvi konkretni predlog volilne reforme	62
6.1.1 Volilni okraji povzročijo razburjenje na Slovenskem.....	63
6.1.2 Slovenski poslanci vlado opozarjajo na pomanjkljivosti	71
6.1.3 Časopisni boj se zaostrojuje	73
6.1.4 Vlada predlaga nov deželni volilni red za Kranjsko	75
6.2 Kritike odnesejo Gautscha, nastopi Hohenlohe	80
6.2.1 Hohenlohe predloži svoj predlog	84
6.3 Vodenje vlade prevzame Beck	85
6.3.1 V parlamentarnem odboru se krešejo iskre	85
6.4 »Hladen tuš« po končni razdelitvi mandatov	90
6.4.1 Liberalci pozivajo k obstrukciji v volilnem odboru	94
6.5 Kompromisni predlog na poslanskih mizah	97
6.6 Volilna reforma sprejeta.....	99
7. Vprašanje ženske volilne pravice.....	101
8. Sklep	107
9. Viri in literatura	112

1. Uvod

S sprejemom novega zakona o državnozborskih volitvah, ki je izhajal iz načela splošne in enake volilne pravice in ga je cesar Franc Jožef sankcioniral 26. januarja 1907, se je končalo skoraj leto in pol trajajoče obdobje ostrih političnih bojev. Od oktobra 1905, ko sta se zaradi krize na Ogrskem in ruske revolucije¹ ter pritiska organiziranega delavskega gibanja cesar in vlada barona Gautscha odločila za volilno reformo, pa vse do njenega sprejetja so se tudi na Slovenskem med posameznimi političnimi strankami v nemale vroče razprave glede nove volilne zakonodaje.²

V tem času je namreč že davno minilo obdobje političnega in kulturnega slogaštva in tudi v slovenskem prostoru so se razvile politične stranke v modernem pomenu besede. V boju za volivce, državnozborske in deželnozborske mandate so stranke začele ugotavljati, kakšno moč ima zapisana beseda v časopisih, in zato so z njihovo pomočjo želele svoja stališča predstaviti širši javnosti. Časopisi so objavljali tudi poročila in dele govorov, ki so jih strankarski veljaki imeli pred zbranimi množicami na shodih.

Pričujoče diplomsko delo bo poskusilo prikazati, kako je potekala razprava o razširitvi volilne pravice v slovenskem prostoru, kakšna so bila začetna predvidevanja, kaj naj bi splošna volilna pravica prinesla, kako so se na spremembo volilnega reda odzivale tri glavne politične opcije na Slovenskem, kako so strankarski veljaki in slovenski poslanci v državnem zboru zaostrovali ali spreminjali svoje mnenje o tej temi, kakšna so bila pričakovanja posameznih slovenskih pokrajin in kakšni so bili odzivi na končno različico reforme.

Ker se je volilna pravica spreminjala in razširjala vse od prve uvedbe ustavnosti v Habsburški monarhiji, katere del je bilo tudi slovensko ozemlje, bomo najprej orisali vzroke in potek spreminjanja volilnih redov. V vsakem izmed njih so namreč veljali za volilno pravico posebni pogoji, volivci so bili razdeljeni po kurijah – volilnih razredih, ki so temeljili na družbenih razredih – vse dokler se niso notranje in mednarodne politične razmere v zadnjem

¹ V Rusiji je v tem času zavrelo med nezadovoljnim prebivalstvom, predvsem meščani, ki so zahtevali politične spremembe. Car je ukazal streljati na protestnike, kar je povzročilo val stavk v številnih mestih. Po izgubi vojne z Japonsko je postalo jasno, da bo car moral sprejeti nekatere reforme, in zato je izdal oktobrski razglas, v katerem je obljubil ustanovitev voljene skupščine (dume) z zakonodajnimi pooblastili.

² Janez Cvirn: Volilna reforma 1907, v Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941), ur. Marjan Drnovšek, Drago Bajt, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 69.

desetletju 19. stoletja toliko spremenile, da so postali glasovi o krivičnosti takšne razdelitve vse glasnejši.

Predstavili bomo politično situacijo na prelomu med 19. in 20. stoletjem na Slovenskem, tri politične tabore – katoliškega, liberalnega in socialnodemokratskega – ter na kratko opisali nastanek in nazorsko usmerjenost izbranih časopisov.

V osrednjem delu diplomskega dela pa želimo prikazati, kako so oblikovanje volilne reforme spremljali v izbranih časnikih. Predstavili bomo večino člankov, ki so jih v letih 1905, 1906 in januarja 1907 objavili v časopisih, ter s smiselnim razporejanjem in povezovanjem skušali ponazoriti razmišljanje slovenske politične elite. Ker je vzporedno z razpravo o splošni volilni pravici potekala tudi razprava o spremembah volilnega reda za volitve v deželni zbor na Kranjskem, bo v besedilu nekaj pozornosti namenjene tudi temu, sploh ker so glavni politični akterji enaki.

Čeprav so v časopisih vseskozi pisali o splošni in enaki volilni pravici, pa je treba vedeti, da so pri tem tako politiki kot tudi širša javnost imeli v mislih razširitev volilne pravice na vse moške polnoletne državljane. Ženske so bile iz teh načrtov po večini izvzete, čeprav se je zaradi različnih praks pri občinski volilni pravici, kjer so ponekod dovoljevali participacijo posameznim ženskim davkoplačevalkam, pojavilo tudi vprašanje o vključitvi žensk v ta demokratični akt. Posebno poglavje bo zato namenjeno razpravam glede ženske volilne pravice.

1.1 Metode dela

1.1.1 Kvalitativna analiza primarnih virov

Glavni vir diplomskega dela so članki petih izbranih časopisov: dveh osrednjih slovenskih dnevnikov, ki sta izhajala v Ljubljani, glavnem mestu Kranjske – *Slovenca* in *Slovenskega naroda* – ter treh tednikov, s katerimi smo želeli »pokriti« tudi ostale kronovine, v katerih so živeli Slovenci: celovškega *Miru*, celjske *Domovine* in goriške *Soče*. Omejili smo se na leta **1905**, ko so se zaradi ruske revolucije in notranjepolitičnih napetosti težnje po razširitvi volilne pravice najbolj razplamtele in jim je naklonjenost pokazal tudi cesar, **1906**, ko so v državnem zboru že razpravljali o konkretnih predlogih ter nato v posebnem odboru določali

razdelitev volilnih okrajev in število poslancev, ter začetek leta **1907**, ko je cesar sankcioniral zakon, ki je uvedel splošno in enako moško volilno pravico.

Vsi članki so prepisani in uporabljeni kot temeljno gradivo pri pisanju diplomskega dela.

1.1.2 Uporaba sekundarnega gradiva

Pri pisanju zgodovinskega pregleda spreminjanja volilne pravice, orisa politične situacije in stanja na medijskem področju smo se opirali na izbrano relevantno literaturo, ki je navedena na koncu naloge.

1.1.3 Raziskovalna vprašanja

V nalogi smo se osredotočili na naslednja raziskovalna vprašanja: Kako so slovenski časniki spremljali pogajanja in oblikovanje volilne reforme? Kakšno je bilo stališče posameznih političnih strank o splošni volilni pravici? So se pogledi na razširitev volilne pravice razlikovali glede na posamezne pokrajine? Kako so se na sprejetje volilne reforme odzvali na Slovenskem?

2. Pregled spreminjanja volilne pravice

2.1 Prelomno leto 1848

Prve volitve v modernem pomenu besede je Slovincem prinesla revolucija v »pomladi narodov« leta 1848. Zahteve po političnih spremembah so prisilile cesarja k sankcioniranju ustave, ki je uzakonjala, da si mora zakonodajno oblast deliti s parlamentom, izvršno pa z vlado. Takrat so se zvrstile volitve v frankfurtski in dunajski parlament, včasne deželne zbornice na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter v tržaški mestni svet. Toda to prvo parlamentarno življenje je trajalo le malo časa: državni zbor je bil razgnan, silvestrski patent je ukinil ustavo ter temeljne pravice in sledila je desetletna doba novega absolutizma. Po izgubljeni vojni v Italiji leta 1859 in zaradi težkega finančnega položaja pa je moral avstrijski cesar obljubiti »času primerne izboljšave«.³ Oktobrska diploma je nato določila novo ureditev monarhije, saj je zakonodajno oblast delila med cesarja, deželne zbornice in državni zbor. Cesar Franc Jožef jo je komentiral z besedami: »*Dobili bomo sicer nekaj parlamentarnega življenja, toda oblast ostane v mojih rokah in vse bo dobro prilagojeno avstrijskim razmeram.*«⁴ Podoba te ureditve je bila torej še vedno konservativna, saj je dajala prednost tradicionalni eliti, hkrati pa je uvajala tudi federalizem, zato je sprožila močan odpor nemškega liberalnega meščanstva in jožefinskemu idealu enotne države zveste avstrijske birokracije, zavrnil pa jo je tudi velik del madžarskega liberalnega plemstva in inteligence. Cesar je moral še popustiti: decembra 1860 je postal notranji minister Anton Ritter von Schmerling, ki je Franca Jožefa prepričal, da je mogoče monarhijo stabilizirati le z uvedbo konstitucionalnega sistema.⁵

2.2 Schmerlingov sistem in volilne kurije

26. februarja 1861 je izšel cesarski patent, ki je prinesel osnovni zakon o državnem zastopstvu, novem državnem parlamentu, in deželnozbornice volilne ređe za vse dežele poznejše avstrijske državne polovice. To je bila tako imenovana februarska ustava. Pomenila je velik korak naprej od oktobrske diplome, močno pa je zaostajala za tem, kar je trinajst let prej dala revolucija.⁶ Cesar se je moral sprijazniti z odstopom nekaterih svojih pravic parlamentu – prvič po letu 1848 je bilo spet oblikovano predstavniško telo, ki si zasluži

³ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem, 1861–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1965, str. 5.

⁴ Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1718)*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2006, str. 81.

⁵ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji*, str. 84–85.

⁶ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 5.

oznako parlament.⁷ Vsaka dežela je dobila za zastopstvo deželni zbor. Sestava posameznih deželni zborov je bila sicer različna, a vendarle tako podobna, da lahko govorimo o splošnih značilnostih tega sistema: posamezne narodnosti niso bile enakomerno zastopane, predvsem pa sta bila favorizirana nemško veleposestvo in nemška buržoazija. Volilna pravica ni bila niti splošna niti enaka⁸, saj so bili volivci razdeljeni v volilne razrede (kurije) in iz vsake kurije so izvolili določeno število poslancev.⁹ Volivci mestne kurije, ki so zastopali slabo petino vsega prebivalstva, so volili eno četrtno poslancev. Volivci kmečke kurije so pošiljali v deželne zbore dve petini poslancev, čeprav je v kmečkih volilnih okrajih živelo nad 80 odstotkov celotnega prebivalstva. Mesto je bilo torej proti vasi očitno favorizirano. Ob tem je bila v teh dveh kurijah volilna pravica omejena le na tiste, ki so imeli občinsko volilno pravico, kar je pomenilo, da so plačevali določen znesek direktnih davkov ali so izpolnjevali »inteligentni«¹⁰ cenzus. Volivci kmečkega stanu pa so celo morali voliti posredno – po občinah so volili volilne može in šele ti so potem izbirali poslance. Toda zastopniki mestne in kmečke kurije so zapolnili le dve tretjini poslanskih mest v deželnih zbore, saj je cela tretjina mest pripadla dvema še posebej privilegiranim volilnim razredoma: veleposestvu in trgovsko-obrtnim zbornicam, ki po skupnem številu svojih volivcev niso predstavljali niti ene tisočine prebivalstva, in nevoljenim članom – virilistom (škofom in rektorjem univerz).

Sistem kurij ni pomenil le socialne, ampak tudi nacionalno krivičnosti. V Avstriji kot mnogonacionalni državi so bili namreč narodi na različni stopnji razvoja, kar je posledično pomenilo različno gospodarsko, politično in kulturno moč. Tako so prav zaradi kurij veleposestva in trgovsko-obrtnih zbornic ter favoriziranja mest sedeli v deželnih zbore poslanci nemških strank v številu, ki je daleč presežilo delež nemškega prebivalstva, kar pa je spadalo k bistvenim ciljem t. i. Schmerlingove volilne geometrije.¹⁰ *»Ne bojim se ugovorov, ako trdim, da v vsih parlamentarnih evropskih državah ni nikjer bolj neliberalnega in nazadnjaškega volilnega sistema nego je Schmerlingov,«* je leta 1883 dejal slovenski politik Fran Šuklje.¹¹

⁷ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 88.

⁸ Splošna volilna pravica pomeni, da imajo volilno pravico vsi polnoletni državljani, enaka volilna pravica pa označuje »enakovrednost«¹⁰ oddanih glasov – nekateri volivci so namreč lahko imeli na istih volitvah pravico voliti večkrat ali pa je njihov glas veljal za več oddanih glasov.

⁹ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 5.

¹⁰ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 6.

¹¹ Stenografični zapisnik seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (16. oktober 1883) v Janez Cvirn, Deželnozbornska volilna reforma na Kranjskem 1883, v Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, ur. Vincenc Rajšp et al., Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001.

A to ni bilo značilno le za deželne zборе. Parlament je imel namreč dve zbornici – gosposko, kjer so sedeli člani plemiških družin, predstavniki znanosti in umetnosti ter cerkveni dostojanstveniki, in poslansko. V poslansko zbornico pa prav tako niso volili državljani, ampak deželni zbori iz svoje srede, tako da se je sistem kurij prenesel tudi v državni zbor.¹² Ostre kritike so se pojavile takoj ob izidu februarskega patenta in po prvih volitvah leta 1861, saj volilni sistem ni mogel zadovoljiti niti količkej demokratičnih državljanov v Avstriji niti podrejenih, za enakopravnost borečih se narodov.¹³

2.3 Korak naprej: neposredne volitve v državni zbor

Prva velika reforma leta 1873 je uvedla neposredne volitve v dunajski parlament, a kurije so ostale. Reformo je izvedla nemška liberalna ustavoverna večina, in ker so število poslanskih mandatov zvišali z 203 na 353, je ob tem uspela še nekoliko povečati neenakomernost zastopstva po deželah in delež poslancev mestne kurije.

V primerjavi s prejšnjo zakonodajo volilna reforma ni prinesla bistvenih novosti glede same volilne pravice in je tudi ni razširila. Volilno pravico za volitve v državni zbor so namreč dobili tisti, ki so imeli pravico voliti v deželne zборе. Vendar pa so nekatere določbe že ustvarjale prve drobne razlike glede števila volilnih upravičencev za ene in druge volitve. Najpomembnejša je ta, da bodoče spremembe deželnozbornskih volilnih predpisov ne bodo veljale za državnozbornske volitve. Tako moramo od tega časa naprej govoriti o deželnozbornski in državnozbornski volilni pravici kot o dveh različnih pojmih.¹⁴

2.4 Znižanje davčnega cenzusa kot udarec liberalcem

Prvi korak od cenzusne k množični demokraciji je prinesla državnozbornska volilna reforma iz leta 1882, s katero so znižali pogojni davčni cenzus z 10 na 5 goldinarjev direktnih davkov. Za znižanje davčnega cenzusa in razširitev volilne pravice se je Taaffejeva vlada odločila v želji po oslabitvi nemške liberalne opozicije, kar jim je na državnozbornskih volitvah leta 1885 tudi uspelo, saj je okoli 400.000 novih volivcev (»petakarjev«) v glavnem volilo protiliberalno.¹⁵

¹² Melik, Volitve na Slovenskem, str. 7.

¹³ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 8.

¹⁴ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 8.

¹⁵ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 142.

2.5 Spremembe političnega ozračja in zahteve po reformah

Na začetku devetdesetih let so zahteve po demokratizaciji volilnega sistema postale vsesplošne. Spremenilo se je politično ozračje. Parlamentarni boj je izgubljal svoj nekdanji značaj, v katerem so se poslanci dostikrat opredeljevali po svojih osebnih, ne pa strankarskih stališčih, običajno pa ni šel preko nekaterih meja uglednosti. Zdaj so stranke v njem skoraj povsem prevladale, v parlamentu pa so se pojavile obstrukcije, divji spopadi in tudi fizična obračunavanja. Dunajski parlament je bil dolga obdobja sploh nezmožen vsakega dela, prav tako tudi mnogi deželni zbori. Kakor strankarska so postajala tudi nacionalna nasprotja vse ostrejša. Nacionalne zahteve okrepljenih nenemških narodov in nepopustljivost nemškega nacionalizma so bili v vedno bolj nerešljivem nasprotju.¹⁶ Za uvedbo splošne volilne pravice so si prizadevali tako socialdemokrati kot nemški nacionalci, pa tudi krščanski socialci in mladočehi, ki so na državnozborskih volitvah leta 1891 povsem potolkli staročehe. Prisilili so poslansko zbornico, da je oblikovala poseben odbor za volilno reformo.¹⁷ V naslednjih dveh letih je bilo predloženih 41 predlogov, a le dva od njih sta zahtevala splošno, direktno in enako volilno pravico. Toda zaradi nezainteresiranosti ministrskega predsednika Taaffeja in večine v poslanski zbornici, se delo odbora dolgo časa ni premaknilo z mrtve točke.¹⁸

A leta 1893 so zahteve po uvedbi splošne moške volilne pravice in ukinitvi kurijalnega sistema podprle velike demonstracije delavstva na Dunaju in drugih večjih mestih monarhije. Pod vtisom demonstracij se je za nekakšno volilno reformo ogrela tudi večina drugih političnih skupin. Grof Taaffe je bil do tega časa dolgo indiferenten, toda zaradi šibke podpore v državnem zboru se je jeseni 1893 vendarle odločil za temeljito spremembo volilnega sistema.¹⁹ Njegov predlog volilne reforme je še vedno ohranjal kurijalni sistem, toda hkrati je predvideval spremembo obstoječega davčnega cenzusa v kmečki in mestni kuriji. V teh dveh kurijah naj bi dobil volilno pravico vsak polnoletni moški državljani, ki zna pisati in brati, živi v volilnem okraju šest mesecev pred volitvami in plačuje kakršen koli znesek direktnih davkov. S tem bi se volilna pravica razširila s 15 na 34 odstotkov moškega prebivalstva.

¹⁶ Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, DZS, Ljubljana 1966, str. 246.

¹⁷ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 142.

¹⁸ Več o tem glej Helmut Rumpel, Im Vorfeld des allgemeinen Wahlrechts. Die Wahlreformdebatten im cisleithanischen Reichsrat 1891 – 1893, v Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, ur. Vincenc Rajšp et al., Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001.

¹⁹ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 142.

Reakcija je bila hitra in uničujoča. Voditelji (katoliške) konservativne stranke (t. i. Hohenwartov klub, v katerem so bili tudi slovenski poslanci), ki so dotlej ves čas podpirali vlado, so bili odločno proti. Reformo so zavrnilo tudi nemški liberalci v združeni nemški levici. V obeh strankah so namreč nasprotovali, da bi volilno pravico dobili tudi delavci v mestih in dninarji na kmetih. Poljaki pa so volilno reformo zavrnilo iz strahu, da bi prinesla povišanje števila rutenskih poslancev. Taaffe je cesarju ponudil odstopno izjavo, ki pa jo je cesar sprejel šele po 28. oktobru 1893, ko sta reformo odločno zavrnila oba domova državnega zbora.²⁰

2.6 »Peta« kurija prinese razširitev volilne pravice

11. novembra 1893 je Taaffeja zamenjal knez Alfred Windischgraetz, ki so ga podpirali združeni nasprotniki volilne reforme. Windischgraetz je v svojem govoru 23. novembra 1893 v državnem zboru napovedal pripravo volilne reforme, ki ne bo več temeljila na kurijalnem sistemu in davčnem cenzusu. A 26. februarja 1894 je v poslanski zbornici predstavil predlog, ki ni predvideval ukinitve kurij, ampak je ustvarjal novo, »peto« kurijo (obsegala naj bi 43 poslanskih mest), v kateri naj bi dobili volilno pravico vsi polnoletni moški državljani Avstrije (ne glede na višino plačanih direktnih davkov), ki šest mesecev bivajo v nekem volilnem okraju in so pisмени. Toda ta reforma ni bila deležna prevelikega odobravanja, zato v odboru za volilno reformo z obravnavo predloga niso posebej hiteli.²¹

A zaradi množičnih delavskih demonstracij in cesarjeve zahteve, naj vlada izpolni svoj program, je odbor za volilno reformo junija 1895 le dosegel kompromisno rešitev. Ker je vmes padla Windischgraetzova vlada, se je z reformo spopadel grof Kasimir Badeni. Njegov predlog je bila zgolj modificirana zamisel predhodnika, predvideval pa je oblikovanje nove 72-članske »pete« kurije, izvoljene na podlagi splošne moške volilne pravice. V novi, splošni kuriji, ki so ji namenili skromnih 17 odstotkov vseh mandatov, naj bi dobil pravico voliti vsak polnoletni moški državljani (star nad 24 let), ki je najmanj šest mesecev pred volitvami stalno bival na območju določenega volilnega okraja, tudi tak, ki je že imel volilno pravico v eni izmed obstoječih kurij. Za uvedbo »pluralnega sistema«, po katerem so volivci ostalih kurij zdaj dobili še volilno pravico v splošni kuriji in so torej lahko volili dvakrat, se je Badeni

²⁰ Cvim, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 143.

²¹ Prav tam.

odločil zato, da bi pomiril nasprotnike splošne volilne pravice.²² Namen je bil jasen: preprečiti, da bi bila splošna kurija v rokah proletariata in drugih malih ljudi.

Spodnji dom je predlog sprejel 7. maja 1896 z 234 glasovi za in le 19 proti. Potem ko je zakon brez sprememb sprejela še gosposka zbornica, ga je septembra 1896 cesar sankcioniral. S tem je bila prvič v avstrijski zgodovini uvedena splošna moška volilna pravica, ki so jo na svojevrsten način spojili s starim sistemom kurij. Vendar taka rešitev, ki je prepuščala ljudstvu le eno šestino poslancev, ni mogla zadovoljiti.²³

2.7 Kriza parlamentarnega življenja

Politično življenje je dobivalo v drugi polovici 90. let drugačno podobo. Močno se je namreč razširil krog ljudi, ki so sodelovali ali vsaj pasivno odločali v političnem življenju. Kmečke in delavske množice so stopale na politično prizorišče, ki je bilo prejšnja desetletja omejeno le na inteligenco, meščanstvo in vrhnje kmečke plasti. Začelo se je govoriti o ljudstvu in demokraciji. V političnem življenju so se pojavljale nove struje, nove smeri in novi pogledi. Stari liberalizem se je počasi razkrajal, prav tako stari konservativni liberalizem.²⁴ Zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice so se z vso silo nadaljevale. Zlasti socialdemokracija, ki je na državnozbornskih volitvah leta 1897 osvojila 15 mandatov, je splošno kurijo sprejela zgolj kot »aro« na splošno enako volilno pravico. Za razširitev volilne pravice se je zavzemalo tudi vedno več drugih političnih skupin v državnem zboru.²⁵

Parlamentarno življenje je po volitvah 1897 zašlo v zelo hudo krizo. Glavno orožje boja je postala obstrukcija, ki so jo vodili zdaj eni, zdaj drugi. Parlament je bil le od časa do časa zmožen dela. Nacionalni spori so bili vse hujši, pojavljale so se nove nacionalistične stranke. Vlade so si le s težavo in za kratek čas ustvarjale parlamentarno večino, poslance so si morale pridobivati z različnimi koncesijami. V takšnih razmerah je bilo skoraj nemogoče izvajati kakršnekoli večje reforme.²⁶

Po obstrukciji, ki je ohromila delo državnega zbora zaradi Badenijevih jezikovnih naredb, so v uvedbi splošne in enake volilne pravice mnogi videli sredstvo za normalizacijo parlamentarnega življenja. O temeljiti razširitvi volilne pravice po poti oktroijske je resno

²² Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 144.

²³ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 8.

²⁴ Gestrin, Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, str. 245.

²⁵ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 145.

²⁶ Gestrin, Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, str. 247.

razmišljal tudi ministrski predsednik Ernst von Koerber. Poleti 1900 je izdelal velikopotezni načrt ustavne reforme, v katerem je predvideval oblikovanje »vsedržavne stranke«, stabilne parlamentarne koalicije, ki bi si prizadevala za vsesplošno modernizacijo države. Svoj cilj je želel uresničiti s pomočjo volilne reforme, ki bi bila nekakšna mešanica načela splošne moške volilne pravice in novega kurialnega sistema. V skladu z njo naj bi 60 odstotkov poslancev izvolili na podlagi splošne moške volilne pravice, preostalih 40 odstotkov pa le upravičeni volivci v t. i. inteligenčni kuriji in v kuriji industrije. Z okrepljenim zastopstvom meščanstva po izobrazbi in premoženju je želel ustvariti stabilnejši parlament.

2.8 Težave z Ogrsko in odmevi iz Rusije silijo k spremembam

Čeprav Koerberjev načrt ni dobil cesarjeve podpore, pa zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice niso prenehale. V času, ko je parlament hromila obstrukcija, so bili mnogi prepričani, da bi demokratizacija volilnega sistema iz njega odplaknila radikalizem. A reforma volilnega sistema je nato izšla iz velike krize v odnosih med cesarjem in madžarsko opozicijo na Ogrskem. Na madžarski strani so se namreč pojavljale zahteve po še večji samostojnosti Ogrske, po zgolj personalni uniji, po posebni ogrski vojski. Novi ogrski ministrski predsednik Géza Fejervári je želel izničiti politično moč ogrskih magnatov v parlamentu, saj bi s tem zatrl te težnje. Zato je julija 1905 predlagal uvedbo splošne volilne pravice. Čeprav sta temu odločno nasprotovala ministrski predsednik Gautsch in skupni zunanji minister Goluchovski, je taka zahteva postala vsesplošna tudi v Cislajtaciji.²⁷

Ko se je konec septembra sestal državni zbor in je ministrski predsednik Gautsch že omenil možnost uvedbe splošne volilne pravice na Ogrskem (ne pa tudi v Cislajtaciji²⁸), so se za razširitev volilne pravice zavzele skoraj vse politične skupine v državnem zboru. Med slovenskimi poslanci se je za volilno reformo najbolj zavzemal dr. Ivan Šušteršič²⁹. Gautsch se za te zahteve sprva ni zmenil in je vztrajno ponavljal, da bi bilo v Avstriji mogoče uvesti splošno in enako volilno pravico le v primeru, da bi prej rešili nacionalna vprašanja. Ko pa je 30. oktobra 1905 na Dunaj prispela novica, da je ruski car obljubil razširitev volilne pravice v

²⁷ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 146.

²⁸ **Cislajtacija** označuje »deželo na tej strani reke Leithe« in to je bil neuraden naziv za avstrijsko polovico Avstro-Ogrske. Translajtacija pa je pomenila ogrski del monarhije. Po reki Leithe (izg. Lajta) je namreč potekal del meje med Avstrijo in Ogrsko.

²⁹ V časopisnih člankih, ki so temelj osrednjega besedila te naloge, so priimek prvaka katoliškega tabora pisali v dveh različicah: Šušteršič in Šusteršič. Sam se je podpisoval kot Šusteršič, a so njegov priimek kasneje v zgodovinospisju pisali Šušteršič. Tudi Janko Pleterski v monografiji Dr. Ivan Šušteršič (1998), uporablja to različico, zato smo takšen način zapisa uporabili tudi v tem diplomskem delu.

dumo, ki je sprožila velike delavske demonstracije po vseh večjih delavskih mestih monarhije, se je cesar odločil, da bo državni zbor v naslednjem sklicu začel razpravo o morebitni volilni reformi.³⁰

Ruska revoluciji leta 1905, politika do Ogrske in naraščajoči nemiri po vsej monarhiji so vlado pripravili do tega, da je obljubila predložitev osnutka radikalne državnozbornske volilne reforme z odpravo kurij ter uvedbo splošne in enake volilne pravice.³¹

V pričakovanju vladnega osnutka so se v javnosti pojavljali najrazličnejši predlogi glede »najpravičnejšega« volilnega sistema. Medtem ko uvedba splošne moške volilne pravice za nikogar ni bila sporna, so zlasti nekatere nacionalne stranke nasprotovale enaki volilni pravici. Poleg socialdemokratov in krščanskih socialcev so si za uvedbo splošne in enake volilne pravice prizadevali še Slovani (z delno izjemo Poljakov, ki so se bali povečane moči Rutencev), ki so si obetali pravičnejšo zastopanost v parlamentu. Enaki volilni pravici pa so nasprotovale predvsem nemške nacionalne (liberalne) stranke, ki so se bale izgube svoje politične prevlade.³²

Tudi v slovenskem političnem prostoru je bila volilna reforma vroča tema, o njej so govorili na strankarskih zborih in predvsem pisali v časopisih.

3. Politična situacija slovenskega prostora

Slovenska politična kultura je kot del avstrijske politične kulture temeljila na jožefinski zapuščini, ki so jo utelešale pravna država, birokracija in racionalistična podoba vladarja. Spoštovanje avtoritete in tradicije je z razvojem katolicizma prepojilo tudi ljudsko kulturo.³³ Za slovensko politiko so bila osemdeseta leta 19. stoletja obdobje »sloge«, vsi so iskali kompromise s Taaffejevo vlado, ki je v zameno za politične odločitve pričakovala podporo in zmernost v narodnih zahtevah. Ena osrednjih osebnosti tedanjega slovenskega političnega življenja je bil liberalno usmerjeni politik Fran Šuklje, ki je dokazoval, da politika skrajnosti v Avstriji ne bo nikoli uspešna. Med njegovimi nasprotniki so bili starejši in mlajši radikalnejši liberalci, katerih politične poglede razkriva leta 1885 zapisana misel pisatelja Ivana Tavčarja,

³⁰ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 147.

³¹ Gestrin, Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, str. 249.

³² Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 147.

³³ Irena Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, Sophia, Ljubljana 2008, str. 17.

da lahko Slovenec in Slovan sklemeta vse vrste kompromise, vendar nikdar z Nemci. Toda pod vtisom rastoče moči katoliškega tabora na Slovenskem je med liberalci že leta 1886 prevladalo Šukljetovo stališče in zmaga usmeritve k »elasticiteti« med liberalci.

Katoliški tabor pa je v tem času pod vplivom razvoja v Cerkvi, ki se je bolj obrnila k družbenim problemom, in pod vtisom krize v državi, s katero se je povečal odpor proti liberalnim socialnim in gospodarskim nazorom, vztrajno krepil svojo moč.³⁴ Težnjo po katoliški prenovi, ki naj bi slovensko politiko, družbo in kulturo utemeljila na krščanskih načelih, je zaostрил bogoslovni profesor Anton Mahnič. Pozval je k »ločitvi duhov« in v politiki zavračal vsako sodelovanje z nekatoliškimi skupinami, posebno liberalnimi. Politični razvoj je nato v prvi polovici devetdesetih let pripeljal do dokončnega liberalno-katoliškega razcepa in ustanovitve modernih slovenskih strank.³⁵

V tem času pa se je nadaljevalo še oblikovanje tretjega – delavskega – političnega tabora. Na ustanovnem kongresu avstrijske socialdemokratske stranke za novo leto 1888/89 sta slovenske delavce zastopala dva predstavnika. Odtlej se je delavsko gibanje na slovenskem ozemlju razvijalo v okviru avstrijskega. Leta 1890 so pri nas prvič praznovali 1. maj.³⁶

Državnozborske volitve leta 1891 so bile nato v osrednji slovenski deželi Kranjski zadnje, na katerih je pod zastavo narodne sloge kandidate postavil centralni volilni odbor. Že na dopolnilnih volitvah istega leta je prišla do izraza »ločitev duhov«, ki jo je propagiral vodilni ideolog slovenskega političnega katolicizma Mahnič. Samostojne kandidature sta namreč vložili Katoliško politično društvo in liberalno Slovensko društvo. Od takrat naprej sta se za kranjske državnozborske mandate potegovala dva tabora: **Katoliška narodna stranka** (KNS), ki se je v letu 1905 preimenovala v **Slovensko ljudsko stranko** (SLS), in **Narodna napredna stranka** (NNS). V drugih kronovinah s slovenskim prebivalstvom je večina kandidatov za poslance še naprej nastopala pod staro slogaško zastavo, čeprav so se tudi v teh deželah že začele pojavljati samostojne kandidature, bodisi konservativcev in krščanskih socialcev bodisi liberalcev. Na Goriškem je prišlo do dokončnega razkola na dopolnilnih

³⁴ Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, Modrijan, Ljubljana 2006, str. 107.

³⁵ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 108.

³⁶ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 109.

državnozbornih volitvah leta 1901, na Štajerskem leta 1907, medtem ko je na Koroškem, v Trstu in Istri slovenski tabor ostal enoten.³⁷

V letu 1896 je bila na Slovenskem ustanovljena še **Jugoslovanska socialnodemokratska stranka** (JSDS), potem ko so avstrijski socialdemokrati sklenili, da se preoblikujejo v sedem avtonomnih nacionalnih enot.

Nacionalne in socialne napetosti v monarhiji so se večale, vlade pa so jih skušale pomiriti z različnimi koncesijami nenemškemu narodu. To je vzbudilo novo nemško jezo in nemško nezadovoljstvo nad »popuščanjem« Slovanom, ki se je krepilo od začetka 80. let, je doseglo vrhunec. Rasla je tudi napadalnost nemškega nacionalizma na slovenskem ozemlju, najbolj ob severni slovenski narodnostni meji, na Štajerskem in Koroškem.³⁸

Slovensko politično prizorišče se je torej oblikovalo pod vplivom okrepljenega nemškega pritiska in zaostrenih napetosti v monarhiji. Ker je bil slovenski politični prostor umeščen v avstrijski del avstro-ogrske monarhije, je tudi zanj značilen poznejši vzpon množičnih političnih strank. V vodenju politike za množice je prednjačila Katoliška narodna stranka, ki se je v tem tudi ločila od svoje tekmice liberalne Narodno napredne stranke. Katoliški tabor je doživljal pravi polet in leta 1902 je KNS sprejela načrt svoje politične organizacije, po katerem naj bi se organizirala po sodnih okrajih, za kritje stroškov stranke pa naj bi poskrbel ljudski sklad.³⁹ Stranka se je zavzemala za spreminjanje socialne in gospodarske zakonodaje v kmetovo in delavčevo korist, ustanavljala je kmečke zadruge ter obrtna in delavska društva. Ustvarila je tudi razvejano mrežo katoliških prosvetnih organizacij. Na ta način je hitro dobredno obvladovala podeželje, hkrati pa širila vpliv na delavstvo in meščanstvo v manjših mestih in trgih. Njena najpomembnejša »udarna« in organizacijska sila je bila duhovščina, naglo pa je raslo tudi število katoliško opredeljenih laičnih izobražencev, ki so dobivali v stranki vse pomembnejšo vlogo.⁴⁰ Vodja stranke je bil vse do svoje smrti 1896 Karel Klun, v naslednjih letih pa se je uveljavil Ivan Šušteršič.

³⁷ Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu, Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914, Založba Panevropa, Celje 2001, str. 11.

³⁸ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 112.

³⁹ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 23–26.

⁴⁰ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 114.

27. novembra 1905 so zaupniki KNS sprejeli sklep, da se stranka preimenuje v Slovensko ljudsko stranko (SLS). Pod novim imenom in po sprejemu novega deželnega volilnega reda za Kranjsko, ki ji je omogočil absolutno večino v deželnem zboru, se je stranka odločno podala še v boj za državnozbornsko volilno reformo.⁴¹

Širokopotezna in socialno angažirana politika katoliškega tabora pa je najbolj škodila liberalcem, ki za kmetijsko krizo, socialna vprašanja in spremembe politične organizacije niso imeli posluha.⁴² Jih je pa organiziranje katoliškega tabora prisililo, da so leta 1894 ustanovili Narodno stranko, ki se je od 1905 imenovala Narodno napredna stranka. Njena najvidnejša voditelja sta bila Ivan Tavčar in Ivan Hribar. Liberalci so sprva izražali bistveno manjše zanimanje za ljudstvo in zato tudi še na prelomu stoletja uporabljali drugačne, bolj arhaične metode dela, kot so parlamentarni klubi in čitalnice oziroma narodni domovi. Pozno spoznanje o neizogibni nujnosti vzpostavitve formalne mreže odborov in zaupnikov stranke se je odražalo tudi v programskih izhodiščih. Vodilni liberalci so sicer govorili o podpori kmetu, svojo volilno bazo pa so videli v srednjem meščanstvu. Čeprav je NNS pred koncem 19. stoletja podpirala splošno in enako volilno pravico, je pozneje stališče spremenila, saj bi razširjena volilna baza prinesla premoč katoliškega tabora.⁴³

Nesposobnost liberalnih veljakov, da bi se učinkovito spopadli s socialnim vprašanjem in katoliško stranko, je razdelila njihov tabor in sprožila glasne kritike med mlajšimi izobraženci in študenti. Njihovo nezadovoljstvo se je še povečalo, ko so na Kranjskem liberalni voditelji, nekdanji Šukljetovi nasprotniki in kritiki »elastikov«, leta 1896 raje sklenili sporazum z nemškimi veleposestniki, kot da bi prepustili oblast močnejši katoliški stranki. Koalicija slovenskih liberalcev in nemške stranke je obdržala večino v kranjskem deželnem zboru do leta 1908. To je v boju proti liberalcem spretno izkoriščala katoliška stranka, ki se je sicer pred sklenitvijo slovensko-nemške liberalne zveze sama pogajala z Nemci.⁴⁴

Z oblikovanjem meščanskih strank in uveljavitvijo socialne demokracije je slovensko politično življenje v devetdesetih letih 19. stoletja končno dobilo moderno – tripolno – podobo. Meščanska strankarska tabora po prenehanju sloge in razkolu nista bila preveč pripravljena niti na minimalen konsenz o skupnih nacionalnih interesih, podoba slovenske

⁴¹ Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu, str. 57.

⁴² Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 117.

⁴³ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 23–26.

⁴⁴ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 118.

družbe in sveta, ki so jo slikali njuni voditelji, pa je bila izrazito črno-bela, saj so dogodke ocenjevali predvsem v ideološki luči. Z reformami, ki so širile volilno pravico, se je v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno na slovenskem ozemlju – kot drugod v monarhiji – še zaostрил boj za volivce.⁴⁵

4. Časopisi

19. stoletje je bilo priča najbolj daljnosežnim spremembam v političnem življenju, tranziciji od absolutističnih režimov k demokratičnim. Politična mobilizacija množic je naraščala. Zborovanja in shodi so bili družabni dogodki, manifestacije moči političnega tabora in glavni posredniki političnih informacij. Henrik Tuma je v svojih spominih izrazil prepričanje, da so slovenski delavci, ki so v glavnem prišli s kmetov, dobili svoje politično prepričanje na shodih in bili tudi zato najbolj dostopni raznim političnim demagogom.⁴⁶ Moč govornje besede je premagala moč zapisane, saj so tedaj časopisi še vedno bili redka dobrina, branje pa večšina, ki jo je tekoče obvladala le manjšina.⁴⁷

A stopnja pismenosti se je skozi celotno 19. stoletje dvigovala, s tem pa tudi število ljudi, ki so lahko spremljali tiskane medije. Politična pismenost (peticije, apeli) je postajala vse širša, pri tem pa so pomembno vlogo odigrali ravno tiskani mediji.⁴⁸

Slovensko novinarstvo se je v tem času oblikovalo po vzoru sosednjih komunikacijskih ustrojev. Določala ga je nacionalna gorečnost, izstopajoče značilnosti so bile množičnost, politizacija javnosti in vplivanje na oblikovanje politične bipolarnosti (katoliška – liberalna).⁴⁹ Časopisi so namreč zdaj zavestno mobilizirali ljudi, da bi spreminjali njihovo prepričanje, pa so bile dovoljene tudi zavestne manipulacije z bralci. S političnimi članki se je izoblikoval nov koncept – skupnost državljanov. Zdaj so o političnih razmerah lahko razpravljali vsi. Na prelomu stoletja sta na slovensko javno mnenje odločilno vplivala dnevnik *Slovenec* in *Slovenski narod*, ki pa sta bolj kot državljana ustvarjala ali katolika ali liberalca.⁵⁰

⁴⁵ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 124.

⁴⁶ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Založba Tuma, Ljubljana 1997, str. 312, v Selišnik, *Prihod žensk na oder slovenske politike*, str. 33.

⁴⁷ Igor Lukšič, *Politična kultura*. Političnost morale, FDV, Ljubljana 2006, str. 69.

⁴⁸ Asa Briggs in Peter Burke, *Socialna zgodovina medijev*, *Od Gutenberga do interneta*, Sophia, Ljubljana 2005, str. 95–98.

⁴⁹ Sonja Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog: Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*, FDV, Ljubljana 2007, str. 73.

⁵⁰ Selišnik, *Prihod žensk na oder slovenske politike*, str. 34.

4.1 Slovenski narod

Slovenski narod je začel izhajati leta 1868 in je postal prvi slovenski dnevnik leta 1873. Zasnovali so ga mladoslovenci v Mariboru, kasneje je postal osrednje glasilo liberalnega tabora, dokler ga v medvojnem obdobju ni nadomestil dnevnik *Jutro*. Sprva je bilo za uredniško politiko tega časopisa značilno promoviranje gesla »*Vse za narod, svobodo in napredek!*«. ⁵¹ V prvi številki so izdajatelji zapisali: »*Kakor že ime kaže namenjen je naš list slovenskemu narodu v besede naj širšem pomenu. Blagostanje in korist narodova je in ostane njegovo prvo in glavno vodilo.*« ⁵² Leta 1872 so izdajanje časopisa preselili v Ljubljano, kjer so dobili svojo tiskarno. Prva leta je *Slovenski narod* izhajal trikrat tedensko, z letom 1873 pa je postal dnevnik. Pisci časopisa so se zavzemali za močno Avstrijo, odklanjali dualizem, zagovarjali federalizem in se navduševali nad slovanskim in južnoslovanskim sodelovanjem. Priznavali so tesno povezanost Katoliške cerkve s slovenskim narodom. Za slovenski liberalni tabor je bilo torej značilno stalno iskanje kompromisa med liberalnimi načeli in domačo stvarnostjo. ⁵³ Do političnih nasprotnikov liberalnega tabora je imel *Slovenski narod* zelo odklonilen odnos in po ustanovitvi Narodno napredne stranke je ta časopis postal njeno glavno glasilo. ⁵⁴

4.2 Slovenec

Drugi slovenski časnik, *Slovenec*, ki je izhajal pod geslom »*Vse za vero, dom, cesarja!*«, je bil ustanovljen leta 1873 v Ljubljani in je do leta 1883, ko je postal dnevnik, izhajal trikrat na teden. Ob izidu so v časopisu zapisali, da »*dandanes nihče več ne more prezirati, kako važni so politični listi. Brez političnega lista se nobena stranka ne more vtrditi, naj je še tako velika, z listom pa si tudi slaba pridobi čedalje večjo moč.*« ⁵⁵ *Slovenec* je bil vodilni časnik slovenskega katolicizma in ob svoji petdesetletnici se je njegovo uredništvo pohvalilo, da so že deset let po ustanovitvi po število izvodov kar dvakrat presegli *Slovenski narod*. ⁵⁶ Vseboval je tudi različne priloge: *Domoljub* (od 1888 do 1896), *Vestnik slovenske krščanske socialne zveze* (od 1924 do 1932) in *Ilustrirani Slovenec* (od 1924 do 1932). V časniku so izhajali prispevki o idejni usmeritvi političnega katolicizma, referati in resolucije slovenskih

⁵¹ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 35.

⁵² Slovenski narod, 2. april 1868, v Merljak Zdovc, Preteklost je prolog, str. 81.

⁵³ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 82–84.

⁵⁴ Merljak Zdovc, Preteklost je prolog, str. 82.

⁵⁵ Slovenec, 14. oktober 1873, v Merljak Zdovc, Preteklost je prolog, str. 82.

⁵⁶ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 35.

katoliških shodov, predvolilni govori, programske usmeritve vodstva Katoliške narodne stranke (kasneje SLS). Njegovi članki najboljše slikajo idejni in politični razvoj slovenskega političnega katolicizma v njegovih različnih fazah. Ob pokrivanju domačih dogodkov je odkrito zavzemal svoja stališča, pogosto je zagovarjal slovenstvo in prizadevanja za avtonomijo slovenskega prostora. Njegov politični vpliv je bil velik, saj je bil osrednje glasilo vodilne politične stranke SLS.⁵⁷

4.3 Glavni uredniki – politiki

V uredništvu obeh dnevnikov so bili »sotrudniki« eminentni predstavniki obeh političnih strank. Za *Slovenski narod* so pisali: Fran Levstik, Josip Vošnjak, Valentin Zarnik, Ivan Tavčar, Danilo Majaron, Fran Podgornik, kot dopisniki so se oglašali tudi Ivan Hribar in Davorin Hostnik ter Karel Triller. V uredništvu *Slovenca* pa so sodelovali: Franjo Žebot, podlistke je objavljala Anton Mahnič, Ivan Šušteršič, Janez Krek, Miha Moškerc, Franc Terseglav, Jožef Gostinčar, Franc Kulovec, Jakob Alešovec. Izdajanje dnevnika in pisanje člankov je bilo sprva omejeno na ozek krog ljudi.⁵⁸

Za večino člankov avtorstva skoraj ni mogoče ugotoviti, saj niso bili podpisani. V obeh časopisih so prevladovali ostri članki, uredništva pa so se zaradi zapisanega znašla tudi na sodiščih. Da bi to preprečila, sta oba tabora namestila za odgovorne urednike kar poslance, ki jih je ščitila imuniteta.⁵⁹ Oba časnika sta tako izrabila vsako priložnost, da svoje bralce seznanita z različnimi aferami, ki so pretresale politično življenje, ti zapisi pa so bili zaradi vse večje pismenosti vse bolj brani. Časopisi so bili na prelomu stoletja namreč sredstvo politične propagande in diskreditacija nasprotnikov je bila opravičljiv cilj.⁶⁰

4.4 Soča, Mir in Domovina

Podobno »taktiko« in način pisanja najdemo tudi v treh drugih časnikih, ki bodo vir raziskave mnenja o splošni volilni pravici na Slovenskem v tem diplomskem delu: v tedniku *Soča*, ki je začel izhajati 31. marca 1871 na Goriškem, v *Miru*, ki je v Celovcu izhajal od leta 1882, najprej kot polmesečnik, nato kot tednik in nekaj časa tudi večkrat na teden, in v *Domovini*, ki

⁵⁷ Merljak Zdovc, Preteklost je prolog, str. 83–84.

⁵⁸ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 35.

⁵⁹ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 36.

⁶⁰ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 37.

je prvič izšla v Celju leta 1891 in je bila namenjena predvsem meščanstvu, četudi je zatrjevala, da bo pisala za kmeta. Razvila se je od polmesečnika do časnika, ki je izhajal trikrat tedensko.⁶¹

Čas pojava obeh prvih dnevnikov je tudi čas, ko se je novinarstvo na Slovenskem osamosvojilo in ko so se pojavili prvi poklicni uredniki in novinarji. A kljub profesionalizaciji novinarstva so programsko usmeritev časopisov usmerjali politiki. Svetovni nadzor in politična opredelitev sta prevladovala nad novinarsko objektivnostjo in informativno točnostjo.⁶²

5. Vprašanje splošne volilne pravice stopi na politični parket

Z volilnim sistemom v Avstrijski monarhiji ni bil resnično zadovoljen nihče, zato so se pobude za spremembe vrstile vsa leta parlamentarnega življenja. Tudi slovenske stranke pri tem niso izostajale. Liberalci so v svoj program že ob ustanovitvi Narodne stranke zapisali, da si bodo prizadevali za uvedbo obče volilne pravice, a so v naslednjih letih to vprašanje dali na stran, saj je postalo jasno, da bi to prineslo prevlado katoliškega tabora.

Prav zato pa je kasneje to »orožje« vzela v roke konservativna Katoliška narodna stranka. V boju proti liberalizmu je bilo namreč treba pod katoliško zastavo organizirati široke ljudske množice, kmete in delavce. Demokratizacija, vključno z uveljavitvijo splošne in enake volilne pravice, je postala nujnost, če so katoliški narodnjaki hoteli streti koalicijo liberalcev dr. Ivana Tavčarja in nemških ustavovernih veleposestnikov Josefa barona Schwegla, ki je na prelomu stoletja vladala na Kranjskem. Tako je v času priprav na II. slovenski katoliški shod v skladu z naukom svojega vzornika Mahniča razmišljal Janez Kalan.⁶³ Vodja stranke je sicer zatrjeval, da se je sam za uvedbo splošne volilne pravice zavzemal že na seji odbora Katoliškega političnega društva leta 1898, nato pa je to zahtevo vztrajno ponavljal na številnih shodih. Vsekakor je stranka s tem geslom vstopila v boj za državnozbornske mandate leta 1900

⁶¹ Fran Vatovec, Razvoj jugoslovanskega novinarstva, 1. del, Visoka šola za politične vede, Ljubljana 1967, str. 166–204.

⁶² Merljak Zdovc, Preteklost je prolog, str. 85.

⁶³ Janez Kalan, Čemu katoliški shod?, str. 45, v Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu, Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914, Založba Panevropa, Celje 2001, str. 13.

in ga kot svojo zastavo vihtela tudi v naslednjem sklicu deželnega zbora.⁶⁴ Šušteršič je namreč že na prvi seji novoizvoljenega kranjskega deželnega zbora 30. decembra 1901 zagrozil, da bodo njegovi poslanski kolegi »pač prisiljeni nastopiti pot brezobzirne opozicije«, če ne bo prišlo do uvedbe splošne in enake volilne pravice.⁶⁵

S konkretnimi potezami v tej smeri je Katoliška narodna stranka poskusila junija 1902, ko je v deželnem zboru vložila nujni predlog z zahtevo po uvedbi splošne in enake volilne pravice. Šušteršič je pojasnil, da večina prebivalstva na Kranjskem živi od male kmečke posesti, a kljub temu dobijo kmečke občine s 37.412 volivci samo 16 poslancev v deželnem zboru, maloštevilni veleposestniki, ki jih voli le 268 volivcev, pa kar 10 mandatov. In tako dominirata v deželnem zboru dve stranki, *»ki sta vsaka zase v naravnost smešni manjšini«*. Na te trditve se je liberalec Hribar odzval z medklici, češ da KNS predstavlja zgolj *»450 duhovnikov«* in želi vzpostaviti *»absolutizem klerikalizma«*. Šušteršič ga je odločno zavrnil: *»Ampak zato, ker je duhovščina v polni zavesti svoje dolžnosti, da mora z ljudstvom hoditi, ne pa zoper ljudstvo, zato ker gre duhovščina z našo ljudsko stranko, zaradi tega naša stranka še ni klerikalna, ampak je nasprotno edina v pravem pomenu besede liberalna stranka v tem zboru in nazadnjaki ste vi, ki se opirate na tiste vaše zarjavele privilegije, vi ste stara šara, vsaj pa boste tudi kmalu izginili s površja.«* A liberalnih nasprotnikov voditelj klerikalcev ni prepričal in sledila je napovedana obstrukcija.⁶⁶

Katoliška narodna stranka je naslednje leto na shodih ponavljala, da ne bo končala boja, dokler ne doseže spremembe volilnega reda. Še posebej ognjevito je nastopal Janko Brejc, eden izmed KNS-ovih predstavnikov v kranjskem deželnem zboru. A Šušteršič je v začetku leta 1903 začel popuščati, saj mu je pričel prigovarjati ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, ki ga je agitacija kranjske duhovščine v korist volilne reforme spravila v nemilost pri vladi in cesarju. Od cesarja je namreč škof nujno potreboval dovoljenje za najem kredita, ki bi omogočil uresničitev njegovega velikega projekta ljubljanskih škofijskih zavodov s slovensko gimnazijo. Ministrski predsednik Ernest pl. Koerber je v zameno za to zahteval umiritev razmer v kranjskem deželnem zboru, zato je knezoškof začel pritiskati na Šušteršiča, naj prekine obstrukcijo. Slednji je sprva vztrajal, nekoliko pa je popustil šele, ko je Koerber januarja 1903 vodstvu KNS ponudil kompromisno rešitev, da bi se v deželnem zboru

⁶⁴ Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu, str. 39.

⁶⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega, XLIII. zvezek, 1. seja (30. 12. 1901) 5–11, v Andrej Rahten, Dr. Janko Brejc. Politična biografija, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2000, str. 40.

⁶⁶ Obravnavanje deželnega zbor kranjskega, XLIII. zvezek, 2. seja (21. 6. 1902) 41–51., v Rahten, Dr. Janko Brejc, str. 41.

ustanovila posebna kurija s 4 poslanci, izvoljenimi po načelu splošne volilne pravice.⁶⁷ S takšno odločitvijo pa se ni strinjal Janko Brejc, ki je zato odložil mandat poslanca v deželnem zboru, se preselil na Koroško in se pridružil tamkajšnjemu društvu Slovencev.

Intenzivnejše gibanje za splošno in enako volilno pravico ter razpravljanje v časopisih se nato začne leta 1905. Tega leta se je namreč zaostрила kriza v ogrskem delu monarhije, zato je ministrski predsednik baron Gautsch spregovoril o možnosti razširitve volilne pravice, saj bi lahko s splošno volilno pravico zmanjšal moč zastopnikov ogrskih magnatov. Čeprav je Gautsch govoril o spremembah le na drugi strani reke Leithe, se je razprava takoj razvila tudi med političnimi skupinami avstrijskega državnega zbora. »Čez počitnice« je mnenje nato spremenil tudi vrh države.

Slovenski politik Fran Šuklje je v svojih spominih opisal tale dogodek: *»Bilo je proti koncu septembra leta 1905, ko dobim Gautschevo pismo, s katerim me nujno vabi na razgovor. Nič se nisem obotavljal in kmalu stojim v sobani ministrskega predsednika, češ, pozvali ste me, tukaj sem. In na moje začudenje reče Gautsch: »Povabil sem vas, ker bi rad izvedel vaše mnenje o splošni in enaki volilni pravici.« Jaz mu povem, da sem izvoljen po programu SLS, ter da ta itak vsebuje splošno enako volilno pravico. »Ne tega, to že tako vem, kako misli vaša stranka o tem, ampak mene zanima predvsem, kaj vi osebno menite o splošni enaki volilni pravici.« Moj odgovor je bil jasen in točen. Nisem mu prikrival onih tehtnih pomislekov, ki sem jih imel takrat in jih imam še danes proti tem volilnem sistemu, ali splošna enaka volilna pravica je danes nošena od tokov časa, je tako silovita, da se je dolgo ne bi mogli ubraniti. Sicer pa je obstoječi parlament s svojimi »kurijami« tako gnil in spriden, da nič ne pomaga, treba bo na stežaj odpreti okna in prepuščati, da sveži zrak očisti zatohlo ozračje. Na to Gautsch: »Torej bi bili za uvedbo splošne enake direktne volilne pravice?« In ko to odločno potrdim, mi odgovori: »zdaj vam lahko v najstrožjem zaupanju sporočim, da imam teden dni od cesarja pooblastilo, da pripravim predlogo, ki vsebuje to volilno pravico. – In vi Slovenci pri tem ne boste na slabšem.« In še dostavi: »Desno, levo, vse zamenjano.« Samo po sebi se razume, da sem o tej znameniti tajnosti molčal kakor grob. In ko se kakih 14 dni kasneje v otvorilni seji državne zbornice iz svojega sedeža dvigne Gautsch, ki je nekaj mesecev prej z vso odločnostjo se izjavil proti temu volilnemu sistemu, sem imel zabavo in zadoščenje, iz obrazov začudenih tovarišev čitati različna čutila, ki jih je vzbujala nepričakovana vest.«⁶⁸*

⁶⁷ Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik 31. 1. 1903, kopija, ZRC SAZU, v Rahten, Dr. Janko Brejc, str. 45.

⁶⁸ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, 2. del, Slovenska matica, Ljubljana 1995, str. 146.

5.1 V razpravo posežejo časopisi

V tem času, konec septembra 1905, se obširnejša in pogostejša poročila o gibanju za splošno in enako volilno reformo ter razlage, kaj naj bi ta prinesla Slovincem, pojavijo tudi v slovenskem tisku. V *Slovincu* in *Slovenskem narodu* lahko namreč 30. septembra preberemo daljša zapisa o govoru slovenskega poslanca Ivana Tavčarja v državnem zboru, v katerem jasno pove, da kranjski liberalci trenutno ne zagovarjajo razširitve volilne pravice: » ... moram se dotakniti vprašanja o splošni volilni pravici. Vem, da me bodo zaradi mojih opazk, ki jih izustim v tem oziru, ostro napadali posebno moji klerikalni rojaki na Kranjskem. Toda, gospoda moja, v zadevi splošne volilne pravice stojim predvsem na stališču, da mora tudi v tem oziru biti vsakomur dovoljeno, imeti svoje lastne mnenje. Menim, da so pri tej stvari kričanja in ropotanja najslabša dokazilna sredstva. Tudi glede splošne volilne pravice ima svobodomiselná stranka na Kranjskem svoje posebno stališče in to stališče hočem sedaj nekoliko osvetliti. Drznem se trditi, da splošna volilna pravica ali tozadevni volilni sistem ni v nobenem oziru tak, da bi se vsak svobodomiselno misleči mož za to brez nadaljnjega moral navdušiti. (...) Recimo, da se splošna volilna pravica enkrat vpelje in da pridejo potem sloji, ki sedaj nimajo volilne pravice, do svoje pravice; posledica bo ta, da bo velika meščanska množica obsojena v manjšino in vsled tega v popolno brezpravnost.« Tavčarju med govorom zavpije mladočeški poslanec Choc, da je splošna volilna pravica vendar dobra za Slovence. In Tavčar mu odgovori: »Za nas je to zelo slabo, moj ljubi gospod Choc. Dejstvo je, da se je klerikalna stranka na Kranjskem, takoj ko je uvidela, da z razpoložljivimi ji sredstvi ne more prodreti, z nekim mogočnim prepričevanjem polastila zahteve: Vpeljati hočemo na Kranjskem splošno volilno pravico! Že nekaj let je glavni princip te stranke, da je treba v deželo uvesti splošno volilno pravico. Kaj zasleduje klerikalna stranka s splošno volilno pravico na Kranjskem, vem čisto natanko. Ako katera stranka ni poklicana se potegovati za splošno volilno pravico, je to ravno klerikalna stranka. V tej pravici vidi hipno sredstvo, da se povzpne do moči, da se pa pri prihodnji priliki tega sredstva zopet otrese! Poudarjam eno: Ako se naj splošna volilna pravica kjerkoli uvede, zahtevam, da se potem pripuste taki volivci, ki so sposobni si sami ustvariti prepričanje. V tem tiči ravno nesreča splošne volilne pravice, da nimamo takih mas, ki bi mogle samostojno in neodvisno izvrševati to volilno pravico. Le pogledjte na Kranjsko. Tam prodre klerikalna stranka z vsakim, ki ga nastavi za kandidata. Vpeljite splošno volilno pravico in v kranjskem deželnem zboru ne sedi drug zastopnik kot edinole zastopnik klerikalne stranke. In to je končni cilj in namen vseh prizadevanj takozvane

katoliške stranke na Kranjskem, v tem tiči edini vzrok, zakaj se tako navdušujejo za to volilno pravico! Ker menimo, da razmere na Kranjskem in pri Slovencih sploh niso take, da bi mogle utemeljevati uvedbo splošne volilne pravice, ker menimo, da bi se s splošno volilno pravico uvedle najmanj svobodne volitve, smo za sedaj proti taki volilni pravici. To pa tembolj, ker stojimo in ostanemo na stališču, da je za slovenski narod največja nesreča, da ima toliko politikujočih duhovnikov. Dokler se v tem oziru razmere radikalno ne spremenijo, dotlej se slovenska svobodomiselna stranka na noben način ne bo mogla navduševati za splošno volilno pravico.»⁶⁹

Na ta govor so se seveda takoj odzvali v nasprotnem časniku *Slovenec*, kjer so zapisali, da »ljubi gospod Choc« ni mogel doumeti, kako lahko slovanski poslanec tako govori, ko je »v zbornici vendar splošno priznana resnica, da s splošno volilno pravico pade nemška hegemonija v Avstriji«. Pojavila so se namreč že različna predvidevanja, koliko poslancev bi ob takšni spremembi volilnega reda pripadlo posameznim narodnostim. Glede na število prebivalcev bi večino v poslanski zbornici morali dobiti Slovani. *Slovenec* pa je prevedel tudi mnenje časnika *Arbeiterzeitung*, ki je pod vprašaj postavil Tavčarjevo »liberalnost«. Zapisali so namreč, da se ima za liberalca, »a ves njegov liberalizem obstoji v tem, da sovraži gosp. Šušteršiča. Gotovo je resnica, da je gospod Šušteršič le zato pristaš splošne in enake volilne pravice (to je mnenje *Arbeiterzeitunge!*), ker si hoče in more s tem osvojiti Kranjsko; toda kakšni liberalci pa so to, ki morejo živeti le po privilegijih? Ako so kranjski liberalci nezmožni pridobiti si ljudstvo, potem jim trajno ne bo pomagala niti najbrutalnejša predprava. Poleg že popolnoma zlizanih fraz, s katerimi je oborožena meščanska nevednost vseh narodov, ki so vse že ovržene s kritiko in izkušnjo, je produciral gospod Tavčar svoje lastne dokazovanje. To se glasi: »Ako se vpelje splošna in enaka volilna pravica, je treba zahtevati, da se po tej spuste na volišče le taki volivci, ki so zmožni sami si ustvariti prepričanje.« - Torej cenzus prepričanja!»⁷⁰

Tudi v naslednji številki *Slovenec* še izpostavlja Tavčarjev govor, saj objavi govor poslanca in načelnika SLS-a Šušteršiča, v katerem se sprašuje, kako naj polemizira z možem, »ki proti splošni in enaki volilni pravici ne more drugega navesti, nego to, da ne bode več izvoljen? Ne gre se pri splošni volilni pravici za to, kdo bode izvoljen, ampak kdo bode volil.« Ob tem pa pripravijo tudi poročilo z ljubljanskega delavskega shoda za splošno in enako volilno pravico,

⁶⁹ Slovenski narod, *Govor dr. Ivana Tavčarja poslanski zbornici*, 30. september 1905, št. 224, str. 1–3.

⁷⁰ *Slovenec, Dnevne novice*, 30. september 1905, št. 224, str. 5.

ki ga označijo kot protest proti Tavčarju. »Soc. demokratje so za soboto zvečer sklicali shod v areni Narod. doma. Navzočih je bilo do 400 oseb, med njimi nekaj odposlancev slov. kršč. soc. delavstva in narodno radikalno dijaštvo.« Glavni govornik Linhart pozove delavstvo, »naj stori svojo dolžnost, ko pride zopet poziv k manifestaciji. Treba bo korakati tudi na ulice! (Gromovito odobravanje.) Zahteva po splošni in enaki volivni pravici je sedaj zahteva vseh svobodoljubnih res naprednih duhov. (Ploskanje).« V resoluciji, ki so jo soglasno sprejeli ob zaključku shoda, so med drugim zapisali, da izražajo zborujoči »začudenje nad protiljudskim nastopanjem poslancev slovenske liberalne stranke in kličejo delavstvo v boj proti dunajski kamarili, avstrijskemu nazadnjaštvu in vsem sovražnikom ljudstva«. ⁷¹

Po nasprotni strani nato prvi »udarijo« v goriški Soči. 4. oktobra objavijo obsežen članek o splošni in enaki volilni pravici. V njem dokazujejo, da klerikalna stranka s svojim bojem za uvedbo splošne pravice le slepari. »Samo politični slepec ne ve, da se bori klerikalna stranka na Kranjskem za splošno in jednako volilno pravico edino le zategadelj, ker ve, da potom take pravice pride do absolutnega gospostva v deželi. Edino le v ta namen vpijejo kranjski klerikalci po splošni in jednaki volilni pravici, če bi se pa konstelacija v deželnem zboru kranjskem spremenila sedaj po vplivu znanih sprememb v politični službi, ter bi se stavilo za pogoj opustitev boja za splošno in jednako volilno pravico, pa bi klerikalci takoj opustili ta boj, ker bi dosegli ono, kar hočejo doseči.« Kot dokaz jim služi mnenje dr. Andreja Pavlice, urednika Primorskega lista in po njihovih besedah enega glavnih stebrov klerikalne stranke na Goriškem. Ta je napisal to leto štiri članke proti uvedbi splošne volilne pravice, saj bi s tem »zavladalo glasovanje in razslojevanje po številkah, ki je tako kruto, ko absolutizem, ki je absolutizem v novi obliki«. To po navedbah Soče ni bilo vseč voditeljem v Ljubljani, ker je Pavlica govoril »tako odkrito, tako resnično, kakor v istini misli cela klerikalna stranka v Sloveniji«. O Tavčarjevem govoru so zapisali, da se v njem ni izrekel proti splošni in enaki volilni pravici, »ampak glede na posebne razmere na Kranjskem mora pač biti proti klerikalni nakani s to volilno pravico vsakdo, kdor ne misli le od čela do nosa. Mi smo se že opetovano izrekli povsem odkrito za splošno in jednako volilno pravico, za tako pa, ki bi izšla iz farovžev, se lepo zahvaljujemo. Taka pravica ima namen pokopati vse svobodomiselno gibanje na Kranjskem ter zanesti strup klerikalizma še v večji meri v izven kranjske dežele.« V zaključku povejo, da bi se borili za razširjeno volilno pravico, a da morajo zahtevati, da ob

⁷¹ Slovenec, *Shod za splošno in enako volilno pravico v Narodnem domu*, 2. oktober 1905, št. 225, str. 1-3.

tem volivec ve, »kaj pomeni taka volilna pravica, da je sposoben si sam ustvariti prepričanje, ne pa, da se ga ženejo na volišče, kakor tele v mesnico.«⁷²

Pozornost časopisov se nato z domačih strankarskih razprtij ponovno usmeri na dogajanje v državnem zboru, kjer sprememba volilnega sistema postaja najbolj vroča tema. *Slovenec*, *Slovenski narod* in celjska *Domovina* objavijo zapise o govorih, predlogih in glasovanjih poslancev. Glavni »bojevniki« so bili češki poslanci, ki so nedvoumno zahtevali sodobnejši volilni sistem, medtem ko je predsednik vlade Gautsch vztrajal, da bi bila v Avstriji upravičena enaka in splošna volilna pravica le, če bi bilo rešeno nacionalno vprašanje.⁷³

Mnenje Čehov je delil slovenski poslanec Šušteršič in v zbornici zagotavljal, da je splošna in enaka volilna pravica »gotovo primerna organizmu naše države. Doseči se mora, da se moč porazdeli med krono in posameznimi privilegiranimi stanovi. Tudi argument narodnostnega vprašanja stoji na slabih nogah. Smešna je trditev min. predsednika, da mora biti prej rešeno narodnostno vprašanje, kakor pa vprašanja o splošni volilni pravici. Po načelih splošne in enake volilne pravice izvoljena zbornica bo hitro in energično rešila narodnostno vprašanje.«⁷⁴ Slovenskega naroda seveda ni prepričal in hitro so našli dokaz, da klerikalci enake volilne pravice v resnici sploh ne želijo: »Kdor primerja, kar so govorili Kramař, Dasayňski ali Lascer s tem, kar je govoril dr. Šušteršič, spozna, da se je vodja naših klerikalcev prav malo potrudil. Sicer pa je čisto gotovo, da je navdušenje naših klerikalcev na splošno in enako volilno pravico samo pesek v oči, samo agitatorično sredstvo, ki se ga oprijemajo le dokler vedo, da taka agitacija nič ne škodi. Da pa so klerikalci v srcu nasprotniki enake in splošne volilne pravice, kaže najbolj predlog dr. Ebenbocha, ki zahteva pač splošno volilno pravico, ne mara pa enake. Znano je, da so nemški klerikalci papeževi zaupniki in kot tako voditelji vseh klerikalnih frakcij. Opravičeni smo torej smatrati Šušteršičev predlog le za manever in Ebenbochov predlog za izraz pravega mišljenja klerikalcev.«⁷⁵

V *Slovincu* so naslednji dan vrnili žogico in objavili besede češkega poslanca Kramařa, ki je ponovno kritiziral stališče liberalca Tavčarja: »Čudim se, kako se more ustavljati splošni in enaki volilni pravici liberalen poslanec. Ako je prebivalstvo klerikalno ima pravico voliti

⁷² Soča, *O splošni in enaki volilni pravici*, 4. oktober 1905, št. 79, str. 1–2.

⁷³ *Domovina*, *Politični pregled*, 10. oktober 1905, št. 90, str. 3.

⁷⁴ *Slovenec*, *Volilna reforma*, 6. oktober 1905, št. 229, str. 2.

⁷⁵ *Slovenski narod*, *Splošna in enaka volilna pravica*, 9. oktober 1905, št. 231, str. 1–2.

klerikalne poslance. Čuden pa je liberalizem, ki se ustavlja razširjenju volilne pravice, ker ljudstvo ni liberalno. Saj tudi nam Mladočehom preti nevarnost, da splošna in enaka volilna pravica morda skrči število naših poslancev, a ne bojimo se, ker zaupamo v svoj program.»⁷⁶

Čez dober teden se v *Slovenecu* pojavi zapis celotnega govora, ki ga je poslanec Šušteršič imel v državnem zboru. Ostale kolege je prepričeval, da organizem avstrijske države zahteva, da se vpelje splošna in enaka volilna pravica ter da se pametno in logično deli oblast med krono in ljudstvom kakor v drugih ustavnih državah. »*Trdim, da iz splošne in enake volivne pravice izvoljeni parlament ne more nikdar pasti tako nizko, kakor je padel avstrijski parlament, ki je izgubil zaupanje prebivalstva, ki je v zasmeh vnanjemu svetu.*« Nato zelo plastično ponazori svoje besede o absurdnosti avstrijskega parlamenta: »*Veleposestnik sem na Kranjskem in moje koristi zastopata baron Schwege1 in grof Barbo. Veleposestnik sem na Štajerskem in moje koristi zastopajo grof Sturgkh in drugi visokočislani gospodje. Advokat sem in kot tak obrtnik v Ljubljani, moje koristi zastopa moj prijatelj dr. Tavčar. Za tako zastopstvo stanovskih koristi so lepo zahvalim. (Veselost). S tem sem vam dokazal budalost tako zvanega zastopstva stanovskih koristi. Koristi si morajo nasprotovati v volivnem boju in izvojevati boj za poljedelske ali industrijske koristi.*« Ob koncu govora še napove, da če poslanska zbornica sama ne bo rešila tega vprašanja, bodo odšli med ljudstvo in ga mobilizirali.⁷⁷

5.1.1 Stranke na shodih iščejo podporo

In res so člani Slovenske ljudske stranke in socialni demokrati v oktobru pripravili več zborovanj in shodov, na katerih so ljudem pojasnjevali, zakaj se zavzemajo za uvedbo splošne in enake volilne pravice. *Slovenec* je o tem obširno poročal. Najprej je zborovalo v Ovsišah katoliško društvo za radovljiški okraj. Govornik dr. Lampe je opisal politično situacijo: »*V državnem zboru preprečuje zdaj vsako plodno delo boj med nemško nadvlado in med drugimi narodnostmi. To je mogoče le zaradi krivičnega volilnega reda, po katerem ima 9 milijonov Nemcev 200 poslancev, 6 milijonov Čehov 72 poslancev, 1,3 milijonov Slovencev 13 poslancev. V primeri z Nemci bi morali imeti Slovenci v državnem zboru vsaj 25 poslancev. Če bi se vpeljala splošna in enaka volilna pravica za državni izbor, bi imeli Slovani v njem večino, in narodni boj bi stopil v ozadje.*«⁷⁸ Čez slab teden je javni ljudski shod sklical

⁷⁶ *Slovenec, Državni zbor*, 7. oktober 1905, št. 230, str. 1–2.

⁷⁷ *Slovenec, Volilna reforma*, 16. oktober 1905, št. 237, str. 1–2.

⁷⁸ *Slovenec, Za volilno pravico ljudstva*, 9. oktober 1905, št. 231, str. 1.

vodstvo socialdemokratov. Glavni govornik je bil Etbin Kristan, ki je med drugim dejal: *»Veliki sedanji čas pa je našel med nami majhne ljudi. Zjokati bi se moral nad našim narodom, da se v parlamentu med slovenskimi poslanci dobe ljudje, ki nimajo toliko korajže, da bi dejali »Mi smo za volivno pravico«, ki vzamejo klobuke in gredo ven – Ferjančič, Plantan, Tavčar. Vedno tarnajo: vlada Slovence izkorišča, šol nimamo, vseučilišča, jezikovnih pravic nam ne dajo, ko pa pride trenutek, ko pride najnujnejše, kar potrebujemo za podlago kulturnega razvoja naroda, tedaj pa se dobe slovenski poslanci, ki proti temu nastopijo. (...) Narodne enakopravnosti nam treba, ali te ni brez politične enakopravnosti, te pa ni brez splošne in enako volivne pravice. Potom splošne in enake volivne pravice šele dobimo slovenski narod. Kit za slovenski narod je splošna in enaka volivna pravica! Približuje se čas, kakršnega že od l. 1848, ni bilo, vredno stojmo na mestu, kamor nas je zgodovina poklicala. Tepec, kdor ne razume sedaj zgodovinske naloge. Delavci bomo dokazali, da jo razumemo, da gremo v boj, dokler zmagonosno ne zakličemo: „Živela splošna in enaka volivna pravica!“⁷⁹*

Na manifestaciji za splošno in enako volilno pravico so se zbrali tudi tobačni delavci. *Slovenec* poroča, da je bil zelo dobro obiskan in da je bila dvorana natlačena. Tudi govornik Kocmur je izpostavljajal predvsem stališče kranjskih liberalcev in govore dr. Tavčarja: *»Tudi s slovenskega stališča je Tavčarjevo postopanje nedopustno. Slovenci bi po splošni in enaki volivni pravici pridobili mnogo mandatov na Štajerskem, Koroškem, Goriškem in v Istri. Slovani bi zagospodarili v Avstriji.«* Delavce je socialdemokrat Kristan poskušal pridobiti z zagotavljanjem, da je uvedba splošne volilne pravice pomembna za izboljšanje plač: *»Sedaj vladajo gori na Dunaju ljudje, ki za ljudske potrebe ne dajo nič in se vedno izgovarjajo: Denarja nimamo. Finančni minister pa je vedno mehak kot vosek, kadar pride k njemu minister z belo sabljico in zahteva od njega novih kanonov in pa ljudi, ki jih bodo kanoni žrli. Več kot 70 % vseh izdatkov gre za militarizem, cesarsko družino, za upravo itd., le 28 % gre za ljudske potrebe. To se bo vedno godilo, dokler ne bo odločevalo ljudstvo samo.«*

Nato je dvorano Mestnega doma napolnilo Slovensko katoliško delavsko društvo in zbrane je nagovoril Šušteršič. Beseda je tudi tokrat najprej nanesla na stališča Tavčarjevih liberalcev. Prebral je poročilo, ki ga je novembra 1894 napisala liberalna stranka po shodu svojih zaupnih mož in v katerem so zapisali, da zahtevajo *»zlasti uvedbo občne volivne pravice,*

⁷⁹ Slovenec, *Manifestacije za volilno reformo*, 16. oktober 1905, št. 237, str. 2.

zboljšanje gospodarskih razmer poljedelskega, trgovskega, obilnega in delavskega stanu. Nadalje govori o tem, kako so podprli grofa Taaffeja, ki je hotel volivno pravico razširiti, in najostreje so obsodili privilegije in veleposestvo. Danes pa hodijo ti gospodje roko v roki z baronom Švegljem in grofom Barbom in se branijo pravice ljudstva v državnem in deželnem zboru.» Doda, da to dokazuje, da je stranka ljudstvu preišljeno lagala. Nato se usmeri v sam boj za splošno in enako volilno pravico. »Kdo je bolj zvezan z interesi domovine in države, ali veleposestnik, milijonar, kateremu se za koš denarja lahko povsod dobro godi, ali delavec, ki je z vso sile privezan na domačo zemljo. Kdo pa je kriv vse sedanje kolobocije? Ali ljudstvo? Ali jih je ljudstvo napravilo? Ali le ljudstvo volilo ta naš parlament? Ne!« Šušteršič nato zagotavlja da se v boju za splošno volilno pravico ne ozirajo na to, kakšne nazorske usmeritve so njihovi »soborci«, saj po njegovem to ni stvar posamezne stranke, ampak vsega ljudstva in združeno ljudstvo bo zmagalo. V imenu »soborcev« socialdemokratov je nastopil Torkar in zatrdil, da bi splošna in enaka volivna pravica v prvi vrsti koristila slovanskim narodom v Avstriji, posebno slovenskemu.⁸⁰

Isti dan je potekalo še več shodov. *Slovenec* je namreč poročal še o organiziranih zborovanjih socialnih demokratov v Ljubljani pri Levu, v Vodmatu, pri Travnu na Glincah, v Vevčah, na Vrhniki, v Škofji Loki, Trziču, Preski, Mojstrani in Kamni Gorici.

Teh dobro obiskanih shodov liberalna stran seveda ni mogla prezreti. *Slovenski narod* se je nanje odzval s člankom »Začnite pri sebi«, v katerem zagotavlja, da ima hrupna agitacija klerikalcev in socialnih demokratov le malo uspeha, saj stvar ni aktualna. Ponovno pišejo, da se klerikalci za splošno in enako volilno pravico zavzemajo le zato, ker upajo, da jim ljudstvo v svoji nevednosti izroči na ta način moč, s katero bi mogli obnoviti načelo avtoritete, saj je Katoliška cerkev v principu sovražnica demokracije. Prav tako pravijo, da ne morejo zaupati v odkritosrčnost socialnih demokratov, in kot argument navedejo, na kak način v posamezni stranki določajo vodstvo. Za Narodno napredno stranko trdijo, da je vodstvo določeno na demokratičen način, saj ga izvolijo zaupni možje stranke, medtem ko vodstvo klerikalcev izvoli občni zbor katoliškega političnega društva, ki ima po njihovih besedah malo članov, pa še ti so večinoma duhovniki. »Ljudstvo nima pri volitvi vodstva nobene besede, to pa tudi ni potrebno, saj mora biti vodstvo pokorno škofu in ima škof po cerkvenih zapovedih v vseh rečeh prvo in zadnjo besedo.« Podobno je pri socialnih demokratih, saj časopis navaja, da imajo oktroirano oziroma vsiljeno vodstvo, in dodaja, da če so ljudje dovolj pametni in

⁸⁰ *Slovenec, Glasovi ljudstva*, 23. oktober 1905, št. 243, str. 1–2.

zmožni, da si sami izberejo poslance, bodo pač tudi zmožni, da si izvolijo strankarsko vodstvo. »Klerikalci in socialni demokratje naj torej najprej v svojih strankah priznavajo svojim pristašem splošno, enako, direktno in tajno volilno pravico, zakaj dokler tega ne store, je vsa njih agitacija humbug,« se zaključí članek.⁸¹

Shode so nato pričeli prirejati tudi liberalci. Čez nekaj dni je namreč poslanec Ferjančič zbranim na shodu volivcev v Kamniku poročal o delovanju kranjskega deželnega in avstrijskega državnega zbora. Priznal je, da je zahteva o uvedbi splošne volilne pravice napredna, in dodal, da je to povedal vsakič, ko je imel priložnost. »To se mi zdi potrebno poudariti tudi zaradi tega, ker se od nasprotne strani javnosti pripoveduje, da smo mi načelni nasprotniki splošne volilne pravice. Prosim pomislite par let nazaj. Obstrukcija v deželnem zboru se ni pričela zaradi volilne pravice, zaradi katere se zdaj vrši, ampak zaradi tega, ker do klerikalni poslanci trdili, da niso v zadostnem številu zastopani v odsekih deželnega zbora. Ko smo jim mi rade volje ustregli, pa niso opustili obstrukcije, ampak šele sedaj so našli volilno pravico za vzrok obstrukcije.« Klerikalci so namreč po njegovih besedah ugotovili, da se množico ljudi lažje usmerja kot volilne moče, sploh ker imajo oni v vsaki vasi duhovnika, ki lahko vpliva na njihovo mnenje: »Mi smo torej za splošno volilno pravico in mi smo vselej bili, se mi pa more kdo čuditi, da pod takimi razmerami zahtevamo za splošno volilno pravico jamstev, da bode splošna volilna pravica tudi prosta in pravi izraz ljudske volje?« Ferjančič pojasni tudi razloge, zakaj se zavzemajo za uvedbo pluralnega sistema, da bi torej nekateri volivci, določeni z inteligenčnim ali še kakšnim cenzusom, imeli možnost oddati več glasov oziroma bi njihov glas veljal več: »Na svetu ni nič enakega, tu je razumnost, tam je neumnost; glas volivca, ki zna, kakor bi rekli, komaj do pet šteti, izda toliko, kakor glas razumnega, skušenega, podjetnega, v javnih stvareh izvedenega človeka, ki se zaveda važnosti volitve. Ta neenakost človeških razmer je dovedla do tega, da se je pri splošni volilni pravici uvedel tu in tam tako zvani pluralni sistem, tako da se nekaterim volivcem zaradi omike ali gospodarskih razmer pripoznata dva ali tudi trije glasovi. Končno še nekaj. Vi ste volivci iz skupine mest. Vpeljimo splošno in enako volilno pravico, brez vsakih jamstev, potem nimate meščani v političnih stvareh prav nič več govoriti in morali bi sami gledati, kako vam klerikalizem v žep sega za svoje potrebe – n. pr. Škofove zavode, kako vam učiteljstvo še dalje pusti stradati, kako vam šolo kvari. Ali bode te sami vsemu temu pritrjevali? Toda tolažimo se: nič se ne užije tako vroče, kakor se kuha. Splošna volilna pravica še ni pred durmi.«⁸²

⁸¹ Slovenski narod, *Začnite pri sebi*, 20. oktober 1905, št. 241, str. 1

⁸² Slovenski narod, *Dr. Ferjančič v Kamniku*, 23. oktober 1905, št. 243, str. 1–2.

5.1.2 Splošna volilna pravica tudi v deželnem zboru?

A čeprav uvedba splošne volilne pravice še ni bila pred vrati, se je o njej govorilo vse glasneje, postala pa je tudi najbolj vroča tema na deželni in državni ravni. Pred zasedanjem kranjskega deželnega zbora sta namreč tako Slovenska ljudska stranka kot Narodno napredna stranka vložili vsaka svoj predlog glede volilne reforme. Šušteršič in kolegi so predložili nujni predlog za uvedbo splošne in enake volilne pravice za deželni zbor, poslanec Hribar in strankarski kolegi pa so predlagali, naj vlada predloži volilno reformo na podlagi splošne in enake volilne pravice za državni zbor.⁸³

Še istega dne so socialdemokrati angažirali delavstvo in pripravili pohod po Ljubljani. Etbin Kristan je prebral spomenico, v kateri *»podpisano delavstvo poziva visoko c. kr. vlado, da predloži državnemu zboru zakonski načrt, obsegajoč splošno in enako volilno pravico za vse državljane nad 20 let stare, moškega in ženskega spola. Drugič naj dež. zbor pozove deželno vlado, naj ona predloži tak zakonski načrt za Kranjsko, ali pa naj sama sklene tak zakon.«*⁸⁴ Shod se je zaključil mirno, z vzklikanjem gesel in nošenjem transparentov. To je naslednji dan Kristan poudaril tudi na shodu v Idriji: *»Prej smo socialni demokrati v svojih listih mirno pisali o tem, a sedaj nas je izzvala vlada, da gremo na ulice manifestirati. Po večjih mestih smo to že storili, na tisoče delavstva se nam je pridružilo in ne bomo jenjali prej, da dosežemo splošno in enako volilno pravico. Armada je sedaj še mirna, po ulicah le molče kaže, koliko nas je in kakšna moč smo. Sedaj še prosimo gospodo, a če bodo prošnje brez uspeha, lahko še drugače govorimo.«*⁸⁵

5.1.2.1 Liberalci postavijo pogoj: *»Kanzelparagraph!«*

V Slovenskem narodu pa so hiteli pojasnjevati, zakaj je Narodno napredna stranka vložila nujni predlog o volilni reformi, čeprav so njeni poslanci pred tedni na Dunaju zatrjevali, da razmere na Kranjskem za kaj takega še niso primerne: *»Narodno-napredna stranka je bila vedno in je še principijalno za splošno in enako volilno pravico. Ko se je prvič samostojno organizirala in leta 1894 sestavila svoj program, je vanj postavila kot eno izmed glavnih točk tudi zahtevo po splošni in enaki volilni pravici. Po njeni zaslugi je bila Kranjska prva izmed avstrijskih dežela, ki je uvedla direktne volitve. Ko se je kasneje vsled davčne reforme*

⁸³ Slovenec, *Nujni predlogi za splošno in enako volilno pravico*, 25. oktober 1905, št. 245, str. 2.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Slovenec, *Shod v Idriji*, 26. oktober 1905, št. 246, str. 1.

pokazala potreba, da se razširi volilna pravica za deželni zbor, je bila zopet narodno-napredna stranka tista, ki se je zavzela za to in je razširjenje volilne pravice tudi povzročila in izvedla. Dogodki zadnjih let pa so dokazali, da tiči v splošni in enaki volilni pravici velika nevarnost. Široke mase ljudstva so še vedno politično neizobražene in v slučaju uvedbe splošne in enake volilne pravice je nevarnost, da bodo gotovi faktorji vplivali na ljudstvo in ga prisilili, da bo volilo proti svojemu prepričanju. In to ni neutemeljena bojazen. Saj so nas v tem oziru poučile vse naše volitve. Jasno je torej, da se mora ljudstvu, ako se mu da na najširši podlagi sloneča volilna pravica, obenem zagotoviti tudi svoboda, da bo lahko po svojem prepričanju in po svojih nazorih uporabljalo to pravico. Narodno-napredna stranka se je odločila, da zahteva splošno in enako volilno pravico, toda s pogojem, da se obenem zagotovi tudi volilna svoboda, zlasti pa, da se onemogoči uporaba cerkvene uradne oblasti, to je zloraba spovednice in prižnice. Narodno-napredna stranka je predložila v deželni zbor tak predlog. V njem zahteva splošno in enako volilno pravico, in sicer v prvi vrsti za državni zbor in konsekventno tudi za deželni zbor. Skušnja uči, da dokler ni pribojevana splošna in enaka volilna pravica za državni zbor, dotlej tudi ni misliti, da bi se dovolila za druga zastopstva.»⁸⁶

V naslednjih številkah so pojasnjevali, kakšno stališče so zavzemali kranjski liberalci do volilnih reform v zadnjih desetletjih. V članku v nadaljevanjih z naslovom »Kdo je dosleden?« pisec poudarja, da je Narodno napredna stranka že na prvem shodu volilnih mož sklenila, da vztraja pri načelu splošne in enake volilne reforme, medtem ko katoliški tabor tega v 90. letih 19. stoletja ni sklenil. »Prvi shod zaupnih mož je bil tako rekoč na predvečer splošnih deželnozbornih volitev. Klerikalci so takrat odklonili vsako sporazumljenje glede teh volitev in posebno so poudarjali, da jim je nemogoče paktirati s stranko, ki stoji na stališču splošne in enake volilne pravice. Tudi dr. Šušteršič, ki se gre zdaj velikega demokrata, je bil takrat med najhujšimi nasprotniki splošne in enake volilne pravice,« nadaljuje.⁸⁷ Tudi Tavčar se po njihovem prepričanju ni govoril proti principu o splošni in enaki volilni pravici, ampak je poudarjal, da zanjo ne more glasovati, dokler niso ustvarjeni predpogoji, »da analfabetstvo ne bo preplavilo izobraženstva in dokler niso dane zakonite garancije za volilno svobodo«.⁸⁸

⁸⁶ Slovenski narod, *Volilna reforma*, 26. oktober 1905, št. 246, str. 1.

⁸⁷ Slovenski narod, *Kdo je dosleden? I.*, 30. oktober 1905, št. 249, str. 1.

⁸⁸ Slovenski narod, *Kdo je dosleden? II.*, 31. oktober 1905, št. 250, str. 1.

Seveda se je v *Slovenecu* odzvala nasprotna stran: »Kdo bi ne vriskal? Slovenski liberalci so tudi za splošno in enako volilno pravico. (...) Ko je v državnem zboru proti splošni in enako volivni pravici govoril v imenu svoje stranke dr. Tavčar, je neumni svet mislil, da je povedal to, kar stranka misli. A zdaj vidimo, da je bil njegov nastop zvita šala, ker beremo črno na belem, da je bila Narodno napredna stranka vedno za splošno in enako volilno pravico. To beremo v tistem Narodu, ki ima na koncu za odgovornega urednika podpisanega dr. Tavčarja. Torej šala, ki je vodila za nos vso državno zbornico in vse tiste, ki se zanimajo za slovenske liberalce! Da vriskali bi, ko bi nas ne mučila ena misel. Kdaj so se šalili liberalci, ali pred 25. oktobrom, ali od tega dne dalje ali obakrat?«⁸⁹ Spregledali niso niti vedno glasnejšega poudarjanja liberalcev, da bi se ob spremembi volilnega sistema morala zagotoviti tudi dejanska svoboda izbire in volitev. »Liberalci pravijo, da le tedaj bi se smela dati ljudstvu volivna pravica, ako bi se preprečila »zloraba cerkvene oblasti«. Kanzelparagraph je zdaj njih geslo – češ duhovnikom se morajo usta zamašiti. Lepi liberalci so to, ki zdihujejo po terorizmu in zamašitvi ust.« Pisec članka dodaja, da med tisoči svobodnih ljudskih glasov nekaj duhovnikov ne pride v poštev in da duhovnik tudi nima nobenega sredstva, da bi lahko koga prisilil, kako naj voli.⁹⁰

Razprava o »Kanzelparagraphu« oziroma zagotovitvi svobodnih volitev je polnila časopisa tudi v naslednjih dneh. V *Slovenskem narodu* je pisec s psevdonimom Gorenjski razložil strinjanje liberalcev »z dežele« s predlogom njihove stranke in opozoril, da v primeru volilne reforme zahtevajo ukinitve vseh privilegijev: »Napredni izobraženci smo skoro vsi za splošno in enako volilno pravico, če se z volilno pravico zagotovi tudi volilna svoboda. Nasprotniki splošne in enake volilne pravice so ravno klerikalni kmetje. Ako vprašaš kmeta, če je za to, da naj ima njegov hlapec tisto volilno pravico kakor gospodar, zanikal bode to prav vsak kmet. A tudi mnogo duhovnikov je, ki se kar nič ne vnamajo za splošno in enako volilno pravico in ki menijo, da je dr. Šušteršiču boj za volilno reformo samo sredstvo, s katerim hoče onemogočiti vsako delovanje deželnega zbora, dokler klerikalci ne dobe večine, potem pa bi bilo kmalu pokopano vprašanje o volilni reformi. Poznamo mnogo duhovnikov, ki vedo, da bi splošna in enaka volilna pravica v gospodarskem, v kulturnem in socialnem življenju povzročila take preobrate, da pojdejo v prvi vrsti duhovnikom lasje pokonci. Splošni in enaki volilni pravici bodo sledile tudi splošne dolžnosti in odvzeti bodo privilegiji v prvi vrsti duhovništvu. Škof mora izgubiti svoj virilni glas v deželnem zboru in svoj sedež v gosposki

⁸⁹ Slovenec, *Napredna principijalnost*, 28. oktober 1905, št. 248, str. 1.

⁹⁰ Slovenec, *V strahu pred volivci*, 28. oktober 1905, str. 1.

zbornici. (...) *Mi na deželi posebno vidimo, kako so duhovniki vneti za enake pravice. Sami žive na ljudske stroške kakor grofi, ljudstvo pa v strganih bajtah lakote umira. In taki ljudje naj bi imeli čiste namene s splošno in enako volilno pravico? Verjemi, kdor more, mi ne verjamemo.*»⁹¹

Časopis prav tako zatrjuje, da je klerikalno stran njihov predlog razburil ravno zaradi zahtev po zagotovitvi svobodnih volitev: *»Ko bi bila v sredo udarila strela z jasnega neba med klerikalce, bi ne bila povzročila takega strahu in take zbeganosti, kakor ga je povzročil predlog Narodne napredne stranke glede uvedanja splošne in enake volilne pravice. Narodna napredna stranka se namreč popolnoma logično ozira na dejstvo, da dokler ni uveljavljena splošna in enaka volilna pravica za državni zbor, dotlej imajo vsi sklepi, naj se uvede splošna volilna pravica tudi za deželni zbor, samo akademičen pomen. Kdor primerja klerikalen predlog z narodno-naprednim, tisti vidi, da je Narodna napredni stranki za stvar, klerikalcem pa je predlog o volilni reformi samo sredstvo za obstrukcijo in za varanje ljudstva. Narodno napredni predlog namreč zahteva, da se uvede splošna in enaka volilna pravica, da pa se ob enem zagotovi svobodno izvrševanje te pravice. In to je ona stvar, zaradi katere klerikalci kar divjajo. Volilne svobode nočejo priznati in nočejo zajamčiti, da bi smel vsakdo voliti po svojem prepričanju.*»⁹²

Slovenec je v imenu klerikalne stranke dokazoval nasprotno: *»Grozno se zvija Narod, ko dokazuje, zakaj se zdaj ne sme speljati splošna in enaka volilna pravica. Pravi, da zdaj volitve niso svobodne zaradi »duhovskega terorizma«. Tako? Saj se splošno zahteva popolna tajnost in svoboda volitev. Izključiti se hoče vendar vsak terorizem.*»⁹³

Na naslednji seji kranjskega deželnega zbora se je nato razprava vrtela okoli obeh predlogov glede volilne reforme. Tako katoliška kot liberalna stran sta zatrjevali, da sta vedno podpirali razširitev volilne pravice in da je čas, da se tudi najnižjim slojem ne nalagajo le bremena, ampak da se jim zagotovijo tudi pravice. *»Šušteršič je utemeljeval svoj predlog, rekoč, da klerikalna stranka s ponosom gleda na svoje delovanje. Korak za korakom se je demokratizirala in stoji danes odločno na stališču demokracije. Ponosen je na to, da je on to povzročil in stranko pridobil za splošno in enako volilno pravico. Z zadovoljstvom vidi, da se je spremenil položaj v tej zbornici. Danes je tudi druga stranka, ki z nami vred tvori absolutno*

⁹¹ Slovenski narod, *Proč s privilegiji*, 28. oktober 1905, št. 248, str. 1.

⁹² Slovenski narod, *Klerikalci in volilna reforma*, 28. oktober 1905, št. 248, str. 3.

⁹³ Slovenec, *Dnevne novice*, 2. november 1905, št. 251, str. 3.

večino, stopila na stališče enake in splošne volilne pravice. (...) Že iz državnih interesov morejo izginiti vsi individualni interesi posameznih strank glede splošne in enake volilne pravice. Izključevanje od volilne pravice je jako občutno, kajti bremena so silno velika in masa vidi ta bremena in čuti, da ima pač dolžnosti, ne pa pravice.«⁹⁴ Predlog Narodno napredne stranke pa je utemeljeval poslanec Hribar: »A jaz sem že govoril o splošni in enaki volilni pravici, ko se drugi pomisliti niso upali nanjo. Mi sprožimo vsak predlog takrat, ko je čas, in zato je naš predlog tak, da se koj vidi njegov realni namen. Izjavljam, da se mi zdi klerikalni predlog nesprejemljiv, ker ni prav nič upanja, da bi se realiziral. Grof Zierotin je naravnost izjavil v moravskem deželnem zboru, da se za deželne zборе ne uvede pred splošna in enaka volilna pravica, dokler ni uvedena za državni zbor. Splošna in enaka volilna pravica je šele v zadnjem času postala aktualna. Nasprotujejo tej reformi tisti, ki so dobili iz davnih časov posebne privilegije, ki so jim omogočali gospodovati v državi. Poleg teh so nasprotniki take pravice oni, ki se boje, da bi prišla do veljave narodna volja. Naglašam narodna volja, v nasprotju z dr. Šušteršičem, ki naglaša ljudsko voljo. Kakor mumije so tisti ljudje, ki hočejo, naj se pravica dele po davkih. Posredni davek plačuje vsakdo, še zrak in voda sta obdavčena. In vsakdo mora dajati krvi davek. Drugače bi bilo, če bi imeli ozir na izobraženost. Nekateri mislijo, naj se volilna pravica omeji na tiste, ki znajo čitati in pisati. Država je sama kriva analfabetov, teh pa ni treba izključiti od volilne pravice. Dr. Šušteršič misli, da bo to njegovi stranki koristilo. Morda ima prav za nekaj časa. Ali gre se za bodočnost. Prosveta napreduje in z njo pride tudi preobrat. Splošna in enaka volilna pravica bi dobro vplivala na organizacijo svobodomiselnih strank. Končno zahteva napredna stranka, da se zagotovi volilna svoboda. Svoboda volitev je prvi pogoj za ustavno življenje. Če hočemo v resnici doseči namen volilne pravice, moramo želeti, naj bodo volitve svobodne. Naš predlog opozarja, da mora biti dana garancija proti zlorabi vere in cerkve v volilne namene.«⁹⁵

V razpravi so besedo dobili tudi ostali poslanci. Nemški poslanec Lukmann je dejal, da je za splošno volilno pravico, a ne, »da bi masa, ki nič ne plačuje, majorizirala davkoplačevalce. Če naj bo volilna pravica enaka, ali naj jo imajo tudi ženske? Če bi bila pri nas volilna pravica splošna in enaka, bi odločevala samo duhovščina. Reklo se je, da je Nemcem treba tu usta zamašiti. Nemci so silno veliko storili za kranjsko deželo in so pomagali dvigniti slovenski jezik in slovensko kulturo. Nemci hočejo ostati v prvi vrsti Avstrijci.«⁹⁶

⁹⁴ Slovenski narod, *Deželni zbor kranjski*, 3. november 1905, št. 252, str. 2.

⁹⁵ Slovenski narod, *Deželni zbor kranjski*, 4. november 1905, št. 253, str. 5.

⁹⁶ Slovenski narod, *Deželni zbor kranjski*, 4. november 1905, str. 2.

Poslanec SLS-a Krek je pojasnjeval, da morajo volitve biti svobodne, in to je zagotovljeno v zahtevi, da so volitve tajne. »Kdor zahteva še kakih drugih določil, omejuje sam svobodo in je reakcionar. Proti zlorabi cerkve in vere se zahtevajo izjemni zakoni. Izjemni zakoni so korelat privilegijem. Privilegiji na eni, izjemni zakoni na drugi strani! Kjer padejo privilegiji, tam ni mesta izjemnim zakonom.«⁹⁷ A v Slovenskem narodu niso delili tega mnenja. Kot odziv na Krekov govor so v članku »Politika v cerkvi« dokazovali, da se lahko, tudi če je volilni akt tajen, zgodi, da same volitve niso svobodne: »Pogoj vsake svobode pri volitvah je, da se nihče v svoji uradni lastnosti ne vtika v volitve in da svojega uradnega vpliva ne zlorablja z agitacijo. Kaj bi rekli ljudje, da bi na primer kak sodnik v uradnem talarju v sodni dvorani oznanil ljudem, da, kdor ne voli njegovega kandidata, tistemu ne bo sodil po zakonu in po pravici? Vihar bi nastal in tak vihar bi gotovo odnesel dotičnega sodnika. A ravno tako je z duhovniki. Na leci in v spovednici je duhovnik javen uradnik in če dela na svojem uradnem mestu politično propagando, če ene obsoja, ker nočejo voliti njegovega kandidata in jim odreka pravico na primer do odveze, potem zlorablja svojo oblast. Da pri takih razmerah ne more ostati, če dobe volilno pravico politično nesamostojni in intelektualno zaostali sloji, je pač samo po sebi umevno. Ako dobi masa v roke oblast, ako bo masa majorizirala izobraženstvo, potem je neizogibno potrebno, da se zagotovi ravnovesje agitacijskih moči, enakost v borbi, a to je samo mogoče, če se odstrani krivični privilegij duhovščine, da sme zlorabljati za agitacijo leco in spovednico ter zakramente.«⁹⁸

Ko se je razprava v deželnem zboru zaključila, so oba predloga dali v presojo ustavnemu odseku. V Slovenskem narodu pa so med čakanjem na odločitev tega odseka objavili svoje videnje, kako je potekala razprava: »Klerikalci so bili v zadregi, kajti s Hribarjevim predlogom jim je bilo izbito iz rok orožje, katero so si skovali, da se z njim vržejo na narodno- napredno stranko. Tako lepo so bili vse pripravili in narodno- napredna stranka jim je ves načrt pokvarila. O volilni pravici, o argumentih, ki govore zanje in proti nji, niso klerikalci skoro ničesar povedali. Le v enem oziru so se spuščali v detajl. Kakor živ ogenj jih peče tisti del predloge narodno- napredne stranke, ki zahteva zakonitih jamstev za volilno svobodo. Beseda »kancelparagraf« je šla klerikalcem do živega in jih je prešinila s strahom, ki ga le težko prikrivajo s svojimi plitvimi frazami. Zakonitih jamstev za svobodno volitev se klerikalci tako boje, da kar trepetajo. Na vse načine so skušali dokazovati, da duhovščina nič slabega ne stori in ne omejuje volilne svobode. Klerikalni odpor zoper zagotovitev volilne svobode –

⁹⁷ Slovenec, *Iz sobotne debate*, 6. november 1905, št. 254, str. 1.

⁹⁸ Slovenski narod, *Politika v cerkvi*, 4. november 1905, št. 255, str. 1.

to je najznačilnejši moment v minuli debati – kaže, kje je treba zastaviti vse moči, da bo splošna volilna pravica podajala izraz narodove volje, ne pa le volje par sto demagogov.»⁹⁹

Ustavni odsek je svoje delo opravil hitro, na samo eni seji. Člani so sprejeli odločitev, da podprejo uvedbo splošne in enake volilne pravice za deželni in državni zbor, ter se ob tem zavzeli za porcionalni sistem in zagotovitev volilne svobode.

Odločitev ustavnega odseka je razveselila katoliški tabor in v *Slovincu* so jo označili kot »dobljeno bitko«. »Kdo bi si bil pred tremi leti še mislil, da dočakamo dan, ko se bo kranjski deželni zbor izrekel za splošno in enako volivno pravico?« so se spraševali in ugotavljali, da je »prva bitka torej dobljena.« Ob tem so se obregnili tudi ob nasprotni tabor: »Razbit leži na tleh tisti slavni žlezni Heinov obroč, ki je vezal slovenske in nemške liberalce. Obroč je strt, in čreda je razpršena. Slovenski liberalci so begali kakor plahe ovce, ne vede, na kateri strani je rešitev zanje. In tako se je zgodilo da sta Tavčar in Pirc pogumno ušla iz zbornice, ker za slovenski zapisnik nista smela glasovati vsled pogodbe z Nemci, proti glasovati pa se nista upala. Krasen vodja stranke, ki uide z bojišča in zapusti svoja armado!«¹⁰⁰

Slovenski narod pa se je osredotočil predvsem na podporo odseka porcionalnemu volilnemu sistemu. Ker so se tudi liberalci v svojih razpravah izrekli za porcionalni sistem, je časopis v članku izpostavil vse pasti splošne in enake volilne pravice: »Mnenje, da podaja splošna, enaka direktna in tajna volilna pravica veren izraz volje narodove, je že davno preživelo. To je navadna konvencionalna laž, kajti gola, splošna in enaka volilna pravica vodi do absolutne vlade vsakokratne slučajne večine in daje odločilno moč v roka enemu delu volivcev, dočim pritisne ves drugi del neusmiljeno ob zid. V zadnjih časih smo mnogo čuli, kaka krivica je, da se voli po kurijah in ima npr. 5000 kmetov ravno tako le enega poslanca, kakor 1500 meščanov in 10 veleposestnikov. Enake krivice rodi tudi splošna is enaka volilna pravica. Recimo, da bi Ljubljana volila z okolico štiri poslance v deželni zbor in da je vseh volivcev 10000. Za klerikalce bi glasoval 5001 volivec in izvoljeni bi bili vsi štirje klerikalni poslanci, 4999 volivcev, takih, ki plačujejo stokrat več davka kakor klerikalci, pa bi v tem slučaju ne imelo nobenega zastopstva. Ali ni to vsaj ravno taka krivica, krivica privilegiranih kurij? Treba je upoštevati še dejstvo, da se volitev nikdar ne udeležujejo vsi volivci, marveč da jih je mnogo, ki sploh ne glasujejo. Krivice, ki jih povzroča splošna in enaka volilna pravica in iz nje izhajajoče brezobzirno vladanje dotične večine, se ne dajo

⁹⁹ Slovenski narod, *Po končani razpravi*, 8. november 1905, št. 256, str. 1.

¹⁰⁰ Slovenec, *Dobljena bitka!*, 18. november 1905, št. 265, str. 1.

drugače omejiti, kakor potom sistema proporcionalnosti. Seveda je ta sistem mogoč samo tam, kjer se volitve ne vrše po okrajih. Ako bi se uvedel pri nas, bi morala cela dežela tvoriti en sam volilni okraj in bi moral vsak volivec glasovati za toliko kandidatov, kolikor bi imela dežela poslancev v državnem in v deželnem zboru. Pri nas bi to bilo pač mogoče, ali pa bi se to dalo izvesti tudi na Češkem in v Galiciji, to je jako dvomljivo.»¹⁰¹

Slovenec pa je povzel pisanje češkega časopisa Politik, ki je s predvidevanjem števila poslancev po narodnostih v novem parlamentu, temelječem na razširjeni volilni pravici, zapisal, da bi lahko Slovani brez težav strli nemško premoč. Prav zato se Nemci zavzemajo za uvedbo pluralnega sistema: »Praška »Politik« je izračunala, da bi dobili, če prisodimo parlamentu 502 mandata, Nemci namesto dosedanjih 207 mandatov le 168, a Čehi namesto dosedanjih 81 mandatov 121, Poljaki 88 (zdaj 71), Slovenci 23 (zdaj 15), Hrvatje 15 (zdaj 12), Rusini 68 (zdaj 11), a Italijani 13 (zdaj 18). Treba bi bilo le majhne slovanske koalicije in Nemcem bi bila strta premoč. Kajpada to nemški nacionalci sami dobro vedo, zato se bodo z vsi silo upirali enaki volilni pravici. Že računajo in štejejo, kako bi rešili nemško nadvlado in pritisnili Slovane ob steno. Upajo, da bi se jim to posrečilo s pluralnim sistemom. To je: vsak polnoleten državljani naj bi sicer imel volilno pravico, a nekateri naj bi imeli po več glasov (volilna pravica naj bi bila neenaka). Ljudske glasove, glasove kmetov in malih obrtnikov bi zadušili trikrat pomnoženi glasovi t. i. inteligence. Ljudstvo bi bilo osleparjeno.»¹⁰²

O tem, kaj meni ljudstvo oziroma predvsem slovenski kmet, so imeli v Slovenskem narodu svoje mnenje: »Odkrito povedano, naš kmet ima o tej stvari še silno, silno motne pojme. Velika večina se sploh nič ne zanima in le malo jih je, ki se zavedajo več ali manj političnih pravic in dolžnosti. In ko se jim stvar razjasni, da bi potem ne bilo razlike med gospodarjem in hlapcem, tedaj pa jim to ne gre v glavo. Kmet si obeta zase dobrote in kako bo, ko bo imel vsi moč v rokah, zatiral druge. Predvsem je on konzervativen, ponosen na svoje imetje, nikakor mu ne gre v glavo, da bi bil hlapec ali gostač njemu enak. Naj le poskusi na primer hlapec glasovati drugače od njega, takoj bosta narazen. Da je tako, tega ni kriv kmet sam. velika krivda zadene tiste, ki bi bilo morali skrbeti za njega izobrazbo, krivda pade na vlado, ki nekako mačehovsko postopa napram nam. Treba je temelja, potem šele se pride s takimi vprašanji. Treba je časa, treba vzgoje, tudi politične. Te vrste smo napisali, ne de bi ugovarjali splošni in enako volilni pravici. Pribiti smo hoteli, da naše ljudstvo, v veliki večini

¹⁰¹ Slovenski narod, *Volilna reforma*, 11. november 1905, št. 259, str. 1.

¹⁰² Slovenec, *Volilna reforma in volilni sistemi*, 11. november 1905, št. 259, str. 1.

to je kmetško ljudstvo, o tem nič ne ve, ali pa ima le napačne, reakcionarne pojme, ne pa naprednih. Klerikalci pri tem zasledujejo le svoje strankarske koristi in nič drugega.»¹⁰³

5.1.3 Prebudijo se tudi v ostalih slovenskih deželah

Močno gibanje, ki se je po vsem avstrijskem delu monarhije razvilo v podporo uvedbi splošne volilne pravice, je svoj odmev novembra dobilo tudi v ostalih slovenskih deželah. Celjska *Domovina* je na primer do tega trenutka objavljala le kratke notice o dogajanju na Češkem, v državnem zboru in tudi kranjskem deželnem zboru in šele oktobra so štajerski Slovenci v tem dnevniku lahko prebrali, kaj bi jim razširitev volilne pravice prinesla. V drugi polovici novembra pa se je prvič tudi sama ostreje izrazila o zahtevah volilne reforme in obsodila nepravilnost trenutnega parlamentarnega ustroja: *»Silno kakor vihar je završalo z ruskih bojnih poljan preko avstrijskih mej in mogočno je zadonel klic: Ljudstvu pravic! Na dan z volilno reformo! Da pa je posebej za nenemške narode v Avstriji dosedanji volilni sistem prava mora, ki jih teži in tlači k tlom, da je posebej za nas Slované krivičen do skrajnosti, to mora uvideti vsakdo, če vidi, da ima peščica Nemštva nezmerno več zastopnikov v vseh zakonodajalnih korporacijah, kakor bi jih po številnosti in davčni moči zaslužila. Naravno je torej, da mora Slovanstvo in da moramo posebej mi Slovenci si želeli in zahtevati spremembo tega sistema, in da moramo iti v boj za splošno in enako volilno pravico.«*

Slovence v Celju in okolici je pozvala na ljudski shod, ki ga pripravlja politično društvo Naprej: *»Slovenci v Celju in okolici! Kakega pomena je za vas splošna in enaka volilna pravica, o tem se bode te osvedočili na shodu. Da je posebej za nas spodnještajerske Slovence velikega pomena, razvidite iz dejstva, kako se boji spodnještajersko nemštvo vsake volilne reforme. Trgajo nam lepake, sramote nas, ker se borimo za ljudske pravice, a mi se ne damo zmotiti. Kdorkoli ljubi svoj narod, kdorkoli čuti krivice, s katerimi nas tepo, kdorkoli čuti v sebi voljo in moč, da pomaga v boja za pravice ljudstva, - pridi na shod! Pokažimo v lepem, sijajnem številu našo zavest, našo odločnost in našo krepko, železno voljo, doseči svoje pravice! Boj za splošno in enako volilno pravico je identičen z bojem proti predpravicam, proti nadvladi nemštva na Spodnjem Štajerskem, zato je dolžnost, prokleta dolžnost vsega Slovanstva v Celju in okolici, da pride v soboto polnoštevilno na shod!«¹⁰⁴*

Na shodu se je po poročanju *Domovine* nato zbralo okoli 300 ljudi, *»po večini je bil zastopan delavski ter srednji stan. Prišlo je tudi mnogo zavednih kmetov iz okolice in Savinjske doline.*

¹⁰³ Slovenski narod, *Kaj misli naš kmet o splošni in enaki pravici*, 13. november 1905, št. 260, str. 1.

¹⁰⁴ *Domovina, V boj za splošno in enako volilno pravico!*, 17. november 1905, št. 91, str. 1.

Pogrešali smo velik del naše inteligence, o kateri smo sicer prepričani, da ima svoje naziranje o splošni volilni pravici, a bi bila s svojo navzočnostjo pokazala simpatije.« Prvi govornik, celjski ključavničar Ivan Rebek, je poudaril, da morajo biti Slovenci za splošno volilno pravico že zato, ker se bodo na tak način ubranili pred germanizacijo: »*Taki vladi, pod katero še s svojim denarjem no smemo zidati šole, se več ne klanjamo. Boj dualizmu, ki nas izsesava, proč s poslanci, ki ga ščitijo, proč z vlado, ki ima denar za kanone, ne pa za starega vojaka, ki hodi z berglo okrog, ne za slovenske šole.*« Od slovenskih poslancev v državnem zboru je bil prisoten dr. Jura Hrašovec, ki je dejal, da bi bila razširitev volilne pravice lahko le koristna, saj »*slabši, kot je sedanji državni zbor, ne more biti nobeden več.*« V resoluciji, ki so jo sprejeli zbrani, so zato pozvali slovenske poslance, naj si v državnem zboru prizadevajo za uvedbo splošne in enake volilne pravice.

Poročilo o tem odmevnem shodu sta objavila tudi kranjska časnika *Slovenec* in *Slovenski narod*. »*V boju za splošno in enako volivno pravico tudi celjski Slovenci niso zaostali,*« piše *Slovenec* in opisuje, kako so se na napoved shoda odzvali celjski Nemci: »*Nemškutarska svojat je po svoje oskrbela za reklamo v prid našega shoda: trgali so lepake, pretili z napadi z orožjem, s kropom itd. Pa tega se ni nihče ustrašil, nego to je le zanimanje za shod povečalo. In res v soboto zvečer ob 8. uri je bilo v „Narodnem domu“ zbranih kakih 400 celjskih in okoliških Slovencev, vseh slojev: videli smo znane voditelje celjske, odvetnike, profesorje, učitelje, duhovne, delavce s predpasniki, železničarje, kmetovalce itd. Naši so prihajali posamno, zato so nemčurji — zbijali po ulicah neslane šale o številu udeležencev, ko so pa po svojih špijonih izvedeli za pravo število, so izginili z ulic, ker jim je pošel pogum.*¹⁰⁵«

Socialdemokratska organizacija je nato v Celju sklicala shod tudi naslednji dan. Govorniki so poudarili, da se bo z uvedbo splošne volilne pravice ublažil tudi narodnostni spor, in pozvali vse prisotne, naj bodo pripravljeni na morebitno splošno stavko. Članek se zaključuje: »*Z živijo klici na splošno in enako volilno pravico in med glasovi "Pesmi dela" se zborovalci razidejo. Tako je v Celju govorilo ljudstvo, ki čuti krivice, s katerimi nas bije vlada v obraz, ki čuti živo potrebo po izpremembi sedanjega vladnega sistema. Govorilo je in pokazalo, da je zavedno in zrelo za tako važna politična vprašanja. Naj ne bo to konec vsem gibanju na Spodnjem Štajerskem, ampak naj govori slovensko ljudstvo še po drugod!*«¹⁰⁶

¹⁰⁵ *Slovenec, Ljudski shod v Celju*, 20. november 1905, št. 266, str. 5.

¹⁰⁶ *Domovina, Ljudstvo je govorilo*, 21. november 1905, št. 92, str. 1.

Tudi goriška Soča je objavila prispevek o boju za splošno in enako volilno pravico. Če je še na začetku oktobra pisala, da je to le kaprica klerikalcev, ki si želijo na ta način povečati oblast, je konec meseca v članku tarnala, da so na Goriškem pri ukvarjanju s tem vprašanjem še preveč pasivni: »Kakor en glas odmeva iz zborujočih deželnih zborov boj proti zastarelim volilnim redom, boj za splošno in jednako volilno pravico. Ta boj je povsem opravičen, in ni dvoma, da se izbojuje v prid ljudstva. Energija, s katero je pričel, nam jamči za to. Kakor en glas doni klic proti privilegijem, proti krivičnim volilnim redom. In pri nas? Pri nas je vse tiho — kakor da naj bi trpeli še naprej in naprej pod starim volilnim redom. Če je bil kje krivično napravljen deželnozborski volilni red, tedaj je bilo tako v naši deželi. Na krivičnem temelju more zrasti le krivica in krivice je v naši deželi neizmerno dosti, krivice, naperjene proti našemu kmetovalcu, delavcu, obrtniku, trgovcu. Zato pa kličemo danes in klicali bomo, dokler ne zmagamo: Proč s krivico! Proč z zastarelim volilnim redom! V našem deželnem zboru morajo biti naše splošne koristi vse drugače zastopane nego doslej. To pa so more zgoditi le z razširjenjem volilne pravice, z odpravo starega volilnega reda, ki je prizadejal že toliko gorja deželi, ki nas ovira v napredku, ki nas odstranjuje od dela za dobrobit naše dežele, ki nas potiska v kot in mori. Če pogledamo na zemljevid naše dežele ter primerjamo z njim naše zastopstvo, moramo pač ogorčeni vzklikniti: Kako smo zanemarjeni, kako teptani in zaničevani — v glavnem pač radi tega, ker nimamo primerne zastopstva. Zadnji čas je, da se zdrami tudi naša dežela. Pozivamo poslance, da se oglasijo v označenem smislu že v tekom zasedanja deželnega zbora, da zadoni tudi po naši zbornici klic: Proč s krivico! Na dan z razširjenjem volilne pravice! Naši interesi morajo biti pravično zastopani!«¹⁰⁷

Manifestacijski shod v podporo uvedbi splošne volilne pravice so pripravili tudi v Trstu. »Že ob pol desetih zjutraj bila je dvorana Narodnega doma tako natlačena, da ni ostal prazen ni jeden kotichek. Shoda se je udeležilo najmanj 1000 oseb. Mnogo jih je moralo oditi, ker ni bilo prostora ali pa ostati zunaj. Mestni svetovalec dr. Ribař je v celo uro trajajočem govoru razložil razliko med direkt. in indirekt. vol. pravico. Poudarjal je, da je pol. društvo Edinost že pred 12 leti na shodu v Pasji vasi (Dekani) zahtevalo splošno volilno pravico. Danes se sicer različne politične stranke med seboj prepirajo, kdo je bil prvi, ki je zahteval splošno volilno pravico -- To pa nas ne briga, dosti je, da jo zahtevamo vsi!«¹⁰⁸

¹⁰⁷ Soča, *Splošna volilna pravica v deželi*, 28. oktober 1905, št. 86, str. 1.

¹⁰⁸ Slovenec, *Trst za splošno in enako volilno pravico*, 13. november 1905, št. 260, str. 1.

Prvič se pojavijo poročila, da se boju pridružujejo koroški Slovenci. V Šmihelu nad Pliberkom so prvič po državnozbornskih volitvah pripravili shod katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Glavni govornik je bil Janko Brejc, ki je pred leti svojo odvetniško prakso preselil s Kranjske na Koroško, potem ko je prišel v spor s takratnim strankarskim kolegom Šušteršičem. Na shodu je Brejc poročal o sočasnem političnem stanju v državi in deželi.¹⁰⁹ »Ves državni ustroj se mora v smislu popolne enakopravnosti vseh narodov in na temelju demokratičnih načel izpremeniti. To pa se bo zgodilo le tedaj, ako se tudi pri nas uveljavi splošna in enaka volilna pravica. Zakaj nimamo Slovenci na Koroškem nobene moči in veljave v javnosti, zakaj nas zaničujejo in zatirajo? Zato, ker tam, kjer se na ves glas, javno in brez strahu sme govoriti, v deželnem in državnem zboru, nimamo nobenih ali pa premalo svojih zastopnikov. En sam poslanec tega ne opravi, biti jih mora več, da drug drugega podpirajo v tem težavnem delu. Le skupnemu in vztrajnemu delu večjega števila poslancev se bo posrečilo sčasoma priboriti nam, kar potrebujemo za svoje narodno življenje. Pomnoženja števila poslancev tako v državnem kakor v deželnih zborih pa imamo Slovani in Slovenci pričakovati le od splošne in enake volilne pravice. Le pogledjmo sami svoj položaj v deželi! Ena tretjina nas je, pa izmed 10 poslancev, ki jih Koroška voli v državni zbor, nimamo nobenega, in med 42 poslanci, ki sede v deželnem zboru, je le en sam Slovenec! Zato kličemo: proč s sedanjim krivičnim volilnim redom, ki je narejen samo na korist Nemcev in je v prvi vrsti kriv vseh naših zmešnjav in preprirov. Dajte nam tak volilni red, da bode ljudstvo, da bodo narodi sami prišli do besede! (...) Mi koroški Slovenci nimamo ničesar izgubiti, mi moramo samo pridobiti, ako se sedanji volilni red izpremeni. Mi smo za splošno in enako volilno pravico še posebej zato, ker pričakujemo od nje strmoglavljenje sedaj vladajočih nemških strank v državi. Končno pa smo za splošno in enako volilno pravico tudi radi tega, ker upamo, da bo ljudstvo strlo zadnje ostanke tistega propadlega gnilega liberalizma, ki je vseh naših državnih, zlasti narodnih zmed kriv, ki je oče vsega gorja! Od splošne in enake volilne pravice pričakujemo okrepljenje katoliškega elementa v javnem življenju, četudi šele po hudem boju s socialno demokracijo. Vendar pa smo za tako volilno preosnovo le pod pogojem, da se jo pravično in pošteno izvede. Pred vsem treba skrbeti za pravično in pametno razdelitev volilnih okrajev po narodnostih. Dalje moramo pa tudi zahtevati, da se z volilno pravico zveže tudi volilna dolžnost. Vsak mora voliti, naj hoče ali noče, če ne, naj bo strogo kaznovan. Taka določba bi bila silno koristna ne samo za to, ker bi potem volitev pokazala resnično voljo vsega ljudstva, temveč tudi radi tega,

¹⁰⁹ Slovenec, *Koroški Slovenci za splošno in enako volilno pravico*, 13. november 1905, št. 260, str. 1.

ker bi se s tem preprečil velik del ostudnih agitacijskih sredstev, s katerimi se sedaj na volilce pritiska in se jih prisili, da če že ne volijo proti svojemu prepričanju pa vsaj ostanejo doma. Končno pa moramo zahtevati tudi poroštev za resnično svobodo volitve, ker najpravičnejši volilni red ne doseže svojega namena, ako vsak volilec ne more tako voliti, kakor je njegova volja. Ako se vpelje tak volilni sistem, dobilo bo naše javno življenje v kratkem času popolnoma drugo lice, narodnostni prepiri se bodo ublažili in vse tiste sile, ki se sedaj obrabljajo v tem boju, postale bodo proste in si bodo iskale drugega polja, na kojem bodo delovale v korist svojemu naroda in države,«¹¹⁰ je v svojem govoru, ki ga je v celoti natisnil celovski tednik *Mir*, povedal Brejc.

Shod so prav tako pripravili v Trbovljah, kjer so govorniki ponovno poudarjali, da bi se z uvedbo splošne in enake volilne pravice otresli nemškega pritiska: »Prvi se je oglasil k besedi Rebek iz Celja. Poudarjal je, da je volivna reforma potrebna tudi z narodnega stališča. Kot Slovenci in Slovani smo dolžni, da se borimo za volivno pravico, ker le na ta način bomo strli moč nemškega šovinizma. Drugi je govoril socialni demokrat K. Linhart. Zadnjič je govoril dr. Krek v Zagorju, ki se je izrekel za splošno in enako volivno pravico. Izjavljam, da nam je vsakdo ljub, ki stoji v tem boju. Kdor je za ljudstvo, mora z nami simpatizirati. Poudarjam pa, da bo boj brezuspešen, če ga ne bomo bili mednarodno. Izjavil so je tudi proti geslu »Vse za vero, dom, cesarja«, ker za vero naj vsak sam skrbi, za dom bomo skrbeli mi, če dobimo pravice, cesar naj pa sam za se skrbi. Mi ne bomo nikomur nič zaloga storili, a nasprotno bomo pozdravili tudi vruga, če nam bo pomagal. Izjavljam tudi, da je vsakdo izmed nas bolj zrel za politiko, kot ljubljanski advokat dr. Tavčar (Klici: Fej dr. Tavčar!) in ki je ravno nasprotnik pametne ljudske volivne preosnove. Pozival je delavstvo na generalni štrajk dne 28. t. m., ker ta dan bo padla odločitev. Ljudska pravica mora zmagati.«¹¹¹

5.1.4 Gautschev govor ne prinese zadovoljstva

Nato se je pozornost usmerila na naslednjo sejo državnega zbora. *Slovenec* je pisal, da so »avstrijski narodi redkokdaj še s toliko nestrpnostjo pričakovali otvoritve državnega zbora. Nezadovoljnost s sedanjim načinom ljudskega zastopstva je prekipela do vrhunca. Da ne more iti več tako dalje, je postalo splošno prepričanje. In zdaj stoji vlada pred najhujšo ljudsko zahtevo, pred splošno in enako volivno pravico, a ne ve, kaj bi storila. Naših

¹¹⁰ *Mir*, *Politični shod v Šmihelu*, 23. november 1905, št. 47, str. 1.

¹¹¹ *Slovenec*, *Velikanska manifestacija v Trbovljah*, 20. november 1905, št. 266, str. 5.

državnikov ne vodijo načela, ampak le oziri. In zato se njihova dejanja tako nezanesljiva in negotova. Ni še dolgo, odkar je državna vlada izrazila, da se o splošni in enaki volivni pravici sploh ne da govoriti. Ko so pa se začeli socialni demokratje izprehajati po Dunaju, se je takoj iz strahu pred dogodki mišljenje v višjih krogih izpremenilo. A danes je še negotovo, kaj bo baron Gautsch dne 28. novembra naznanil državni zbornici. Ravno ta zavest, da je avstrijska državniška modrost bolj dostopna dokazom ulice, nego treznemu preudarku, žene ljudstvo na ulico. V torek namerava delavstvo po celi državi s političnim štrajkom pokazati, da smatra ta dan kot svoj praznik, kot odločilni dan, ko se naj odloči usoda ljudstva in parlamenta. Pri nas bo šla cela stvar mirno naprej, a na Dunaju bi utegnilo priti do velikih demonstracij pred parlamentom, kjer bodo izkušali pritiskati neposredno na državni zbor in vlado.»¹¹²

Konec novembra je v poslanski zbornici o splošni in enaki volilni pravici le spregovoril ministrski predsednik baron Gautsch. A z njegovo napovedjo, ki so jo tako željno pričakovali zadnja dva meseca, na Slovenskem niso bili zadovoljni: »V včerajšnji seji državnega zbora je podal Gautsch to že pred tedni napovedani in težko pričakovano izjavo. Optimisti, ki so na podlagi gole vesti, da se je vlada izrekla v principu za uvedbo splošne in enake volilne pravice, sklepali, da nam v najkrajšem času napoči zlata doba, bodo pač živo razočarani vsled te vladne izjave. Da, vlada se je izrekla za volilno reformo, katere podlaga naj bi bila splošna in enaka volilna pravica, toda s takšnimi omejitvami, da je jasno razvidno, da vlade ne vodi načelo pravičnosti, da bi se popravili stari, zlasti slovenskim narodnostim krivični volilni red, marveč da jo vodi samo stremljenje, da bi ohranila nemškemu življu isto, ako ne še večjo premoč v državi, kakor jo je užival do sedaj. Da ima vlada ta namen, na potrjuje zlasti Gautschev izrek, da bo v obljubljeni volilni reformi glavna točka zaščita narodnih manjšin proti premoči števila. Ker je v Avstriji slovanski element najštevilčnejši, je jasno, da misli vlada pod »zaščito nacionalnih manjšin« v prvi vrsti Nemce, katerim upa na ta način obraniti njihovo dosedanje posestno stanje. Edino simpatično na vladni izjavi je zagotovilo, da se sprejmo v zakon o volilni reformi garancije, da se bodo volitve vršile svobodno in da se bo s primernimi določbami onemogočil vsak terorizem,«¹¹³ so zapisali v Slovenskem narodu.

Tudi v Slovincu so poudarjali, da vlada očitno še vedno želi preferirati nemški narod: »Vlada načeloma prizna splošno in enako volivno pravico. To načelo pa omeji z raznimi pogoji, kateri dopuščajo splošno in neenako volivno pravico. Vlada hoče v načrtu podati fotografijo

¹¹² Slovenec, *Pred novo dobo*, 25. november 1905, št. 271, str. 1.

¹¹³ Slovenski narod, *Vlada in volilna reforma*, 29. november 1905, št. 273, str. 1.

avstrijske države. Ako bode vlada fotografirala avstrijske dežele po birokratiški statistiki in nemškem zemljevidu, potem fotografija gotovo ne bode odgovarjala resnični podobi. Mandati naj se določijo za posamezne dežele. Dobro, temu ne moremo ugovarjati, ker avstrijske kronovine tvorijo zgodovinske celote. Odločno pa bi morali nekaterim deželam skrčiti število mandatov, da jih podeli drugim. To bi se zgodilo gotovo le na škodo Jugoslovanov. Uradna statistika šteje prebivalstvo po občevalnem in ne po materinskem jeziku. In dobro vemo, da to štetje mnogo Slovanov prišteje Nemcem in Italijanom. Vlada hoče dalje v varstvo narodnih manjšin v posameznih deželah uporabiti v posebnih slučajih proporcni sistem. Načeloma temu sistemu ne ugovarjamo. Varstvo narodnih manjšin je lepa, plemenita misel. Ako hočejo vlada in Nemci varovati vse narodne manjšine brez razlike, je na tej podlagi sprava mogoča. Odločno pa bi se morali upreti, ko bi novi volivni red branil in ščitil le nemške manjšine.« Časopis predlaga rešitev: »Dolžnost je torej vseh slovanskih rodoljubov in domoljubov, da nabirajo vsak v svoji občini natančne podatke o slovenskem prebivalstvu. Čakati ne smemo, da vlada že izgotovi in zbornici predloži načrt novega volivnega reda, preden dobi zanesljive podatke. V odseku ali zbornici je potem težko izpreminjati posamezne volivne okraje. Vlada mora čim prej v roke dobiti natančne podatke o narodnostnih mejah oziroma slovenskih manjšinah v posameznih političnih okrajih, mestih, trgih in vaseh. To velja v prvi vrsti za Koroško, Štajersko in vse Primorje, posebno pa za trst z okolico in Istro.«¹¹⁴

Razočaranje je bilo čutiti tudi na Štajerskem. Domovina je pisala: »Noben resni politik ni pričakoval, da bo vladna izjava glede volilne reforme temeljila na ljudskih zahtevah, da bo Gautsch obljubil splošno volilno pravico brez vseh omejitev. Toda sleparije, katero si je dovolil baron na ministrskem prestolu, menda vendar nihče ni pričakoval. Sicer bodi omenjeno, da je govoril o volilni reformi le v splošnih potezah, ker volilni načrt, tako je obljubil, predloži vlada še le mesca februarja. Gautschev govor ni zadovoljil nobene stranke. Zlasti mi Slovenci moramo očitno in odkrito pred vsem svetom izreči, da iz Gautscheve moke ne bo kruha; bil bi dober le za Nemce in morebiti še za Lahe, slab pa za vse nenemce, zlasti pa za Slovane in med Slovani najslabši ravno za Slovence!«¹¹⁵

Medtem ko v *Slovincu* decembra po tem Gautschevem govoru ni več omembe vrednega članka o volilni reformi, so v *Slovenskem narodu* nasprotno postregli z vedno ostrejšimi zapisi o prihajajočih spremembah volilnega reda. »Zopet enkrat se je pokazalo, kako naivni smo

¹¹⁴ Slovenec, *Volilna reforma*, 30. november 1905, št. 247, str. 1.

¹¹⁵ Domovina, *Vlada in volilna pravica*, 1. december 1905, št. 95, str. 1.

Slovani v Avstriji. Navdušenje po splošni in enaki volilni pravici je prišlo čez nas kakor pijanost, in vse je rajalo, vse je vpilo, da brez te pravice živeti ne more. Pri strani pa je prežal nemški centralist Gautsch in nekoliko sramežljivo, kakor stara hišna h grehu se je pustil siliti, a končno se je vdal: češ, če že nočete drugače, pa jo imejte, svojo splošno in enako volilno pravico! In da ni dr. Kramař na cedilu ostal, je dobri baron Gautsch napravil najprej koncesijo Čehom ter obljubil, da se bodo pri volilni reformi mandati najprej porazdelili na posamezne kronovine. S tem je bilo rešeno češko državni pravo! Pri tej razdelitvi pa bo merodajna davčna moč posameznih kronovin in pa kulturno razvitje prebivalstva. S tem je bilo ustrezno Nemcem. Slovence pa bodo topli s kulturo, in že danes je gotovo, da bomo, ako se izvede Gautschev projekt, imeli manj državnozbornih mandatov, nego jih imamo danes! Velika je nevarnost, da se ta projekt v resnici izvede, ker so socialni demokratje izrekli za. Dr. Adler je izrazil, da je njegova stranka z Gautschevim načrtom zadovoljna. Mož je sicer solze točil ter naglašal, da bi pri splošni in enaki volilni pravici imelo biti edino le število ljudstva merodajno, a pristavil, da se njegova stranka, ker vidi, da ideala doseči ne more, izreče za močnik, kakor ga je skuhal Gautsch. Alderju so ideali pač malo mar, njemu je le za mandate, kateri bodo njegovi stranki padli v rdeči predpasnik. Izvršiti se hoče grda politična goljufija in žrtev bodo predvsem Slovenci! Mi pa naj bi pri strani stali in kričali: živio! Mi smo za splošno in enako volilno pravico, a vode v njo prilivati si ne pustimo. Ali naj se uvede splošna in enaka volilna pravica v svoji čistosti, tako da bode v državni zbornici petnajst milijonov Slovanov imelo večino nad Nemci, katerih je le devet milijonov, ali se pa naj vse opusti.»¹¹⁶

V naslednjih tednih so z Dunaja prihajale najrazličnejše vesti, na kak način namerava vlada spremeniti volilni red. »Kolikor se pa da sedaj presoditi po vesteh, ki dohajajo iz poučenih virov, bo volilna reforma, kakršno namerava uvesti Gautscheva vlada, pač zasnovana na splošni, a ne na enaki volilni pravici, in bo poleg tega oropala zlasti južne dežele, kjer so Slovani gospodujoč živelj, za celo vrsto mandatov. (...) Ako se vlada že glede določitve števila mandatov hoče ravnati po načelih, pogubnih zlasti za nas Jugoslovane, potem smo lahko prepričani, da bo tem svojim principom ostala zvesta tudi pri razpredelbi volilnih okrajev. Ako bi se volilni okraji pravično razpredelili, bi morali Slovenci na Koroškem dobiti vsaj dva mandata in tudi na Štajerskem bi se moralo število slovenskih mandatov znatno pomnožiti. Kdor gleda z odprtimi očmi, ve, da zasleduje Gautscheva vlada tudi pri svojem reformnem delu germanizatorične tendence in da bo storila vse, da nas Jugoslovane, zlasti Slovence, ogoljufa za čim največ mandatov. To mora uvideti vsak politični otrok. Zato je tem čudnejše,

¹¹⁶ Slovenski narod, *Splošna in enaka volilna pravica*, 2. december 1905, št. 276, str. 1.

da tega ne vidijo, oziroma nočejo videti oni politiki, ki se ponašajo, da so edini pravi zastopniki slovenskega ljudstva. Klerikalni poslanci so kakor udarjeni s slepoto, da ne vidijo, kako velikanska nevarnost grozi narodu, ako se uveljavi taka volilna reforma,» so svarili v Slovenskem narodu.¹¹⁷

6. Leto 1906 – leto odločitve

Z novim letom se je po vsej državi utrdila misel, da bo splošna in enaka volilna pravica uvedena na tak ali drugačen način. Pozornost ni bila več usmerjena v samo razširjanje volilne pravice, ampak se je prenesla na oblikovanje volilnih okrajev in število poslanskih mandatov, ki bi jih naj dobili posamezni narodi. *»Priprave na volilno reformo se v ministrstvu naglo razvijajo. V kratkem se začno dogovori z zastopniki posameznih dežel, strank in narodnosti,«* so napovedali v *Slovenskem narodu*.¹¹⁸ Kakšna bo volilna geometrija, je postalo glavno vprašanje. Že Gautschev govor je namreč kazal, da bodo Nemci z lahkoto uveljavljali svoje zahteve v škodo predvsem slovanskim narodom, in tega so se zavedali tudi politični akterji iz slovenskih dežel.

»Vprašanje, ali naj bode v bodoče volitev v drž. zbor splošna in enaka, je načeloma rešeno. Pomisleke izražajo le še poljski plemiči, nemški konservativci in Vsenemci. Danes je »punctum saliens« volilne reforme volilna geometrija, vprašanje namreč, kako naj se razdele volilni okraji v posameznih deželah. Izprva so se Nemci prestrašili novice, da se vlada resno bavi s splošno in enako volilno pravico. Ko pa je baron Gautsch v svojem govoru dne 28. novembra previdno namignil nemškim strankam, da hoče varovati »nemško posest«, razvedrila so se lica nemškim politikom. Vrgli so se takoj na delo. V državnozbornih dvoranah in zasebnih sobanah so risali zemljevide posameznih dežel ter jih delili v volivne okraje. Pričeli so najprvo z računi, s številkami, s statistiko. Na pot jim seveda vedno hodi število prebivalstva. Adam Riese, Vega, Močnik in vsi svetovni računski umetniki jim povedo, da se po aritmetičnih pravilih 9 milijonov Nemcev po številu ne more jednačiti s 17 milijoni Slovanov. Ker ne gre z aritmetiko, posegli so po geometriji. Pri tej jemljejo v poštev vse nemške knjige od abecednika do klasičnih dram, ki so jih spisali nemški možje v Nemčiji. Vsak novec vseh nemških branjevcev in tovarnarjev so zmetali na tehtnico. Tako so izračunali, da pride n. pr. na Češkem že na dobrih 35 000 nemških glav eden poslanec, ali za

¹¹⁷ Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma – udarec za Jugoslovane*, 28. december 1905, št. 295, str. 1.

¹¹⁸ Slovenski narod, *Volilna reforma*, 4. januar 1906, št. 3, str. 1.

Nemce na Češkem 55 poslancev. Doslej so jih imeli 43. Enako geometrijo delajo za Moravsko, Šlezijo in planinske dežele, koder bivajo skupaj z Nemci. Čudno, da ti geometriji niso vseh avstrijskih kronovin proglasili za nemško posest. Sicer pa tudi Nemci niso »židane volje« pri svojem delu. Dobro vedo, da so Smerlingovi časi minuli v Avstriji in da Nemci z najsvitejšo geometrijo sami ne spravijo skupaj večine v državnem zboru. Stvar torej za nje ni prijetna, a biti mora, ker jo zahteva vlada, ker je postulat sedanje dobe. Tolaži jih edino še upanje, da se nobena avstrijska stranka ne upa z drzno roko poseči v nenaravno in krivično »nemško posest«. Vlada pa še previdno skriva svoje načrte. (...) Ko bi pa bili volilni okraji razdeljeni strogo le po številu prebivalstva, izgubili bi Nemci do 60 mandatov, in Slovani sami bi tvorili skoraj dvotretjinsko večino. Stvar pa ni še rešena in v poslanski zbornici bodo še hudi boji, preden bode rešena volilna reforma,« so svoja opažanja strnili v Slovincu.¹¹⁹

Da volilna pravica morda le ne bo enaka, so poudarjali tudi v Slovenskem narodu: »Čim bolj se bliža novo zasedanje državnega zbora, toliko več prostora posvečajo časopisi vprašanju o volilni reformi. Opazovalec vsega tega vrvenja zapazi kmalu, da ima splošna in enaka volilna pravica prav malo resničnih prijateljev in da bi vse velike stranke najraje onemogočile vsako volilno preosnovo. Faktično vladajo danes v državi izobraženci, medtem ko bi si splošna in enaka volilna pravica prinesla vladanje mas, in tega se marsikdo boji. Čas za teoretično razpravljanje o tem problemu je že minul. Vlada je obljubila, da predloži najkasneje do srede meseca februarja državnemu zboru svoj načrt volilne reforme in zdaj se gre pravzaprav le za to, kako se razdele mandati. V zadnjih 14 dneh so krožila po listih različna poročila o razdelitvi mandatov. Zanesljivo je le to, da priznava vlada le teoretično splošno in enako volilno pravico. Faktično pa hoče uvesti splošno, toda neenako volilno pravico. Ministrski predsednik Gautsch je že v svojem govoru, v katerem je napovedal volilno reformo, izjavil, da se bo pri razdelitvi mandatov upoštevala davčna sila prebivalstva, kulturna stopnja, pomen naroda za državo, historična tradicija itd. s tem je hotel reči, da dobe pač vsi državljani volilno pravico, da bo vsakdo imel en glas, da pa bo Nemcem pripomogel do večjega števila poslancev, kakor jim gre po številu. To lahko stori pri določevanju volilnih okrajev. Lahko n. pr. zloži okraje tako, da bi imelo med Nemci vsakih 30.000 prebivalcev enega poslanca, med Slovani pa le vsakih 50.000 prebivalcev. Da bi to ne bila več enaka pravica, da bi se s tem ustanovil za Nemce nov privilegij, Slovanom pa bi se storila velika škoda, to leži na dlani. Z nemške strani se dela z vsemi silami za to, da se izvede splošna in enaka volilna pravica tako,

¹¹⁹ Slovenec, *Volilna reforma*, 8. januar 1906, št. 5, str. 1.

da Slovani ne bodo imeli večine v novi zbornici. Kaka enaka volilna pravica bi to bila, če bi 17 milijonov Slovanov ne imelo več poslancev, kakor 8,5 milijona Nemcev pač ni treba razlagati. A Nemci zahtevajo to povsem resno.»¹²⁰

Ob tem so na dan pričeli prihajati vedno hujši medstrankarski spopadi. Tudi v slovenskem časopisju se niso več opredeljevali le po polih klerikalno – liberalno, ampak je vse več kritik začelo leteti na stališča socialnih demokratov. »Značilno je pri tem, kako se socialni demokratje pehajo za zahteve Nemcev. Dr. Adler dokazuje z vsemi mogočimi argumenti, da se ne smejo mandati razdeliti tako, da bodo imeli na primer slovenski mandati veliko več vrednosti, če jih bo – manj, kakor jih je zdaj. Celo federalistična načela mu služijo v dokaz, da volilna pravica ne sme biti enaka, marveč neenaka. Tu se je zopet enkrat pokazalo, da socialistični demokratizem, kakor ga zastopajo Adler et compagnia bella, ni vreden piškavega oreha, ker pozabijo takoj na ves demokratizem, če gre za korist in gospostvo Nemcev,« so bili ostri v Slovenskem narodu.¹²¹

Svoje predloge in zahteve so pričeli postavljati tudi Nemci na Slovenskem. Do Slovenskega naroda je že kaj kmalu prišla informacija, da bi tudi kranjski Nemci želeli imeti svojega predstavnika v državnem zboru: »V imenu kranjskih Nemcev je baron Schwegel sporočil ministru grofu Bylandtu zahtevo, da se zagotovi Nemcem na Kranjskem poseben mandat za državni zbor. Kako si baron Schwegel to misli, nam je docela nedoumljivo. Denimo, da Kranjska ne izgubi nobenega mandata, da bi torej tudi po novem volilne redu imela 11 poslancev. V tem slučaju bi povprek prišel na 45.000 prebivalcev en poslanec. Tudi če bi vlada pri sestavi volilnih okrajev še tako svojevoljno postopala, ne more ustvariti okraja, v katerem bi bila izvolitev nemškega poslanca zagotovljena. V poštev pride sploh samo en okraj, to je kočevski. Sodni okraj kočevski šteje vsega skupaj kakih 20.000 prebivalcev. Kaj res kdo misli, da bo kočevski sodni okraj s svojimi 20.000 prebivalci dobil posebnega poslanca, dočim bi v drugih okrajih prišel potem šele na 48.000 prebivalcev en poslanec? Mislimo, da baron Schwegel tega sam ne smatra za resno in za izvedljivo in da je le oglasil pri ministru, ker mu nemški politiki v Kazini niso dali miru.«¹²²

¹²⁰ Slovenski narod, *V kritičnem času*, 12. januar 1906, št. 9, str. 1.

¹²¹ Prav tam.

¹²² Slovenski narod, *Poseben mandat za kranjske Nemce*, 20. januar 1906, št. 16, str. 1.

A niso bili le poslanci in predstavniki posameznih lokalnih političnih struj tisti, ki so od predsednika vlade barona Gautscha poskušali dobiti podporo za svoje interese, tudi sam baron je iskal zaveznike za svoj predlog. *»Z načrtom volilne reforme, ki ga je podal ministrski predsednik baron Gautsch v svoji znani novembrski izjavi ni zadovoljna niti ena parlamentarna stranka. Gautsch si torej ni pridobil nobenih prijateljev, pač pa je naletel v vseh taborih, ako izvzamemo morda edino socialne demokrate in naše kratkovidne klerikalce, na določen odpor, da že a priori ni bilo nikake nade, da bi se njegova volilna reforma dala rešiti parlamentarnim potom. Ker je pa baronu Gautschu vendarle mnogo ležeče na tem, da se ta kočljiva zadeva razpravlja in reši v parlamentu, si je hotel posamne stranke pridobiti za svojo zakonsko osnovo na ta način, da bi voditelje teh strank sprejel v svoj kabinet. Pri tem je hotel seveda upoštevati samo večje stranke: Nemce, Čeha in Poljake. Toda, ako še ni baron nikdar doživel razočaranja v temo oziru, v tem slučaju so ga pa vendarle varale vse nade. Ako bo hotel volilno reformo izvesti na vsak način, jo bo moral prikrojiti tako, da bo ugajala vsaj Nemcem in Poljakom, ali pa jo bode moral oktroirati,«* je ugotavljal Slovenski narod.¹²³

Tudi Slovenec je poročal o neuspelem poskusu, da bi ministrski predsednik s ponujanjem mest v svoji vladi dobil podporo za predlagane spremembe volilnega reda: *»Pogajanja za parlamentariziranje kabineta so se torej razbila, up je šel po vodi vsaj za sedaj. Prvi so bili Poljaki, ki so odklonili ponudbo, da bi potegnili vladno voz z volivno reformo. Splošna, enaka in direktna volivna reforma je za večino poljskih poslancev Gesslerjev klobuk, pred katerim jih oblije zona in strah do peta. Ko so Poljaki sicer vljudno, a odločno odklonili povabilo k svatbi, je bilo skoraj gotovo, da razbijejo pogajanja vlade tudi s Čehi in Nemci. (...) Baron Gautsch bode torej moral brez priprege izvršiti volivno reformo. Pogajati se bode moral z načelniki klubov in parlamentarnimi komisijami. Ta naloga ni prijetna in lahka.«*¹²⁴

O novem volilnem redu so torej zdaj prav resno in zavzeto govorili vsi. Posamezni poslanski klubi so pričeli usklajevanja, katere volilne okraje bodo podprli in kaj bodo sami predlagali volilnemu odboru. *»Včeraj in danes so zborovali malone vsi klubi poslanske zbornice. Načelniki so poročali o obravnavah z vlado glede razdelitve vol. okrajev in pogajanjih glede novih ministrov. V seji »Slovanske zveze« je načelnik dr. Šusteršič obširno poročal o pogajanjih z vlado glede volivnih okrajev na slovenskem ozemlju. Vsa stvar je še zaupna in glede Štajerske nekončana, zato nezrela za javnost. Naravno, da vladni načrt ne more*

¹²³ Slovenski narod, *Volilna reforma pokopana?*, 26. januar 1906, št. 21, str. 1.

¹²⁴ Slovenec, *Parlamentariziranje kabineta ponesrečeno*, 30. januar 1906, št. 24, str. 1.

odgovarjati vsem zahtevam raznih strank. Danes sploh nihče ne more staviti glave, da vlada prodere s svojim volivnim načrtom. Baron Gautsch bode imel veliko truda, da izvrši glavno točko svojega programa,« je poročal Slovenec.¹²⁵ Časopis je navedel tudi stališča, ki so jih po dogovoru morali zastopati slovenski poslanci: »Kar se tiče jugoslovanskih pokrajin, mogli bi biti z vladnim načrtom zadovoljni, izvzemši Štajersko in Koroško. Sicer tu pridobimo sigurno tri mandate, a to je z ozirom na število prebivalstva premalo. A ni še izgovorjena zadnja beseda. Včeraj je sklenila »Slovanska zveza«, da se dr. Šusteršič, dr. Ploj in Robič znova pogajajo z vlado glede volivnih okrajev na Štajerskem in Koroškem. Kakor čujemo, dobi Štajerska 28 mandatov. Torej bi jih morali Slovenci dobiti vsaj 8 ne pa 6, kakor menda vlada namerava. In koroški Slovenci bi morali po številu prebivalstva dobiti 2 mandata, a zasiguran je le eden. Drugo vprašanje pa je, ali je na Koroškem sploh mogoče tako razdeliti vol. okraje, da dobe Slovenci dva mandata. To je odvisno tudi od narodne zavednosti volivcev samih. Žal je ta zavednost po krivdi prejšnjih vlad, vsled pomanjkanja slovenskih šol in drugih vzrokov že davno zaspala. Slovenski poslanci bodo gotovo vse storili, da rešijo kar je mogoče.«¹²⁶

V Slovenskem narodu so se hitro pikro odzvali na poteze klerikalnih poslancev na Dunaju in ponovno ostro izrazili stališče, da predlagana vladna volilna reforma Slovanom in Slovencem le škodi: »V nekaterih dneh bo izgotovljen Gautschev načrt volilne reforme. Detajli sicer še niso natančno znani, ali toliko se vendar že ve, da hoče Gautsch slovanske narode prikrajšati za korist Nemcev in da pri tem posebno računa na pomoč izdajalskih socialnih demokratov. Tudi slovenskim in hrvaškim klerikalcem je pri teh Gautschevih pripravah šinil strah v kosti, ker jim je jasno, da se pripravlja silno oškodovanje Slovanov sploh, zlasti pa južnih Slovanov. Zadnje dni so klerikalci begali po raznih ministrstvih in konferirali s politiki, kako bi se dala preprečiti grozna katastrofa. Kaj so opravili, nam ni znano, bržčas ničesar. (...) Vladni načrt je za Slovane skrajno krivičen. Bolje nič kakor taka krivična in pristranska reforma, ki ni drugega, kakor krvava ironija na splošno in enako pravico.«¹²⁷

Na Kranjskem je pomembno vlogo v javnem in političnem življenju tega časa igral tudi škof, ki mu je v deželnem zboru pripadel sedež med virilisti. V začetku februarja 1906 je takratni ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič svojim duhovnikom poslal pismo, v katerem se je opredelil do uvajanja splošne volilne pravice. Pismo so objavili tudi v *Slovincu*: »Nemogoče

¹²⁵ Slovenec, *Slovanska zveza*, 31. januar 1906, št. 25, str. 1.

¹²⁶ Slovenec, *Volivna reforma*, 1. februar 1906, št. 26, str. 5.

¹²⁷ Slovenski narod, *Prevarati nas hočejo*, 3. februar 1906, št. 27, str. 1.

je, da bi bili družabno vsi enaki, ker je to proti naravi človeškega društva; nič nas pa ne ovira, da se ne bi prizadevali za pravno in politično enakost vseh državljanov, katero je ljudstvo po raznih državah že doseglo in za katero se tudi v Avstriji ljudstva prizadevajo. (...) V več državah je ta pravica že vpeljana. Socijalnademokracija jo zahteva, seveda v svojem prekucijskem smislu; odnehala ne bo, dokler je ne dobi; pripravljena je siloma si jo priboriti. Prevezelo je gibanje tudi krščansko-socialne stranke, ob vzelo skoraj vse delavske sloje, ki jo nujno zahtevajo. Gibanje je presilno, ustaviti ga ni mogoče, splošna in enaka volivna pravica se bo izvojskovala. Ali bi bilo pametno nasprotovati? Z nasprotovanjem bi delavce odbili od pravega pota krščanskega mišljenja in življenja, pa jih zapodili v tabor socialne demokracije na njihovo časa in večno nesrečo. Ali ni bolj prav, da stopimo v sredo gibanja in se potrudimo očistiti ga od škodljivih sestavin in pritikin ter mu dati oni pravic, ki se ne protivi naravnim in večnim božjim zakonom? Pa tudi po tej poti premagamo socialno demokracijo, da ne pride siloma na krmilo države, ne izpelje nameravane krvave prekucije in ne preobrne vse človeške družbe. Od ljudstva izbrani zastopniki bodo za ljudstvo poskrbeli in take zakone sklenili, ki so za sedanje razmere potrebni, da se odpomore delavcu, da se reši kmet, reši mali obrtnik in trgovec. Upajmo, da še ni prepozno. Ako bi pa vendarle v volivni borbi zmagala socialna demokracija, bi mi imeli čvrste organizacije, da bi proti nasilstvu vladajoče demokracije mogli uspešen odpor uprizoriti in družabni red zopet vzpostaviti.«¹²⁸

Pismo je komentar vzbudilo tudi pri liberalcih, ki so ga v Slovenskem narodu povzeli s temi besedami: »Ljubljanski škof je ravnokar izdal nov pastirski list. Povzročil ga je strah pred splošno in enako volilno pravico, bojazen pred demokracijo. »Zavarujmo si gospostvo, dokler je še čas, priklenimo ljudstvo nase, dokler ni prepozno«, to je »leitmotiv« škofovega pastirskega pisma. V ta namen je škof dal v tem pastirskem pismu svoji duhovščini obširnih navodil za politično agitacijo in organizacijo in jo podžiga za vztrajno in energično delo. Ne čudimo se temu škofovemu pozivu. Škof ni bil nikdar dušni pastir, vedno samo politični agitator in kot tak se po pravici boji splošne in enake volilne pravice, oziroma posledic, ki jih rodi agitacija različnih strank. Splošna in enaka volilna pravica zbudi tudi tiste sloje, ki so bili doslej politično indiferentni in v tem tiči velika nevarnost za klerikalizem. Novo pastirsko pismo obsega tudi poglavje »gospodom dekanom«, ki ga je Slovenec utajil in zamolčal, dasi je splošno zanimiv. Ob sebi je umevno, da roti škof tudi dekane naj marljivo agitirajo, svari pa jih obenem pred agitacijo v cerkvi. V točki 4. »gospodom dekanom« posvečenega poglavja

¹²⁸ Slovenec, *Dolžnosti splošne in enake volilne pravice*, 3. februar 1906, št. 27, str. 1.

čitamo: »Ja še bolj previdni moramo biti na prižnici. Ni dobro vedno in vedno grajati. Držimo se pastoralnih pravil o svarilnih govorih. Tudi ni dobro vedno o slabih časnikih govoriti- beseda liberallec naj se nikoli na prižnici ne sliši. Ta marsikje može in cerkve izžene. Vendar je pa boljše, da prihajajo v cerkev. Marsikateri drži z liberalni stranko, pa je v srcu našega mišljenja in še v cerkev prihaja; radi teh bodimo na svetem mestu v besedah previdni, nikogar ne žalimo. Prizadevajmo si dotične zmote kot take dokazati in nasprotne resnice bistro razložiti.«¹²⁹

Že v začetku februarja se v *Slovenskem narodu* pojavi zapis, kakršnim lahko nato sledimo skozi vse leto v več izbranih časnikih. Časopis namreč objavi navedbe neimenovanega vira, da namerava slovenski klerikalni poslanec Ivan Šušteršič popustiti nemškim in vladnim zahtevam glede razdelitve mandatov na Štajerskem in Koroškem, ki bi Slovencem prinesla manj od pričakovanega in zahtevanega števila predstavnikov v državnem zboru. V zameno naj bi Šušteršič dobil dodaten mandat na Kranjskem – v kronovini, kjer je izvoljen tudi sam. »Iz Maribora se nam poročajo senzacionalne stvari o spletkah dr. Šušteršiča glede volilne reforme. Koliko je na stvari resnice, tega danes še ne vemo, ali dognati se mora to natančno in v ta namen izročamo zahtevo javnosti. Naš poročevalec pravi, da se je v Mariboru na političnem društvenem zborovanju zaupno povedalo, da je dr. Šušteršič glede volilne reforme prodal interese koroških in štajerskih Slovencev proti temu, da vlada odškodni klerikalce na Kranjskem. Dr. Šušteršič je vladi izrazil svojo zadovoljnost in ji obljubil podporo, da dobe štajerski Slovenci dva mandata manj, nego bi jim šlo po številu in da se okraji na Koroškem zlože tako, da Slovenci ne dobe nobenega mandata – vse to s pogojem, da dobe klerikalci kompenzacijo na Kranjskem na ta način, da bo Ljubljana tvorila s kmetskimi občinami okolice skupen volilni okraj in da se jim izpolnijo še neke druge želje. Dočim bodo vsa druga stolna mesta tvorila zase volilne okraje, hoče Šušteršič potisniti Ljubljano med kmetske občine, tako da bi kmetski volilci imeli večino nad mestnimi. Na Štajerskem hoče vlada izvesti načrt tako, da slovenske kraje ob Muri in Dravi priklopi nemškim okrajem, s čimer bodo Slovenci v teh okrajih potisnjeni v manjšino in bo omogočeno, da dobe dva mandata manj, kot bi jih imeli dobiti po številu. Za danes beležimo stvar brez komentarja, pozivamo pa štajerske poslance, naj stvar pod svojo časno besedo javno pojasnijo. Na dan z resnico,« se glasi članek *Slovenskega naroda*.¹³⁰

¹²⁹ Slovenski narod, *Novi pastirski list*, 6. februar 1906, št. 29, str. 1.

¹³⁰ Slovenski narod, *Volilna reforma in dr. Šušteršič*, 7. februar 1906, št. 30, str. 2.

V Slovincu so se burno odzvali: »Vse od začetka do konca je gola in podla laž. Naj se oglasi brezimni dopisun »Slov. Naroda« in naj imenuje osebo, ki je baje to trdila, kar je poročal, če ima v to potrební pogum! A tega poguma nima bojazljivi obrekovalec, ker se skriva za dvojno brezimnostjo. V »Slovanski zvezi«, ki ji je ves resnični položaj dobro znan, vzbudila je lažnjiva notica splošno ogorčenje, to tem bolj, ker je ta notica k večjemu le sposobna oslabiti stališče »Slovanske zveze« v velevažni in za dolgo vrsto let odločilni politični borbi, ki se prične s predložitvijo vladnega operata o volilni reformi. V tej borbi bode za Jugoslovane kratkomalo vse odvisno od medsebojnega zaupanja in najtesneje politične solidarnosti. Zaupanja pa potrebujejo pred vsem oni, ki so in bodejo vodili akcije v prid Jugoslovanom. Če sedaj ne bodedo edini, solidarni, med seboj zaupljivi – potem lahko rečemo, da je partija že naprej izgubljena in da bodejo osobito udarjeni tisti Štajerci in Korošci, za katere se baje poteza mariborski laži-dopisun »Slov. Naroda«, ki utegne najbrže biti kak pristen nemškutar, ki hoče zasejati nezaupanje med slovenske vrste in tako pomoči - Nemcem. Vsakdo v »Slov. Zvezi« ve, kako požrtvovalno se je ravno dr. Šusteršič trudil, doseči za Slovence in Hrvate, kar se doseči da. V koliko je njegovo prizadevanje imelo kaj uspeha, se bode razvidlo iz vladne predloge, ki je danes v podrobnostih sploh noben poslanec ne pozna. Toliko je pa gotovo: Naj bode uspeh še tako neugoden, je dr. Šusteršič zadnji, ki bi se mogel za to odgovornega delati.«¹³¹ S tem se je za nekaj časa ta polemika končala, a kot bomo videli v nadaljevanju naloge, je takšno obtoževanje počasi postajalo stalnica v časopisnih člankih.

Zdaj so politiki, javnost in časopisi čakali predvsem trenutek, ko bo na zasedanju dunajskega državnega zbora ministrski predsednik Gautsch razkril načrt novega volilnega reda. »Čim bolj se bliža trenutek, ko prinese baron Gautsch v državno zbornico načrt volilne reforme, tem bolj se pojavljajo po raznih listih razna »odkritja«, ki so si pa tako nasprotna, da je iz njih razvidno le to, da nobeno list ni dobil še v roke popolnega načrta, ampak da je le tu ali tam kaj ujel. Da bo vpeljana splošna in enaka volilna pravica, je že gotovo, in tudi zastopniki doslej privilegiranih stanov so se že te misli privadili, če se tudi niso še prav z njo sprijaznili. A boj se bo vršil za vol. okraje, kajti Nemci bodo vse storili, da si ohranijo vsaj z umetno razdelitvijo volilnih okrajev kar moči mnogo mandatov. Slovencem je zdaj najnevarnejša nasprotnica nemška ljudska stranka. Na Kranjskem nam ne bo mogla blizu, kajti tu se tudi z nobeno geometrijo ne da Slovencem škodovati. A drugače bo na Štajerskem in Koroškem.«¹³²

¹³¹ Slovenec, *Mariborski obrekovalec!*, 9. februar 1906, št. 32, str. 1.

¹³² Slovenec, *Volilna geometrija*, 13. februar 1906, št. 25, str. 1.

V Slovenskem narodu pa so že slutili, da ima Gautsch premalo podpornikov: »Nasprotniki splošne in enake pravice so neutrudno na delu, da bi strmoglavili Gautscha in z njim pokopali volilno reformo. Očitni nasprotniki volilne reforme so veleposestniki, in sicer tako nemškoliberalni, kakor tudi katoliško-konservativni. Dasi sta si ti frakciji veleposestnikov od nekdanj močno v laseh, sta zdaj pozabila na svoje staro nasprotje in hodita roko v roki z namenom onemogočiti Gautschev projekt. Z njimi hodi tudi poljski klub. (...) Nemške stranke so glede volilne reforme razdeljene. Odkritosrčno se ne zavzema za splošno in enako pravico nobena nemška stranka. Tudi krščanski socialci ne. Vse nemške stranke bi volilno reformo najraje preprečile, ako bi se ne bale posledic. V zadnjih dneh se je spet pokazalo, da se snuje prava pravcata koalicija nasprotnikov volilne reforme.«¹³³

Pričakovanje je bilo veliko. V obeh osrednjih kranjskih dnevnikih so prihajajočo sejo parlamenta napovedovali že nekaj dni, na koncu že s prav teatralnim pridihom: »Bliža se odločilni trenutek. Skoraj gotov v petek predloži vlada zbornici načrt novega volilne reda. Zavesa pade s kipa, ki so ga klesali mesece in tedne razni politični umetniki. Poslanci se bodo v tesnih gručah zbirali pred ministrskimi sedeži. Nategovali bodo ušesa, odpirali usta, iztegovali vratove ter se zibali na prstih svojih nog. Krasen vabljev prizor za spretne časnikarje, čarobna podoba za fotografe, ko se vzdigne sloki baron Gautsch, da polagoma snema zaveso ter odkriva skrivnostni tvor. In molčali bodo izprva vsi. Mogoče bodo miško slišali brez kraguljčka pod klopmi. Mučna tišina pred bitko. Ko pa baron Gautsch previdno in slovesno odvijte zadnje zavoje ter postavi na mizo pisano podobo »volilne reforme«, oglasijo se najprvo sprednje straže, za njimi trobentači, lovci in strelci, nato dragonci in stari politični oklepniki. Dežile bodo na vladno mizo parlamentarne psovke in bombe. Bitka se prične – za politično in narodno posest, za stare privilegije, za volilno geometrijo, za mandate ... Morda pretiravam in se varam. Želim, da bi se varal. Toda oglejte si to mravljišče, ki se imenuje avstrijski parlament. Poleg poslanske zbornice, razkosane in razcepljene v 20 strank in strančic, je še mogočna gosposka zbornica, ki si noče izpodsekati veje, na kateri sedi. Skozi Scyllo in Karybdo mora Gautsch vleči svoj rahli splav, ki se vsak čas razleti ob pečni.«¹³⁴

Slovenski narod se je ob tem dotaknil še dogodkov v ogrski polovici monarhije: »Z današnjim dnem so napočili za našo državo usode polni, zgodovinsko važni dnevi, ki bodo brezdomno odločilno vplivali na nadaljnji razvoj našega državnega organizma. Danes razpusti ogrski

¹³³ Slovenski narod, *Gautsch v stiski*, 14. februar 1906, št. 36, str. 1.

¹³⁴ Slovenec, *Pred bitko*, 20. februar 1906, št. 41, str. 1.

parlament kraljevi komisar general Nyiri s posebnim kraljevim reskriptom in ministrstvo generala Fejervaryja, oprto na vojaške bajonete in policijske sablje, uvede v deželo vlado absolutizma. Dva dni kasneje, v sredo 21. t. m. pa predloži avstrijska vlada dunajskemu parlamentu načrt svoje volilne reforme. V obeh državnih polovicah se imajo torej ta teden doigrati zgodovinsko važni dogodki, usode polni lahko za obstanek celokupne države v dosedanji obliki. V Avstriji se napoveduje novo življenje, na Ogrskem pa usiha ustavno in koplje se mu grob: tu pomlad, napredek, reforme – tam sneg in led absolutizma.»¹³⁵

V času pričakovanja se na temo volilne reforme oglasijo tudi v koroškem *Miru*. Koroški Slovenci so že čutili, da zanje predlog ne bo spodbuden, in zato ne preseneča pesimistično pisanje njihovega osrednjega časnika: »*Pred Bogom so vsi ljudje enaki! Enaki so pa ljudje tudi v Avstriji; a samo na papirju. Avstrijske postave so podobne brezovi šibi, s katero se zamore občutljivo tepsti; katera se pa da tudi - dokler ni suha - pošteno na vse strani viti. Naše postave so po večini take. Tepe nas marsikatera, da nam kar kosti otekajo; a če se gre za naše pravice, za pravice ljudstva, takrat se združijo sloji „višjih tisoč“, takrat se posvetujejo in nastopajo „voditelji strank“, katere odločno pobijajo v mirnih časih predpravice "velikih", in kažejo nevarno moč in pogubni vpliv kapitala in njega lastnikov. V trenutku pa, ko nastopi in pride resni dan, dan odločitve, takrat začne večina teh magnatov in voditeljev poudarjati na svojih shodih in tudi zunaj njih: eni interese države in njen ugled, drugi življenjsko potrebo značaja države, tretji poudarjajo zopet "davčno moč" posameznih narodov, četrti kričijo in trobijo med svet zopet zgodovinski razvoj naše države in vpliv nemškega naroda, in zopet drugi hočejo postati kar čez noč gospodarji položaja, države in tudi tistih, od katerih pride vsa gospodarska moč v državi. Pravih, v resnici za blagor ljudstva vnetih nesebičnih voditeljev je v današnjih dneh malo; zato je tudi malo upanja, da dobimo v Avstriji res pravičen volilni red, kateri bi odgovarjal dejanskim potrebam ljudstva.»¹³⁶*

¹³⁵ Slovenski narod, *Zgodovinski dnevi za avstro-ogrsko državo*, 19. februar 1906, št. 40, str. 1.

¹³⁶ *Mir, Volilna pravica*, 22. februar 1906, št. 8, str. 1.

6.1 Baron Gautsch predstavi prvi konkretni predlog volilne reforme

Odločilni trenutek je prišel 23. februarja, ko je baron Gautsch v poslanski zbornici predstavil predloge zakonov za spremembo volilnega reda in uvedbo splošne moške volilne pravice. *»Zgodovinski trenutek je napočil. Že dolgo ni bila nobena seja pričakovana s tako napetostjo, kajti vse čuti, da stoji država pred važno izpremembo, ki bo odločilna za našo bodočnost. Pred sejo je bilo izredno živahno po hodnikih. V živem razgovoru so se šetali poslanci in ugibali, kaj bo položil baron Gautsch na mizo. Samo nekatere posameznosti so znane posameznim poslancem, ki so se pogajali z vlado pod pogojem absolutne tajnosti, tako da celotnega načrta do danes nihče ni poznal. Ko je nastopil baron Gautsch, se sluge začeli takoj raznašati tiskane predloge, ki obsegajo pet brošur in zemljevide volilnih okrajev cele države, izdelane v barvah in z natančno označitvijo narodnosti po številkah zadnjega ljudskega štetja,«¹³⁷ je dogajanje natančno opisal Slovenec.*

Vlada je predlagala pet zakonskih načrtov o volilni reformi. Med drugim je določila, da ima aktivno volilno pravico vsaka oseba moškega spola, ki je dopolnila 24 let, ima avstrijsko državljanstvo in najmanj eno leto živi v kaki avstrijski občini. Za poslance lahko kandidirajo moški, ki so najmanj tri leta avstrijski državljani, stari najmanj 30 let in imajo tudi sami pravico voliti. Kot volišče so določili vsako občino, ki ima najmanj 500 prebivalcev. Vsak volivec ima samo en glas, voliti mora osebno, k izvrševanju volilne pravice pa ga ne sme nihče siliti.

V Slovenskem narodu so se takoj lotili same vsebine predlogov in naredili primerjavo s starim volilnim redom: *»Vlada je danes predložila državni zbornici pet zakonskih načrtov, ki se tičejo reforme sedaj obstoječega parlamenta, in sicer zakonski načrt, s katerim se spremenijo § 1, 6, 7 in 16 temeljnega zakona o državnem zastopstvu, zakonski načrt o volitvi poslancev z novim državnozbornim volilnim redom, načrt zakona o kazensko-pravnih določbah v zaščito volilne svobode in zakonski načrt, s katerim se spreminja državnozborni poslovnik. Načrt spremembe temeljnega zakona o državnem zastopstvu določa število mandatov za državni zbor na 455, in sicer odpade od teh na Češko 118, na Dalmacijo 11, na Galicijo 88, na Nižje Avstrijsko 55, na Zgornje Avstrijsko 20, na Solnograško 6, na Štajersko 28, na Koroško 10, na Kranjsko 11, na Bukovino 11, na Moravsko 44, na Šelsko 13, na Tirolsko 21, na Predarlško 4,*

¹³⁷ Slovenec, *Vlada predložila volilno reformo!*, 23. februar 1906, št. 44, str. 1–3.

na Istro 5, na Goriško 3 in na Trst z okolico 5 mandatov. Po narodnosti bi dobili od teh 455 mandatov Nemci 205. Čehi 99, Poljaki 64, Malorusi 31, Slovenci 23, Hrvati in Srbi 13, Italijani 16 in Romuni 4 mandate. Dosedaj so imeli Nemci 205, Čehi 87, Poljaki 72, Malorusi 10, Slovenci 15, Hrvati in Srbi 12, Italijani 19 in Romuni 5 poslancev. Po vladnem načrtu volilne reforme bi torej Nemci ne pridobili nobenega mandata. Čehi bi pridobili 12 mandatov, Malorusi 21, Slovenci 8, Hrvati in Srbi pa en mandat; izgubili bi pa: Poljaki 8 mandatov, Italijani 3, Rumuni pa enega. V bodočem parlamentu bi potemtakem bilo 230 Slovanov. 205 Nemcev in 20 Italijanov in Romanov; napram samim Nemcem bi imeli Slovani 25 glasov večine, napram združenim Nemcem in Romanom pa 5 glasov, ako bi se pa Romani pridružili Slovanom, bi ta večina znašala napram Nemcem 50 glasov. Slovencem je po Gautschevi volilni reformi, kakor smo že gori navedli, odkazanih 23 mandatov, torej 8 več, kakor smo jih imeli doslej, in sicer na Kranjskem 11, na Štajerskem 6, na Goriškem 3, na Koroškem, v Trstu in v Istri pa po enega: potemtakem pridobimo na Kranjskem 2 mandata, na Štajerskem 2, na Koroškem 1, v Trstu 1, na Goriškem 1 in v Istri 1.«¹³⁸

Poslanci torej vse do te seje niso vedeli, kakšna bo končna razdelitev mandatov, ki si jo je zamislila vlada. Slovenec je še isti dan objavil prvi odziv klerikalnega poslanca Šušteršiča: »Dr. Šušteršič je izjavil glede vladne predloge: Južni Slovani so z razdelitvijo okrajev splošno precej zadovoljni. Jako nezadovoljni so z okraji na Štajerskem in Koroškem, med tem ko jih zadovoljuje razdelitev na Kranjskem, Primorskem in v Dalmaciji. Nastopili bomo odločno zato, da se štajerski in koroški Slovenci pri volilni reformi ne prikrajšajo.«¹³⁹

6.1.1 Volilni okraji povzročijo razburjenje na Slovenskem

Zdaj, ko je bil vladni načrt znan, so se mnenja, kritike, predlogi in tudi grožnje začeli kar vrstiti. Slovenski narod je v nadaljevanjih objavljajl prispevke, kaj predlog volilne reforme pomeni za Slovence in kdo je kriv, da je razdelitev mandatov takšna, kot je. »Ko se je meseca novembra lanskega leta z veliko emfazo napovedala volilna reforma, sloneča na splošni in enaki volilni pravici in zasnovana na principu pravičnosti napram vsem narodom, smo se nadejali – dasi smo odkrito izrazili svojo bojazen, da bo vlada storila vse, da prikrajša kolikor mogoče nas Slovence v naših pravicah tudi pri novi volilni reformi, - da bodo to pot poslanci, ki tvorijo večino v naši delegaciji, napeli vse moči, da se poravnajo one krivice, ki

¹³⁸ Slovenski narod, *Gautschev načrt volilne reforme*, 23. februar 1906, št. 44, str. 1.

¹³⁹ Slovenec, *Vlada predložila volilno reformo!*, str. 3.

smo jih na tem polju morali trpeti skoro pol stoletja. Žal. Da se te naše nade niso uresničile! Uresničile se pa niso, ker so našim klerikalnim poslancem, kakor vselej, strankarske koristi več nego narodni interesi. (...) Jasno kakor beli dan je, da so dr. Šušteršič in njegovi tovariši prodali štajerske in koroške Slovence vladi za ceno, da se jim izroči kranjsko meščanstvo in ga dobe popolnoma pod svoj podplat,«¹⁴⁰ so med drugim zapisali. Naslednji dan v drugem nadaljevanju zapisa navajajo statistične podatke, ki kažejo na nepravilno porazdelitev mandatov in volilnih okrajev na Štajerskem in Koroškem. »Kolikor nam je znano, so se štajerski slovenski poslanci pač trudili, da bi Slovencem izvojevali čim največ mandatov, toda njihov trud je bil brezuspešen, ker niso našli potrebne opore pri svojih tovariših v »Slovanski zvezi« - pri klerikalnih kranjskih poslancih, ki so z vlado barantali na svojo roko in s tem dosegli, da so določbe volilne reforme za Kranjsko izpadle v strankarskem oziru zanje ugodno, a to za izdajalsko ceno, da so na Štajerskem in Koroškem kar štiri mandate žrtvovali vladi in Nemcem,«¹⁴¹ se je ponovno glasila kritika kranjskih klerikalnih poslancev.

V tretjem delu članka so bralcem postregli s konkretnimi številkami in primerjavami, da bi dokazali trditve o pristranskem snovanju okrajev: »Najmanjši slovenski volilni okraj, ki ga tvorijo okraji Maribor na desnem dravskem bregu, Slovenska Bistrica in Konjice, šteje 58.500 prebivalcev, med katerimi je 55.100 Slovencev in 3400 Nemcev. Šmarje pri Jelšah, Rogatec, Kozje, Brežice in Sevnica tvorijo največji slovenski volilni okraj, ki šteje skupaj 74.700 prebivalcev, od katerih odpade na Slovence 74.200, na Nemce pa 400. Volilni okraj Ptuj – Ormož šteje 64.900 duš in sicer 64.500 Slovencev in 400 Nemcev; v volilnem okraju Celje – Laško je 65.000 prebivalcev, od katerih odpade 63.700 na Slovence, 1300 pa na Nemce; v volilnem okraju Marenberk, Šoštanj, Slovenski Gradec, Gornji grad, Kaplja in Gradišče so pri zadnjem ljudskem štetju našli 67.000 prebivalcev in sicer 64.200 Slovencev in 2700 Nemcev; volilni okraj Maribor na levem dravskem bregu, Sv. Lenart, Ljutomer, Zgornja Radgona in posamne občine v radgonskem in mureškem okraju – šteje 72.100 prebivalcev, med katerimi je 68.300 Slovencev in 3800 Nemcev. Slovenski volilni okraji štejejo torej – najmanjši 58.500, največji pa 74.700 prebivalcev. Ako primerjamo sedaj nemške štajerske volilne okraje, od katerih šteje najmanjši samo 14.000, največji pa 56.500 prebivalcev, nam pač mora postati jasno, da je vlada pri razdelitvi mandatov in pri sestavi volilnih okrajev merila Nemce in Slovence z docela drugim merilom in da pri njej velja 14.000 Nemcev prav toliko, kakor 58.500 Slovencev. (...) Nas spodnještajerske Slovence hočejo ogoljufati za dva

¹⁴⁰ Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence I.*, 24. februar 1906, št. 45, str. 1.

¹⁴¹ Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence II.*, 26. februar 1906, št. 45, str. 1.

mandata. Kdo izmed naših ljudi je pomagal pri tej lumpariji, kdo izmed nas je samo »prosjačil« za sedmi mandat, in ne na podlagi danih razmer zahteval še dva slovenska mandata, o tem nočemo razpravljati. Dejstvo je, da je vlada razdelila volilne okraje tako, da je celjski mandat za nas izgubljen.«¹⁴²

Nato se je časopis posvetil še razlagi razmer na Koroškem: *»Kakor na Štajerskem, prav tako krivično je razdelil Gautsch mandate na Koroškem. Gautschov zakonski načrt volilne reforme je določil za Koroško 10 mandatov. Ker tvorijo Slovenci na Koroškem nekoliko manj nego eno tretjino vsega prebivalstva, bi jim morala pripasti vsaj dva mandata. Ker pa koroški Slovenci nimajo doslej svojega zastopnika in zagovornika v parlamentu, ki bi se potegoval za njihove koristi, in ker slovenska delegacija v državnem zboru, ki jo reprezentujejo po večini kranjski klerikalci, ni storila, verujoč samo svoje strankarske interese na Kranjskem, svoje narodne dolžnosti glede izvenkranjskih, zlasti štajerskih in koroških Slovencev, je vlada iz »milosti« seveda vrgla koroškim Slovincem en mandat, 53.000 slovenskega ljudstva je pa obsodila na narodno smrt in ga izročila v plen nemškemu molohu. Gautsch se je na Koroškem pokazal z ozirom na Slovence kot pravi virtuoz v volilni geometriji, ki v tej stroki brez dvoma celo prekaša znane mojstre izza Schmerlingovih časov!«¹⁴³*

Bolj zadovoljni so bili liberalci z razdelitvijo volilnih okrajev na Primorskem: *»Na Primorskem je razdelitev volilnih okrajev za Slovence dokaj ugodna in Gautschu se tu ne da očitati, da bi postopal s Slovenci tako pristransko in krivični, kakor na Štajerskem in Koroškem. (...) Na Primorskem se je Gautsch ravnal po načelu, ki ga je izpovedal v svoji septembrski izjavi, da se morajo volilni okraji in mandati razdeliti tako, da bodo podajali jasno in verno sliko dejanskega razmerja prebivalstva v dotičnih deželah.«¹⁴⁴*

V Slovincu so za razliko od Slovenskega naroda pri poročanju o odzivih na Gautschev predlog ubrali bolj spravljive tone. Osredotočili so se predvsem na miritev strasti in zagotavljali, da se razdelitev volilnih okrajev v odseku za volilno reformo še lahko spremeni: *»Čitatelje utegne zanimati, kako sodijo razni listi in politiki o vladnih načrtih glede vol. reforme, imunitete poslancev, svobode volitev in poslovnika. Raznovrstne so sodbe, različni so glasovi. Vendar soglašajo malone vsi, da je bila vol. reformi potrebna. Vse stranke pa se*

¹⁴² Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence III.*, 27. februar 1906, št. 46, str. 1.

¹⁴³ Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence IV.*, 28. februar 1906, št. 47, str. 1.

¹⁴⁴ Slovenski narod, *Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence V.*, 1. marec 1906, št. 49, str. 1.

pritožujejo, da vol. geometrija ni srečna, da so vol. okraji pristransko sestavljeni. In to je istina, kajti tudi mi Slovenci naj bi na Štajerskem in Koroškem plačali račun za nemško ljudsko stranko. Baron Gautsch pa je sam naglašal v svojem govoru, da je vladno stališče glede splošne in enake vol. pravice nepremakljivo, vol. okraje pa naj odsek izpremeni po svoji previdnosti. (...) Naravno je, da z volilno reformo ni povsem zadovoljna nobena stranka. Vladni načrt je kompromis med idejo splošne in enake volilne pravice ter avstrijskimi razmerami. Kompromis je mogoče izboljšati, toda prav ničesar bi oni ne dosegli, ki bi se trudili ohraniti stari parlament ter tako znova povzročili boj za splošno in enako volilno pravico.»¹⁴⁵

Burnejši odzivi pa so seveda prišli iz ostalih slovenskih kronovin, kjer je vlada najbolj kompenzirala z Nemci. *»Nas spodnještajerske Slovence hočejo ogoljufati za dva mandata. Kdo izmed naših ljudi je pomagal pri tej lumpariji. Kdo izmed nas je samo "prosjačil" za sedmi mandat, in ne na podlagi danih razmer zahteval še dva slovenska mandata, o tem nočemo razpravljati. Dejstvo je, da je vlada razdelila volilne okraje tako, da je celjski mandat za nas izgubljen,«¹⁴⁶* so bili prepričani v celjski Domovini.

Podobno mnenje so zapisali tudi v goriški Soči, ki je svojim bralcem ponudila statistične podatke o populaciji posameznih narodov, davčni moči in tem, kako se to odraža v vladnem predlogu. *»V načelu je Gautschev volilni red res krasna reč: splošna volilna pravica za vse državljane, ki so dovršili 24 leto ter ne stoji nasproti njim nikaka ovira glede državljskih pravic. Kdo bi temu ne ploskal? V praksi pa se prikazuje ta volilni red v popolnoma drugi luči. Lepa formula o načelu in pravičnosti je prekržana s kalkulacijami. (...) Ustvarjen je pač le tak položaj, da Slovani res dobimo nekaj več poslancev, celo izkazuje se v javnosti: glejte več jih je nego vseh drugih, ali dejanski se Neslovanom ni treba prav nič bati tega novega položaja. Pripovedovanje o favoriziranju Slovanov potom volilne reforme je le prazna fabula. Najbolj smešni so v tem oziru Lahi, ki kričijo, kako strašno da so zapostavljeni. In kaj se jim je zgodilo? V naših primorskih deželah tvorimo Slovani večino, oni pa imajo enega poslanca več nego mi; in na Tirolskem imajo enega poslanca tudi več nego doslej. Kaj pa še hočejo? Pač le to, kakor pretirani Nemci: da bi bili namreč Slovani popolnoma iztisnjeni iz zbornice, da bi tam sami Neslovani gospodarili. (...) Volilna reforma pa je barvana tudi klerikalno. Vlada se je trdno držala tega, da je delila volilne okraje po željah klerikalcev po celi državni*

¹⁴⁵ Slovenec, *Glasovi o volilni reformi*, 26. februar 1906, št. 46, str. 1.

¹⁴⁶ Domovina, *Volilna preosnova v državnem zboru*, 26. februar 1906, št. 24, str. 1.

polovici. Vlada je radodarna z mandati v deželah, iz katerih pričakuje »konservativce«, ter je manj radodarna tam, kjer morejo biti voljeni naprednejši poslanci. Predalpsko ima pred vsemi deželami najugodnejše razmerje glede prebivalstva in volilnih okrajev, ali deželica je skozi in skozi klerikalna. Ta klerikalna tendenca je igrala veliko vlogo tudi pri Slovencih glede Štajerske, Koroške in Kranjske. Zato pa je »Slovenec« ves iz sebe, strašno je zadovoljen z volilno reformo. Strankarstvo je dvignil nad splošne naše interese.«¹⁴⁷

Najbolj čustveno so se odzvali na Koroškem. Zgodilo se je namreč to, česar so se bali. Vlada jim je namenila le en poslanski mandat, volilne okraje pa sestavila tako, da bi lahko izgubili tudi tega. V *Miru* so se zato začeli pojavljati ostri zapisi, protesti, nagovori poslancem, naj poskusijo doseči spremembo v volilnem odseku, ob koncu leta pa že obupovanje nad usodo in potezami kranjskih klerikalnih politikov. »Zadnji petek je bil črni petek za koroške Slovence. Ministrski predsednik, baron Gautsch, je ta dan v državnem zboru predložil vladni načrt volilne reforme za državni zbor. Po tem načrtu bi volila cela Koroška 10 poslancev kakor doslej: ker šteje cela dežela okroglo 360.000 prebivalcev, pride na vsakih 36.000 prebivalcev po en poslanec. Ker so nas Slovencev celo nemški nacionalsci našteali okrog 90.000, tedaj bi morali po novem volilnem redu, ako bi bil pravičen, Slovenci dobiti tri poslance ali vsaj dva. Toda vlada je porabila volilno reformo zato, da nas z enim udarcem narodno in politično ubije, da z enim samim mahljejem doseže in izvrši to, kar vsa nemškonacionalna birokracija, ves nemški terorizem, vse v nebo vpijoče nasilje doslej ni moglo doseči: da nas narodno in politično dezorganizira, da nam vzame možnost, napredovanja, možnost uspehov, možnost življenja in vsled tega smoter in veselje do narodnega in političnega delovanja. (...) Take volilne preosnove se pač ne moremo veseliti in vrag vzemi tiste, ki so izumili tak načrt. Ta razdelitev volilnih okrajev ne sme postati zakon — pod nobenim pogojem! Res da nimamo mi sami moči in sredstev, da bi preprečili izvršitev smrtne obsodbe nad nami, toda zanašamo se na vse slovenske in slovanske poslance, da storijo v tem slučaju svojo slovansko dolžnost. Zlasti pričakujemo tega od svojih slovenskih poslancev, naj nikar ne mislijo, da od tega, če imamo mi enega ali dva poslanca, ni odvisna sreča in bodočnost slovenskega naroda. Da, verjemite, prav od tega, če se nas koroške Slovence razbije in razkosa, je odvisna tudi usoda Gorenjske in z Gorenjsko pač tudi usoda slovenstva sploh,«¹⁴⁸ so svarili.

¹⁴⁷ Soča, *Volilna reforma*, 28. februar 1906, št. 17, str. 1–2.

¹⁴⁸ *Mir*, *Atentat na naš narodni obstoj*, 1. marec 1906, št. 9, str. 1.

S tem se je odprlo novo »bojišče« za obračunavanje med strankami na Slovenskem. Oba osrednja dnevnikarja sta neusmiljeno udrihala po nasprotni strani in zapisi so postajali vse ostrejši. *»Ali izvira početje naših liberalcev napram volivni reformi iz neumnosti ali iz zlobnosti? Le ti dve alternativni sta mogoči in zato jim opravičeno postavljamo tako vprašanje. Spočetka smo se bolj nagibali neumnosti, — sedaj pa moramo skoraj trditi, da le zlobnost napotuje propadajočo liberalno kliko do njenega nastopanja proti volivni preosnovi. Liberalci — vsaj oni, ki se še pokoravajo generalnemu štabu v "Narodni tiskarni" — hočejo pomagati, da se volivna reforma pokoplje. To je jasno, ko beli dan. Ker pa so sami preslabotni, da bi bilo pričakovati od njih kaj uspeha, so pripravljani se zvezati z vsakomur, bodi kdorkoli. Sedaj jih je strah pred pretečimi izgubami mandatov in sedaj iščejo slamice, za katero bi se poprijeli, da bi dobili pretvezo, glasovati zoper splošno in enako volivno pravico. In našli so se — kakor pri vsaki hudobiji — zopet s starimi prijatelji, z liberalnimi Nemci in Vsenemci. Liberalni Nemci vseh barv — razen par častnih izjem — vpijejo, da je po Gautachevi predlogi nemštvo v nevarnosti, del, da vsebuje ta predloga nečuvveno protekcijo Slovanov, oziroma Čehov in Slovencev. Jasno je kot beli dan, da hoče pod to pretvezo preprečiti volilno reformo. Naši liberalci pa vpijejo, da so ogoljufani in prodani — da se prodani osobito štajerski in koroški Slovenci, in pa, kar ponižneje pristavljajo, tudi kranjski liberalci, ker se zanje niso napravili posebni volilni okraji. In tu so se že našli — z liberalnimi Nemci, gotovo najboljšimi prijatelji štajerskih in koroških Slovencev!«¹⁴⁹ so trdili v Slovencu.*

Slovenski narod je odgovarjal: *»Volilna reforma Slovincem po zaslugi dr. Šušteršiča in drugih slovenskih izdajalcev daleko ni prinesla toliko političnih pravic, kolikor nam jih v resnici gre. Dobili smo le neznatno drobtinico, a še ta je zoprna in grenka, ker je namočena v klerikalni gnojnici, iz katere prihajajo naši vladi vdani klerikalni politiki.«¹⁵⁰*

Stranke in politični akterji so nato začeli organizirati shode po različnih slovenskih krajih, da bi ljudem, tudi takšnim, ki ne berejo časopisov, predstavili svoja stališča in poglede na vladni predlog volilne reforme: *»Slov. Ljudska Stranka« je imela včeraj v Ribnici sijajen shod svojih zaupnikov iz ribniško-velikolaškega okraja. Okoli 600 najboljših mož se je zbralo v posojilniški dvorani. Po več ur daleč so mnogi možje prihiteli na shod. Ribniška dolina je včeraj zopet sijajno dokazala, v čigavem taboru je po ogromni večini. Dvorana je bila natlačena do zadnjega kotička. To pot so možje volivci dobro preskrbeli, da si noben*

¹⁴⁹ Slovenec, *Zlobnost ali neumnost?*, 3. marec 1906, št. 51, str. 1.

¹⁵⁰ Slovenski narod, *Volilna reforma in Nemci*, 3. marec 1906, št. 51, str. 4.

liberalen razgrajajč ni upal blizu.« Govoril je poslanec Šušteršič, ki je kmalu prešel na razlaganje nestrinjanja glede volilnih okrajev s kranjskimi liberalci: »*Liberalci se pritožujejo, da bi kmetje imeli toliko poslancev. Naši liberalci zahtevajo, da mesta, izven Ljubljane, naj imajo še kakega poslanca. Vsa mesta in trgi izven Ljubljane nimajo pa niti 30 000 prebivalcev, en poslanec pa Kranjskem pa pride na 44.000 prebivalcev. Velikanska nesramnost je torej zahtevati, za mesta in trge še en mandat. Saj je še Ljubljana na dobičku, ker na en okraj pride okoli 10.000 volivcev, Ljubljana pa dobi svoj mandat že s 6500 volivci. To je nekaka prijaznost napram liberalcem, da so lahko boljše volje.*«¹⁵¹ Besedo je dobil tudi poslanec Fran Šuklje: »*V novi volivni reformi pogrešam jedno to, preveč je polovičarska. Po okrajih bode res vsi graščaki imeli ravno tako en glas, kakor zadnji kočar, toda glede posameznih okrajev se mora reči, da se mora stvari izpremeniti drugače in boljše. Mnogo je nasprotnikov volivne reforme. Tudi mi še z novo volivno reformo nismo zadovoljni, toda do sedaj smo imeli vsi Slovenci skupaj 15 z velikim trudom izvoljenih poslancev, sedaj jih bomo imeli 23 – profitiramo 53 %. (...) Ima pa nova volivna reforma tudi senčnato stran. Napram Italijanom je dobra, proti Nemcem na Štajerskem in Koroškem pa ne. Ne bi sicer rekel, da smo silno oškodovani, na Štajerskem smo imeli doslej Slovenci 4 mandate, odslej jih bomo imeli 6 varnih; na Koroškem nismo imeli nobenega, sedaj bomo imeli 1, a to je, da volivna reforma v teh krajih ni v pravičnem razmerju. Naši zastopniki v odseku za vol. reformo bodo morali z vso vnemo delati, da se tudi v deželah pravica zgodi Slovincem v popolni meri.*«¹⁵²

Pripravljaj se je tudi shod zaupnikov Narodno napredne stranke. Slovenski narod je pred srečanjem objavil razmišljanja in strahove liberalcev: »*Splošna in enaka volilna pravica zna v tem oziru postati usode polna. Neutajivo dejstvo je, da je nositeljica narodnostne ideje slovenska inteligenca in srednji stan in če pride ta – kar se lahko zgodi pri splošni in volilni pravici – ob svojo sedanjjo politično veljavo – ne more nihče reči, kake konsekvence bo to imelo. Kako propada narodnostno gibanje, kjer ni posvetne narodne inteligence, to vidimo na Koroškem in deloma na Štajerskem. Klerikalizmu ni za narodnost. Klerikalci so lahkega srca privolili, da oškodi vlada koroške in štajerske Slovence za nekaj mandatov, samo da je na Kranjskem zagotovila klerikalcem premoč.*«¹⁵³

¹⁵¹ Slovenec, *Kmetje zborujejo*, 5. marec 1906, št. 52, str. 1.

¹⁵² Slovenec, *Drž. in dež. posl. Šuklje pred svojimi volilci*, 6. marec 1906, št. 53, str. 1.

¹⁵³ Slovenski narod, *Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke*, 7. marec 1906, št. 54, str. 1.

Slovenec je udaril nazaj in jih obtožil, da želijo vzeti mandat kmečkim občinam: »Vprašamo Vas pa, kje je pa ta inteligenca? Danes liberalna stranka niti od daleč ne more trditi, da ona zastopa inteligenco, kajti kakor kažejo njeni časopisi, je ta stranka popolnoma propadla. (...) Zapomnite si to, kmetje: Liberalna stranka hoče vzeti kmečkim volilnim okrajem dva mandata, da bi namesto desetih poslancev imeli samo osem! (...) Edino strankarski moment v škodo slovenski skupnosti odločuje pri liberalcih, ki niso doslej niti s prstom ganili, da bi slovenskim interesom koristili, pač pa zdaj nastopajo naravnost proti slovenski koristi.«¹⁵⁴

Na Koroškem pa so politiki v tem času pripravili več protestnih shodov, na katerih so izrazili svoje nestrinjanje s predlaganimi volilnimi okraji v njihovi deželi: »Prošlo nedeljo sklicalo je »Kat. politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem« dvanajst političnih shodov z edino točko dnevnega reda: Volilna reforma. S tem se je politično društvo odzvalo želji vseh koroških redoljubov, ki so želeli, da se slovenskemu ljudstvu da prilike, da izgovori svojo besedo o zavratnem napadu na obstoj slovenskega naroda na Koroškem. Po vsej deželi se je dvignil klic ogorčenja in odziv tega ogorčenja so protestni shodi v Šmihelu nad Pliberkom, Globasnici, Prevaljah, Podljubeljem, na Radišah, v St. Jakobu v Rožu, Škofičah, na Brnci, Zilski Bistrici, St. Stefanu v Zil. dol. in v Melvičah za Obrdsko občino. Vsi shodi, od prvega do zadnjega, so bili prav dobro obiskani, zbralo se je ljudstva, da so bili zborovalni prostori povsod prenapolnjeni, kar gotovo kaže, kako živo se že zanima ljudstvo za svoje pravice. Ako še pripomnim, da je večina zborovalcev izvedela za shode šele iz »Mira«, ki so ga sprejeli šele na dan shoda, da so bili shodi po lepakih naznanjeni šele predzadnji dan, potem se pač ne more reči, da je naše ljudstvo nezavedno. Na shodu sprejete resolucije so bile različne po obliki, ali vsebina je bila ista: zbrani z vso ogorčenostjo protestirajo proti nad vse krivični razdelitvi državnozbornih volilnih okrajev na Koroškem, ker vidijo v tej razdelitvi očividni namen vlade brezpogojno izdati slovenski narod na Koroškem nemškemu nacionalizmu ter tako narodno politično zatreti in ugonobiti nad stotisoč duš broječi del cesarju in domovini tako zvesto vdanega slovenskega naroda. S svojim najodločnejšim protestom proti tej v nebo kričeči krivici in s svojo najodločnejšo zahtevo, da se volilni okraji na Koroškem, kakor drugod, ločijo po narodnosti, da se zagotovi narodnostni mir v deželi, in da se zasigurata koroškimi Slovencem, vkljub vsemu, da jim gredo trije poslanci, vsaj dva volilna okraja. Obenem se poziva vse slovanske, posebno slovenske poslance, da zastavijo vse svoje moči v obrambo pravic vedno zatiranih in teptanih koroških Slovencev,«¹⁵⁵ je poročal Slovenec.

¹⁵⁴ Slovenec, *Liberalci proti volilni reformi*, 7. marec 1906, št. 54, str. 2.

¹⁵⁵ Slovenec, *Protestni shodi na Koroškem*, 7. marec 1906, str. 1.

Na shodu v Šmihelu je govoril tajnik tamkajšnjega političnega društva Ekar in poudaril, da »česar niso mogli dosedaj doseči nemški nacionanci z vsem svojim terorizmom, to bo dosegla njihova zvesta pomočnica, c. k. vlada avstrijska, s svojo volilno reformo, ako jo državni zbor sprejme v tej obliki, kakor jo je načrtala vlada. Ako se le površno pogleda v ta načrt, mora biti vsakomur takoj jasno, da je s to vladno predlogo izkopan grob koroškimi Slovincem. Edini slovenski volilni okraj je v resnici tako malo slovenski, da lahko rečemo, da ga ne bomo nikdar imeli, in potem pa se še drzne trditi ministrski predsednik, da je ta volilni okraj nekaka prav posebna dobrota za koroške Slovence, dočim naši najhujši nasprotniki od veselja poskakujejo, ker se niti najmanj ne boje, da bi jim ta okraj delal kako preglavico — saj bo tako in tako njihov.«¹⁵⁶

6.1.2 Slovenski poslanci vlado opozarjajo na pomanjkljivosti

Dva tedna po predstavitvi Gautschevega predloga so se avstrijski poslanci znova zbrali na Dunaju. Začela se je razprava o novem volilnem redu in vrstili so se govori. Prvi dan zasedanja je govoril tudi slovenski štajerski poslanec Franc Robič: »Ako imamo splošno šolsko, vojaško in davčno dolžnost, smemo in moramo zahtevati tudi splošno in enako volivno pravico. Toda vladni načrt prizna le splošno vol. pravico, o enakosti ni duha ne sluha, ako si ogledamo vol. okraje na Spod. Štajerskem in Koroškem. Nemci seveda trdijo, da plačujejo razmerno več davka. V mestih da, a na deželi gotovo ne. – In glede omike se sme slovenski kmet povsem meriti z nemških kmetom na Štajerskem in Koroškem. Vladni načrt je le druga, a še slabša izdaja Šmerlingovega vol. reda za štajerske in koroške Slovence. Nemci dobe stare privilegije! (...) Tudi razdelitev okrajev na Koroškem je naravnost diaboliska (satanska). Okoli 53.000 koroških Slovencev ostane brez slovenskega poslanca. Odsek mora predrugčiti vol. okraje na Spod. Štajerskem in Koroškem, ker vladni načrt je nemogoč, nesprejemljiv.«¹⁵⁷

Poslanci so nato iz dneva v dan pojasnjevali svoja stališča ter vladi sporočali svoje poglede in zahteve. 20. februarja je na vrsto – ob začetku zasedanja so namreč tisti, ki so se prijavi k besedi, izžrebali številke in govorili po vrstnem redu – prišel Ivan Šušteršič. Vladi je ponudil kompromis glede slovenskih volilnih okrajev: »Vlada prizna v svojem načrtu načelo enakosti le v vertikalni smeri. Ona prizna enakost volilne pravice revežu in bogatinu, ne prizna pa enakosti v horizontalni smeri. Vlada namreč daje prednost Nemcem in Italijanom, o čemer

¹⁵⁶ Mir, *Protestni shodi*, 8. marec 1906, št. 10, str. 1–2.

¹⁵⁷ Slovenec, *Debata o volivni reformi v državnem zboru*, 8. marec 1906, št. 55, str. 1.

pričajo volilni okraji. V tem oziru ni nobena stranka zadovoljna z vladnim načrtom, izvzemši socialni demokratje. Slovencem so mnogi zavidni, ker dobe osem mandatov več. To se je zgodilo, ker je obveljalo načelo, da vsaka dežela obdrži dosedanje število poslancev. Pripravljeni pa smo za kompromis, toda s pogojem, da se mandati porazdele po številu prebivalstva. Vlada pa je razdelila mandate po deželah. Mi pa zahtevamo splošno in povsem enako volilno pravico in pravično razdelitev okrajev po narodnosti in številu prebivalstva. Odločno pa moramo grajati razdelitev volilnih okrajev na Štajerskem in Koroškem. O tem je že obširno in stvarno govoril naš tovariš poslanec Robič, s katerim se vsi popolnoma strinjamo. Zato bode prilika v odseku, da predrugačimo okraje, ki so naravnost krivično razdeljeni za Slovence. Mi smo za kompromise, toda protizahteve ne smejo biti pretirane. Kdor pretirava svoje zahteve, ta hoče onemogočiti kompromise in volilno reformo samo.»¹⁵⁸

Oglasil se je tudi kranjski liberalni poslanec Ferjančič, ki je vladi očital, da je želela ustreči določenim političnim opcijam: »Slišali smo tukaj iz ust dveh ministrov, kako zelo se je trudila vlada, da bi pravično sestavila narodnostno enotne okraje in še slišimo taka zatrjevanja, na dragi strani pa pogledamo dejstvo razdelitve volilnih okrajev na Koroškem, moramo se začudeno vprašati, kako se more resnica na ta način kaziti. Z nobeno narodnostjo niso z volilno reformo ravnali tako nečuvveno kakor s slovensko narodnostjo na Koroškem. (...) No, gospoda moja, vidite, na Koroškem in deloma tudi na Štajerskem je vlada slovenski narod izročila na milost in nemilost nemškim mogotcem in na Kranjskem se ni čisto nič pomišljala, nas svobodomiselnostno stranko predati klerikalcem. Ako gospod ministrski predsednik pri tem stvarnem položaju govori o tem, da je vlado pri sestavi volilnih okrajev in sploh pri volilni reformi vodila pravičnost, to ni resnica, ampak jaz trdim, da je vlada pri volilni reformi uganjala najnerodnejšo in najpreprostejšo strankarsko uslužljivost.»¹⁵⁹

Po koncu generalne debate v parlamentu so, čeprav so skoraj vsi poslanci v govorih izpostavili pomanjkljivosti tega predloga, Gautschev načrt načeloma potrdili predstavniki vseh političnih strank. Poslanska zbornica je zato 27. marca 1906 izvolila 49-članski odbor za volilno reformo, ki naj bi oblikoval dokončen zakon o volilni pravici in spremenil volilni red. V odboru so bili trije tudi Slovenci: dr. Miroslav Ploj, dr. Ivan Šušteršič in predstavnik

¹⁵⁸ Slovenec, *Debata o volilni reformi v državnem zboru*, 21. marec 1906, št. 65, str. 1.

¹⁵⁹ Slovenski narod, *Govor poslanca dr. Ferjančiča na seji poslanske zbornice*, 24. marec 1906, št. 68, str. 1 in 2.

liberalcev, ki pa ni bil stalen. Člani so se nato naslednjega pol leta intenzivno ukvarjali z vladnim predlogom in skušali sprejemati kompromise z najmočnejšimi strankami.¹⁶⁰

6.1.3 Časopisni boj se zaostruje

V tem času je bila retorika slovenskih politikov in časnikov dokaj podobna. Vsi so ponavljali, da je razdelitev okrajev na Štajerskem in Koroškem krivična, a hkrati so vedno pogosteje in bolj očitno iskali krivca za nastali položaj. Zgled sta tale članka: *»Mi Slovenci bi mogli po pravici biti malkontenti; našemu rodu se godi na Štajerskem in na Koroškem trpka krivica. A če ne stepamo v prve bojne vrste zoper preosnovo, nas navdaja upanje, da se bode dala popraviti ta kričeča krivica ob novi statistiki, za katero se bodo morali ljudski zastopniki slovanski v novem parlamentu z vso silo potegniti, da postane pravična,«*¹⁶¹ so zapisali v *Slovincu*. *Slovenski narod* pa se je odzval: *»Suho in lakonično naznanja »Slovenec« s temi vrstami, da njegova stranka ne pojde v boj za pravice koroških in štajerskih Slovencev proti Gautschevemu načrtu. Sicer pravi, da se koroškim in štajerskim Slovincem godi trpka in kričeča krivica, ali pomagati klerikalci nočejo, da se ta krivica odpravo, v boj ne pojdejo. Kako tudi, ko so isti klerikalci izdali in prodali koroške in štajerske Slovence. Izdajalci sedaj ne smejo iti v boj za pravico, ker so obljubili vladi, da tega ne store in ker jih je vlada za to izdajstvo bogato plačala. Ali lepa je tolažba za bodočnost, s katero skušajo klerikalci pomiriti koroške in štajerske Slovence.«*¹⁶²

Puščice so na klerikalno stranko začele leteti tudi iz Gorice. *Soča* je ostro nastopila: *»Zavrženci, zbrani okoli zloglasnega »Slovenca«, glasila ljubljanskega škofa, ki imajo Boga in ljudi za norca, hočejo sedaj na vsak način spraviti s sveta resnico, da so bili pri volilni reformi prodani koroški in štajerski Slovenci. Taka ostudna, prav farška laž je ta, da niso prodali interesov koroških in štajerskih Slovencev za kompenzacijo na Kranjskem. Kljub temu je seveda izdajalstvo resnično, in res je, da Veliki Žlindra¹⁶³ s svojimi Žlindroviči je zaigral obmejne koroške in štajerske Slovence, ki so tako grdo osleparjeni potom načrta volilne reforme, da je to greh, ki v nebo vpije po maščevanju. (...) Druga taka grda laž je trditev v »Slovincu«, da je vsem poslancem »Slovanske zveze« znano, da je dr. Šušteršič delal za*

¹⁶⁰ Janez Cvirn: Volilna reforma 1907, v *Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941)*, ur. Marjan Drnovšek, Drago Bajt, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 69.

¹⁶¹ *Slovenec, Trd mož, bodi jeklen ...!*, 9. marec 1906, št. 56, str. 1.

¹⁶² *Slovenski narod, Lepa tolažba za koroške in štajerske Slovence*, 10. marec 1906, št. 57, str. 2.

¹⁶³ »Vzdevek« za poslanca Šušteršiča.

skupne slovenske koristi po vsej svoji moči. Nam je pa dobro znano, kako jezuitsko - nesramno je odpravil nekega poslanca, ko ga je nagovarjal za nastopanje v korist obmejnih Slovencev, pa ne na Koroškem in Štajerskem. Mi trdimo, da se Šusteršič ni prav nič brigal za koristi obmejnih Slovencev, marveč da je iskal le okoriščanja na Kranjskem, kamor je vlada obrnila vso svojo pozornost, da to deželo poklerikali, kar se le da. V vseh točkah glede volilnih okrajev na Kranjskem je ugodila klerikalcem, opeharila njim na ljubo meščane in tržane — za to pa je imela proste roke na Koroškem in Štajerskem. (...) Vsak drugi bi bil lepše opravil to delo, ali Šusteršič je iskal le klerikalno nadvladanje na Kranjskem, druge naj vzameta nemški in laški vrag. Kaj njemu mar — njemu, ki je nemškutar in ki pozna le samega sebe! Žalostno je za Slovence, da stoji ta človek na tako važnem, odločujočem mestu!»¹⁶⁴

Polemika je bila torej ostrejša. Klerikalna stranka je v zapisih v *Slovincu* poudarjala, da liberalci ves ta čas niso storili ničesar glede uvajanja novega volilnega reda: *»Čudno, a res je, da povzroča največ polemike sedaj tista stranka, ki se je najmanj trudila za volilno reformo. Zdaj najbolj kričijo ljudje, ki nimajo nobenih zaslug za to, da so pomenljiva vprašanja reforme, ki naj da Slovanom in ljudstvu več pravic in jih odvzame tistim, ki so jih neopravičeno uživali, prišla na dnevni red. Liberalna stranka rabi nekaj gradiva za svoj klavrni zaupni shod, na katerem hočejo ropotati proti »klerikalcem«, ker drugega ta stranka sploh ne zna. Edino le s tega stališča se mora opazovati vse to vpitje, ki gre zdaj skozi časopisje. (...) Glede Koroške in Štajerske pa je opravičeno, da se oglasi ves slovenski narod in zahteva tam za Slovence več zastopstva. A obrniti je treba orožje proti sovražniku, ne proti rojaku, s katerim se moramo skupno boriti z ramo ob rami. In tu so storili liberalci veliko lopovščino, ko so napadli poslance »Slovanske zveze«, namesto da bi se obrnili proti sovražnikom Slovenstva – proti nemško-liberalnim in nacionalnim strankam, s katerimi so še vedno zvezani.«¹⁶⁵*

V Slovenskem narodu so se na to cinično odzvali: *»Solze pretaka Slovenec, ker je vse slovensko časopisje nastopilo proti klerikalcem, ki so prodali štajerske in koroške Slovence. Da pa bodo klerikalci še doslednejše delali za narodni pokop koroških in štajerskih Slovencev, sledi iz besed: »Pošteno smo se borili do zdaj, in tudi odslej se bomo vedno odločnejše.« Izdajstvo dr. Šusteršiča je »Slovincu« pošteno delo, katero se bo po teh jasnih*

¹⁶⁴ Soča, *Izdajalci in lažniki*, 10. marec, št. 20, str. 1.

¹⁶⁵ Slovenec, *Čudni politiki*, 10. marec 1906, št. 57, str. 1.

besedah še nadaljevalo! Kaka strašna zaslepljenost mora vladati v klerikalnih vrstah, da verjamejo takemu človeku, da je ljubitelj slovenskega naroda!«¹⁶⁶

Narodno napredna stranka je nato konec marca pripravila shod svojih članov, na katerem so seveda govorili predvsem o reformi volilne pravice. Dr. Karel Triller je v govoru ponovil pričakovanja, ki so jih vsi gojili do Gautschevega predloga, in poudaril vsa razočaranja, ki jih je nato povzročil. Zagotovil je: *»Tudi naša državnozborna delegacija je že krepko povzdignila svoj glas, a vse to še ne zadostuje. Vodstvo narodno-napredne stranke si je štelo v dolžnost, da v tem usodnem trenutku zbere vse svoje somišljenike in zaupnike v znamenju protesta zoper kodifikovanje omenjene narodne in socialne krivice. Tega spomina ne smemo zapustiti poznejšim rodovom, da smo molčali in roke križem držali, ko je šlo za narodno in kulturno bodočnost domovine. In ako se sedaj vprašamo, kako je mogla imeti vlada pogum, da je nasproti Slovincem na tako eklatanten način kršila načelo enakosti volilne pravice, tedaj pridemo do jako temne točke. Kakor znano, so se naši klerikalni poslanci kot najmočnejša jugoslovanska državnozborna stranka polastili pogajanja z vlado glede volilne reforme. In ko se je razglasil vladni načrt, tedaj je zašumelo, da so klerikalci prodali koroške Slovence za ceno, da se jim je izročila kranjska dežela. Fej! Izdajalci! Dokazalo se jim to še ni, a oprali se tudi še niso. Nasprotno, njihovo dosedanje opravičevanje je silno nerodno in sumljivo. No, resnica je kakor olje in tudi to pot bo prej ali slej splavala na površje!«¹⁶⁷*

6.1.4 Vlada predlaga nov deželni volilni red za Kranjsko

Za novo presenečenje v kranjskem političnem prostoru je v tem času poskrbela avstrijska vlada, ki je iznenada sklicala kranjski deželni zbor. Nihče namreč ni vedel, o čem bodo govorili in kakšen je pravi vzrok te poteze. *»Kakor dinamična bomba je padla vest med parlamentarce, da se v ponedeljek že snide deželni zbor kranjski,«* je začudenje opisal Slovenec. V *Slovenskem narodu* so takoj začeli iskati odgovor: *»Čisto gotovo je, da je Gautsch sklical kranjski deželni zbor samo zato, da razžene državni zbor in državnozborni odsek za volilno reformo. Kranjski deželni zbor je temu nadutemu človeku samo sredstvo, da zaustavi delovanje dunajskega parlamenta. Ker je dr. Šušteršič član deželnega zbora in član odseka za volilno reformo ter ne more biti obenem na Dunaju in v Ljubljani, zato si je izbral Gautsch prav deželni zbor kranjski, da doseže svoj namen. Gautsch je doživel te dni v*

¹⁶⁶ Slovenski narod, *Dnevne vesti*, 14. marec 1906, št. 60, str. 3.

¹⁶⁷ Slovenski narod, *Shod zaupnikov narodno napredne stranke*, 26. marec 1906, št. 69, str. 1–2.

parlamentu občuten poraz. Predlog zaradi izločitve Gališke je dobil namreč v zbornici večino glasov. Sicer je bil predlog odklonjen, ker večina ni bila dvotretjinska, ali da je predlog sploh dobil večino, to pomeni velikansko zaušnico za Gautscha. Takih zaušnic bi znal Gautsch te dni še več doživeti in to je gotovo eden izmed vzrokov, radi katerih se je hotel iznebiti državnega zbora.«¹⁶⁸ Slovenec je našel drugačno razlago: »Morda se ne motimo, ako trdimo, da hoče vlada v kranjskem deželnem zboru podati posebno izjavo na naslov onih krogov in strank, ki se upirajo volilni reformi za državni zbor. Mi pravimo »morda«, ker gotovega vzroka ne vemo. Kranjski deželni zbor je v zadnjem zasedanju sklenil resolucijo, ki pozivlja vlado da čim prej predloži deželnemu zboru načrt novega volilnega reda s splošno in enako volilno pravico. Ta resolucija daje vladi povod, da skliče kranjski dež. zbor in mu predloži načrt novega volilnega reda. Pri tej priliki more vlada po deželnem predsedniku označiti svoje stališče glede splošne in enake volilne pravice za deželne zборе. Ker pa je baron Gautsch jeseni izjavil v zbornici, da vlada ne misli dovoliti splošne in enake volilne pravice za deželne zборе, je skoraj gotovo, da dovoli le novo, peto kurijo. S tem hoče morda pomiriti zagovornike kurij in protivnike splošne in enake volilne pravice.«¹⁶⁹

In Slovenec je imel prav. 2. aprila 1906 je deželni predsednik Schwarz na seji deželnim poslancem razložil, zakaj so se zbrali: »Deželni zbor vojvodine kranjske je sklenil v svojem zadnjem zasedanju, resolucijo, s katero je pozival vlado, naj predloži deželnemu zboru spremembo deželnega reda in novi volilni red za deželni zbor na podlagi splošne in enake volilne pravice. Vlada je že v državnem zboru na usta gospoda ministrskega predsednika dne 28. novembra 1905 izjavila, da spričo popolnoma različnega delokroga deželnih zborov in državnega zastopa, ni poklicana splošna volilna pravica za državni zbor izpodriniti zastopstvo interesov iz deželnih zborov. Zastopstvo samoupravnega telesa je pač nekaj drugega, kakor politično zastopstvo cele države in vlada je prepričana, da prav posebni gospodarski interesi, ki jih imajo deželni zbori negovati, pridejo dosti izdatneje do izraza s sistemom interesnega zastopstva, izpopolnjenega s kurijo splošnega volilnega razreda, kakor s splošno volilno pravico. Z ozirom na to od vlade izraženo stališče vladi ni bilo mogoče ugoditi docela zahtevam večine deželnega zbora. Vlada je pa uvidela, da brez preosnove obstoječe volilne pravice za deželni zbor ni pričakovati uspešnega delovanja deželnega zbora vojvodine Kranjske in je torej sklenila, predložiti visoki zbornici načrt glede spremenitve deželnega reda, kateri ohrani načelo zastopstva interesov, pa vendar ustreza zahtevam

¹⁶⁸ Slovenski narod, *Sklicanje kranjskega deželnega zbora*, 30. marec 1906, št. 73, str. 1.

¹⁶⁹ Slovenec, *Kranjski deželni zbor nenadoma sklican*, 30. marec 1906, št. 73, str. 1.

deželnega zbora v čim večji meri. Ta vladni načrt predlaga namreč uvedbo nove kurije s splošno volilno pravico za deset članov.»¹⁷⁰

Tako klerikalni kot liberalni poslanci so bili nad predlogom razočarani. Vlada namreč ni upoštevala njihovih zahtev po uvedbi splošne volilne pravice tudi za deželni zbor. *»Take bombe ni nihče pričakoval. Načrt zagotavlja Nemcem 11 mandatov, klerikalcem večino — napredno stranko pa hoče ubiti. Ni čuda, da so Nemci in klerikalci kar žareli od veselja,«* so tarnali v Slovenskem narodu. Klerikalna stranka pa je ugotavljala, da vlada njihovega predloga sploh ni upoštevala: *»Vlada je pred vsem ustregla veleposestnikom. S tem, da je sprejela kurialni sistem, je odbila temeljno zahtevo »Slovenske Ljudske Stranke«. Potem je vlada ustregla liberalcem, ker je obdržala vse mestne mandate. Vlada se je ozirala celo na željo liberalne stranke, da se naj industrialni kraji združijo z mesti in trgi. Vlada pa ni hotela zvišati števila kmečkih mandatov, kar bi bilo v smislu teženj »Slovenske Ljudske Stranke«. Splošna kurija je enakomerno razdeljena po vsej deželi in se torej v nobenem oziru ne more smatrati kot koncesija kaki stranki. Zato pa so naši poslanci sprejeli to predlogo tako hladno in po pravici je dejal dr. Šušteršič, da je za predloga nekaj drugega, nego je zahteval deželni zbor od vlade. Če liberalci tarnajo, da bodo vse izgubili, pa ima edino le ta vzrok, ker ni mogoče skleniti nobene volilne reforme, po kateri ne bi morala propasti vsaka stranka, ki je tako zanikrna, braznačelna in dekadentna, kakor je liberalna.»¹⁷¹*

A liberalci so v časopisu nato dokazovali, da je vlada proti njim sklenila koalicijo z veleposestniki, Nemci na Kranjskem in klerikalci. Ker ni predlagala splošne volilne pravice, ampak je še vedno ohranjala kurijalni volilni sistem za deželni zbor, je torej veleposestnikom in Nemcem še vedno priznavala posebne pravice. Z novo splošno kurijo pa se je po prepričanju Narodno napredne stranke delala usluga predvsem Slovenski ljudski stranki: *»Vladni načrt volilne reforme za Kranjsko je za meščanstvo in tudi za delavstvo roparski atentat in bije v obraz vsaki pravici on vsaki pravičnosti. Predlaga tudi novo kurijo. Ta naj ima deset poslancev. Vlada je pri tem v prvi vrsti mislila na to, kako zagotoviti, da dobe meščanske in delavske stranke kar mogoče najmanj mandatov in zožila okraje tako, da bodo kmetski volivci povsod odločevali in da bodo povsod zmagovali klerikalni agrarci. Že število poslancev, ki jih naj dobi ta kurija, je nekaj nečuvanega. Za veliko, obljudeno in industrijalno Češko je vlada predlagala za splošno kurijo 18 mandatov, za malo agrarno Kranjsko pa jih je*

¹⁷⁰ Slovenski narod, *Deželni zbor kranjski*, 2. april 1906, št. 75, str. 1–2.

¹⁷¹ Slovenec, *Dnevne novice*, 3. april 1906, št. 76, str. 2.

predlagala deset, da bi le za večne čase zagotovila na Kranjskem vso oblast klerikalcem. Mi smo liberalni in hočemo, naj imajo tudi industrijalni obrtniki in kmetijski delavci primerno zastopstvo. Po vladnem načrtu pa bodo kmetje povsod preglasovali meščanstvo in delavstvo. Nova splošna kurija ne pomeni nič drugega, kakor da dobe klerikalni kmetje deset novih mandatov. V to svrho so se tudi okraji razdelili, da izgube delavci in meščani ves vpliv.»¹⁷²

Vladni načrt je takoj po predstavitvi na seji romal v obravnavo v volilni odsek. Liberalci so temu nasprotovali, saj so želeli najprej opraviti generalno razpravo, a so jih klerikalci, Nemci in veleposestniki preglasovali. Narodno napredna stranka, prepričana, da bo s sprejetjem takšnega volilnega reda izgubila ves svoj vpliv, se je kar takoj odločila za skrajni ukrep – začeli so z obstrukcijo, najprej v volilnem odseku, nato pa še v deželnem zboru. »Ljudska stranka je samo izjavila, da je pripravljena posvetovati se o vladni volilni predlogi. Nič drugega! Namesto, da bi liberalci počakali, kaj pravzaprav pride, kaj se bo sklenilo, so začeli obstruirati že v odseku. Saj bi z obstrukcijo v zbornici lahko preprečili vsak sklep. Potem bi imela obstrukcija vsaj kak pomen, ko bi se pri glasovanju videlo, da je Slovenska Ljudska Stranka zatajila kaka načela, kako stališče bi imeli,«¹⁷³ so zapisali v Slovincu.

Ker volilni odsek ni mogel opraviti svojega dela, je baron Schwegel predlagal, da se razprava o vladnem predlogu opravi v deželni zbornici. Poslanci Narodno napredne stranke so se očitno že pred sejo odločili, da bodo onemogočili razpravo in izvedli »hrupno obstrukcijo«, kar je bilo videti nekako takole: »Naenkrat izvlečejo liberalni poslanci izpod pultov razno orodje, instrumente itd. ter pričnejo delati koncert. Hribar pritiska na piščalko, Tavčar piska na piščalko za otroke, Pirc tolče na rene, Arko vrti ragljo, dr. Majaron piska na malo trompeto, Supančič tudi piska, Božič vihti okoli sebe roke, kakor da bi se potapljal, Perjančič proslavlja svoj »extra statum« s kravjim zvoncem. Na galeriji piskata na piščalki jurist Cham in magistratni uradnik g. Fran Govekar. V Tavčarjevi loži ploskajo obširne roke nežne Tavčarjeve gospe napenjanju svojega soproga, ki postaja ob napornem trobljenju vedno bolj rdeč. Pirc prinese v zbornico velik lovski rog. Božič prinese v zbornico gramofon dolgo časa ga sestavlja in po dolgem času res spravi vkup. Sem in tja za hipec liberalci prenehajo. Dekan Arko takrat takoj prične: »Visoka zbornica!...« Liberalci zopet začno z muziciranjem.»¹⁷⁴

¹⁷² Slovenski narod, *Atentat na slovensko meščanstvo*, 3. april 1906, št. 76, str. 1.

¹⁷³ Slovenec, *Kaj bo?*, 4. april 1906, št. 77, str. 1.

¹⁷⁴ Slovenec, *Narodnopiskajoča obstrukcija*, 4. april 1906, str. 2.

Razprava v deželnem zboru torej ni bila možna, sta pa zato kranjska dnevnikarja objavila množico zapisov, novic in sklepanj o predlagani spremembi volilnega reda. *Slovenski narod* je vlekel vzporednice z dogajanjem v državnem zboru: »Klerikalci se delajo, kakor da bi ne bili prav v nobeni zvezi z volilno reformo, ki jo je vlada predložila zbornici, in trudijo se na vse načine, da bi slovensko javnost preslepili. Da bi verjela, kakor da bi verjela, kakor da bi vlada zgolj po svoji iniciativi sestavila tako volilno reformo. Klerikalci markirajo celo presenečenost in se hlinijo, kakor da bi ne bili povsem zadovoljni. (...) Zakaj? Boje se sodbe in obsodbe slovenske javnosti! Ko je baron Gautsch predložil volilno reformo za državni zbor parlamentu in se je iz nje videlo, da je vlada razdelila mandate na Kranjskem docela po želji klerikalcev, dočim je Slovence oropala cele vrste mandatov na Štajerskem in Koroškem, ne da bo se kranjski klerikalni poslanci temu posebno protivili, se je jelo v javnosti sumiti, da so kranjski klerikalci prodali štajerske in koroške Slovence vladi in Nemcem, proti temu, da se izroči njim kranjska dežela v neomejeno oblast. Tega narodnega greha so se Šušteršič in njegovi skušali oprati, a oprali se niso! In v tem času se je sklical kranjski deželni zbor. Šušteršič in njegova lepa družba so vztrepotali: ako pride sedaj njihovo sodelovanje pri volilni reformi za kranjski dež. zbor na dan, potem je njihovo izdajstvo odkrito. Zato skušajo sedaj utajiti svojo očetovstvo pri volilni reformi!«¹⁷⁵

V *Slovincu* pa so intervjuvali Šušteršiča, ki je o vladnem predlogu povedal: »Pred vsem naj pribijem, da je bilo vladno postopanje povsem pravilno in korektno. Da je vlada pri izdelovanju svoje predloge postopala jako spretno in na podlagi popolnoma pravilnega mnenja o položaju, dokazuje najbolje dejstvo, da je bila za sklepanje o predlogi potrebna tričetrtinska večina deželnega zbora pripravljena, glasovati za to predlogo. Vsak poznavalec tukajšnjih razmer ve, da je bila volilna reforma v sedanjem kranjskem deželnem zboru mogoča le na tak način, kakor jo je poizkusila vlada, ali sploh ne. Vladi pa gre velika zasluga, da je s svojim ravnanjem strgala slovenski liberalni stranki hinavsko krinko z obraza, tako da ta stoji sedaj tu v svoji pravi podobi, brez figovega lista. Stranka, ki je dne 17. novembra hinavsko glasovala za splošno in enako volilno pravico, ker je bila prepričana, da je obvarovana proti uresničenju take reforme z glasovi velikega posestva v deželnem zboru, ta stranka se je sedaj proti desetim mandatom splošne volilne pravice poslužila obstrukcije.«¹⁷⁶

¹⁷⁵ Slovenski narod, *Krinke dol, klerikalni hinavci!*, 4. april 1906, št. 77, str. 2.

¹⁷⁶ Slovenec, *Dr. Šušteršič o položaju*, 6. april 1906, št. 79, str. 1.

Deželni zbor je bil nato razpuščen, ne da bi opravil razpravo o vladnem predlogu. V liberalnem taboru so bili zadovoljni in prepričani, da jim je uspelo ohraniti svoje mandate, klerikalna stran pa je menila, da so s tem pokopali razširitev volilne pravice za deželni zbor. *»Mi smo in ostanemo na stališču splošne in enake volilne pravice tudi za deželni zbor. Vlada pa je izjavila, da za deželne zbore ne dovoli splošne in enake volilne pravice. Mi bi torej vsaj še šest let ali več butali z glavami ob zid, ko bi zavračali vsako drugo volilno reformo,«*¹⁷⁷ je na edem izmed shodov SLS-a poudaril poslanec Žitnik.

Reforma tega leta torej ni bila sprejeta. Ponovno je stopila na prizorišče po uvedbi splošne volilne pravice za državni zbor, novi volilni red za Kranjsko pa so nato sprejeli leta 1908. Uvedel je splošno kurijo, število poslancev pa se je s 27 povečalo na 50.¹⁷⁸

6.2 Kritike odnesejo Gautscha, nastopi Hohenlohe

Pozornost se je ponovno obrnila na pogajanja o volilnih okrajih za državnozborske volitve. Tokrat so v ospredje stopili slovenski mandati na Štajerskem. *»Izvedeli smo namreč iz najzanesljivejšega vira, da je vlada definitivno skrčila število slovenskih mandatov na šest v tistem trenutku, ko je minister notranjih zadev grof Bylandt-Reidt definitivno konferiral z dr. Šušteršičem. Znano je, da so štajerski slovenski poslanci sprva zahtevali 9 mandatov; to svojo zahtevo so kasneje spričo splošnega položaja reducirali na 8 mandatov, a ob enem kategorično izjavili, da je to njihov končni postulat. Po večkratnih pogajanjih je minister Bylandt-Rheidt izjavil: »8 mandatov ne boste mogli dobiti, toda sedem vam jih gre in sedem jih vam tudi dam!« Kasneje je bil pri Bylandtu tudi dr. Šušteršič. Po tej konferenci s Šušteršičem namreč ni minister Bylandt-Rheidt ničesar več hotel vedeti o preje že obljubljenem 7. slovenskem mandatu, marveč je neizprosno vztrajal na stališču, da štajerskim Slovincem zadostuje šest mandatov! Sedaj ima besedo dr. Ivan Šušteršič, ako si upa izpodbijati naše navedbe in tajiti opisane dogodke! Toda z dokazi, s fakti naj pride na dan, ako more in si upa, zakaj s prostaškim psovanjem in s podlim zvijanjem ne bo spravil s sveta resnice, da je on izdal in prodal štajerske Slovence vladi in Nemcem!«*¹⁷⁹ so trdili v Slovenskem narodu.

¹⁷⁷ Slovenec, *Shodi Slovenske ljudske stranke*, 23. april 1906, št. 92, str. 1.

¹⁷⁸ Andrej Pančur: *Politično življenje po volilnih reformah, v Slovenska novejša zgodovina, 1. del*, ur. Jasna Fischer et al., Ljubljana, Mladinska knjiga 2005, str. 40.

¹⁷⁹ Slovenski narod, *Štajerski Slovenci – žrtev klerikalnega izdajalstva*, 12. april 1906, št. 84, str. 1.

Z druge strani zaenkrat ni bilo nobenih konkretnih ugovorov ali poskusov dokazovanja svojega prav. Slovenec je namreč le cinično zapisal: »Žrtve klerikalnega izdajstva! To je zdaj bojni klic liberalne stranke. Prej je dr. Šušteršič »izdal« samo Korošce zdaj pa izvemo, da je »izdal« tudi Štajerce. Kmalu bomo slišali, da je »izdal« Goričane, Trst, Istro in Dalmacijo. Če pripomnimo, da je »izdal« tudi Makedonijo in Črnogoro, potem bo menda mera črnih »klerikalnih izdajstev« polna. »Iz najzanesljivejšega vira« ve »Narod« vse to, a žal nam tega vira noče razkriti, da bi še mi mogli zajemati iz njega.«¹⁸⁰

V Slovenski ljudski stranki so poteze svojih poslancev in kritike na račun liberalcev v tem času ponovno intenzivno pojasnjevali na strankarskih shodih. Organizirali so jih v Št. Petru na Krasu, v Smledniku, pri Mariji Devici v Polju, na Brezovici, v Št. Lambertu, v Žužemberku, v Kamni Gorici in v Kropi. Govorniki so poudarjali predvsem, da so razmere v državi take, da vlada mora izvršiti svoj načrt volilne reforme. A kmalu se je izkazalo, da do tega še ne bo prišlo tako hitro. Že na velikem shodu SLS-a v ljubljanskem hotelu Union je Šušteršič v svojem govoru opozoril: »Prihajam iz Dunaja in žalibog ne morem iz državnega zbora ničesar dobrega poročati. Sovražniki ljudstva so se združili v mogočno falango, vreči hočejo ministrstvo barona Gautscha. Resni dnevi se bližajo naši Avstriji, ljudstvo v celi državi mora vstati, kakor en mož, in zahtevati z resno in možato besedo pravico, katero mu hočejo odrekati poslanci, kojih nekateri imajo komaj toliko volilcev za seboj, kakor roka prstov. Ko sem odhajal z Dunaja sem že vedel, da stvari slabo stojе. Današnje brzovjavke potrjujejo to. Vidi se mi, da v sedanjem državnem zboru ne bo najti zadostne večine za splošno in enako volilno pravico. Ali zaradi tega mi ne omagamo v svojem boju. (...) No, sicer pa itak veste, da sem že nekaj časa v liberalnem časopisju in na liberalnih shodih največji izdajalec, kar jih je pod soncem. Jaz, gospoda moja, na to neumno obrekovanje dosedaj niti odgovoril nisem, preneumno mi je bilo. (...) Debela laž je, da bi mi kdaj izrekli zadovoljnost s prikrajšanjem Štajercev in Korošcev! Za Kranjsko smo dosegli 11 mandatov, to je istina. In vprašamo vas, ali ni bila moja dolžnost kot kranjski poslanec skrbeti, da Kranjska ni prikrajšana? Kar se tiče Štajerske in Koroške smo vseskozi brez izjeme vsi in ravno jaz v prvi vrsti zahtevali, da se da štajerskim Slovincem 8 mandatov in koroškim Slovincem dva mandata. Če nismo vsega dosegli, kar smo zahtevali, za božjo voljo, ali sem jaz vsegamogoč?«¹⁸¹

¹⁸⁰ Slovenec, *Dnevne novice*, 14. april 1906, št. 86, str. 5.

¹⁸¹ Slovenec, *Veliki shod SLS*, 30. april 1906, št. 98, str. 1-4.

Šušteršičeve napovedi so se kmalu uresničile. Ministrski predsednik baron Gautsch ni uspel pridobiti soglasja za svoj načrt volilne reforme – nasprotovali so mu Vsenemci, veleposestniki in Poljaki, vsi ostali pa so imeli manjše ali večje pripombe predvsem glede volilnih okrajev. Predvsem stališče poljskega kluba je bilo jasno: za volilno reformo ne bodo glasovali, če Galicija ne dobi vsaj 110 mandatov. Gautsch je zaradi napetega položaja cesarju ponudil odstop in ta ga je sprejel.

V *Slovenskem narodu* niso skrivali zadovoljstva: »Slovenci se moramo le veseliti, da je Gautscha zadela ta usoda. Ko bi bil Gautsch pridobil Poljake na svojo stran, bi se ne moglo ničesar doseči glede spremembe volilne reforme na Koroškem in na Štajerskem. Volilna reforma se bo morala na vsak način izvesti in nobena vlada in nobena stranka ne bo mogla tega zadržati, toda izvesti se mora pravična in poštena volilna reforma, ne tako krivična in pristranska, kakor jo je nameraval Gautsch.«¹⁸² Pridružili so se jim tudi v *Domovini*: »In tako je Gautsch, ki na eni strani ni upal svojim ljubim Nemcem skriviti niti enega lasu, ob trdem odporu Poljakov razbil svojo vladno ladjo in je padel. Mi Slovenci nimamo prav nobenega povoda žalovati za možem, ki je tako peklensko osleparil nas štajerske in koroške Slovence, ki ni imel nikdar niti trohice energije, da bi se bil postavil po robu nezakonitim zahtevam oholega Nemštva.«¹⁸³

Podobne misli je zapisala še *Soča*: »Bivši ministrski predsednik Gautsch je bil velik naš neprijatelj. Njegovo ime je zlasti tesno združeno s krivico, katero je nam hotela zadati vlada z volilno reformo. Prav veseli moramo biti tega trenutka, saj stojimo sedaj pod vtisom misli z Dunaja, da se utegne v volilni reformi marsikaj izpremeniti.«¹⁸⁴

Sestavo novega ministrskega zbora je cesar poveril tržaškemu namestniku princu Hohenloheju. Čeprav *Slovenec* ni odobral cesarjeve poteze, da sprejme Gautschev odstop, je o novem predsedniku vlade našel spodbudne besede: »Doslej je v politiki še bel, nepopisan list. Vsi, ki ga poznajo, ga hvalijo kot izurjenega in vestnega uradnika, nepristranskega in skrajno vljudnega in prijaznega moža. Pravijo, da je demokrat od nog do glave, dasi potomec stare knežje rodovine. Imenujejo ga »rdečega princa«, ker se ne sramuje seči v žuljavo roko ter kot uradnik in zasebnik zagovarja splošno in enako vol. pravico.«¹⁸⁵

¹⁸² Slovenski narod, *Smrti udarec*, 30. april 1906, št. 98, str. 1.

¹⁸³ Domovina, *Gautsch je padel*, 2. maj 1906, št. 50, str. 1.

¹⁸⁴ Soča, *Še je čas*, 5. maj 1906, št. 38, str. 1.

¹⁸⁵ Slovenec, *Nova vlada*, 2. maj 1906, št. 100, str. 1.

Slovenski narod je bil previdnejši: »Ta je nov mož, o čigar političnih nazornih nihče nič ne ve in ker še tudi ni znano, kake sotrudnike si izbere, je vsaka sodba o njem nemogoča. Prvo vprašanje, ki se vsiljuje je: kaj bo z volilno reformo. Tudi na to ne ve še nihče odgovora. Gotovo je le eno, da vprašanje o volilni reformi ne sme in ne more izginiti z dnevnega reda. Slovenci smo na vsak način na boljšem, ker je zdaj vsaj upanje, da se popravijo krivice, ki nam jih je hotel Gautsch storiti s sodelovanjem izdajalskih klerikalcev.«¹⁸⁶

Hohenlohe se je kmalu lotil pogajanj s strankami in zastopniki posameznih narodov. Poslanec Ploj je po pogovoru z njim dejal: *»Dobil sem vtis, da si princ Hohenlohe na vso moč prizadeva, da izvede volilno reformo in da bo zastavil vse sile, da odstrani množične zapreke. Ministrskemu predsedniku sem izjavil odkrito, da bomo s svojimi ožjimi pristaši iz Štajerske kljub temu, da smo zagovorniki splošne in enake volilne pravice, glasovali za vladno predlogo le tedaj, ako se izvedejo v njej spremembe glede Koroške in Spodnje Štajerske.«¹⁸⁷* Tudi Šušteršič je povedal, da bo princ zagotovo izvedel volilno reformo, najprej pa namerava doseči kompromis med nasprotujočimi si interesi političnih strank.

Osebnostno se je z novim predsednikom vlade srečal še liberalni poslanec Ferjančič. *Slovenec* je poročal, da mu je kot eno izmed zahtev predstavil t. i. kancelparagraf. *»To jih je moral začuden gledati princ Hohenlohe, ko so mu tožili, da pride zaradi prižnice splošna in enaka volilna pravica v nevarnost. A ravno s tem so se pokazali liberalci kot največji škodljivci slovenstva. Izgovor, da na Kranjskem zmaguje S. L. S. s prižnico, je jalov. Poglejte velikanske ljudske shode! Tam zmaguje na Kranjskem ljudska stranka, ne pa na prižnici! A drugače je v obmejnih pokrajinah. Tam pa zahteva nemška ljudska stranka, da bi se za slovenske duhovnike vpeljal »kancelparagraf«, kajti edini, ki drži slovenstvo ob mejah po konci, je slovenski duhovnik, in samo prižnica je še marsikje zadnja trdnjava, na kateri se še drži slovenski jezik. To zadnjo trdnjavo hoče Slovincem podreti nemška ljudska stranka, in slovenski liberalci v svoji gorostasni – ali naj rečemo budalosti ali pa infamnosti? – sprejmejo to nemško zahtevo, da z njo ubijejo obmejne Slovence popolnoma! In to stavijo še celo za pogoj, pod katerim edino bi glasovali za volilno reformo.«¹⁸⁸*

¹⁸⁶ Slovenski narod, *Gautsch – Hohenlohe*, 1. maj 1906, št. 99, str. 1.

¹⁸⁷ Slovenski narod, *Konferenca pri ministrskem predsedniku*, 8. maj 1906, št. 105, str. 1.

¹⁸⁸ Slovenec, *Štajerske in koroške Slovence prodajajo*, 10. maj 1906, št. 107, str. 1.

Nastope poslancev pred novim ministrskim predsednikom so spremljali vsi izbrani časniki. Soča je svoja opažanja opisala takole: »Kaka razlika med izjavama dr. Ploja in dr. Ferjančiča ter ono dr. Šusteršiča. Prva dva sta res nastopila kot slovenska poslanca, dr. Šusteršič pa je ostal zvest— »žlindri«. Niti črhnil ni o krivicah, s katerimi preti vladni načrt volilne reforme Štajercem in Koroščem. Torej dr. Šusteršič je ostal stari izdajalec, kateremu je mar le lastna oseba, obmejni Slovenci pa so mu deveta briga.«¹⁸⁹

Sočasno so intenzivni pogovori potekali v odseku za volilno reformo. Italijani so trdili, da so prikrajšani na Tirolskem, Goriškem in Primorskem, dr. Šusteršič je v imenu Slovanske zveze opominjal na nepravilno razdelitev volilnih okrajev na Štajerskem in Koroškem, Nemci so izpostavljali svoje zahteve na Kranjskem. »Stvar postaja že naravnost smešna. Stranke se pulijo za mandate in dražba je povišala število poslancev že na 494. Morda dobi celo vsak sodni okraj svojega poslanca. Ali ni to smešno z ozirom na dejstvo, da že sedaj komaj polovica poslancev redno prihaja v zbornico,« so ugotavljali v Slovencu.

6.2.1 Hohenlohe predloži svoj predlog

25. maja 1906 je Hohenlohe odseku za volilno reformo predstavil svoj novi kompromisni predlog, v katerem je torej povišal število poslanskih mandatov in jih razdelil: »Nemci dobe 223 poslancev, Čehi 103, Poljaki 78, Rusini 31, Slovenci 23, Italijani 18, Hrvatje 13, Rumuni 5, združeni Slovani bi šteli v bodoči zbornici 248, Nemci, Italijani in Rumuni 246 poslancev«¹⁹⁰ Gautschevemu številu poslanskih mest jih je torej dodal še 40, ki so jih dobili: »Gališka 14, Nižja Avstrijska 9, Češka 4, Bukovina 3, Moravska, Šlezija, Gorenja Avstrijska, Tirolska, Solnograška in Trst pa vsaka po 2 mandata.«¹⁹¹ Razdelitev okrajev bi morali poslanci potrditi z dvotretjinsko večino.

Za Slovence na Štajerskem in Koroškem se ni nič spremenilo. Volilni okraji in razdelitev mandatov je ostala enaka kot v Gautschevem predlogu – Slovenci na Štajerskem dobijo namesto zahtevanih devetih le šest mandatov, na Koroškem namesto treh enega, na Kranjskem pa ostane, da kljub protestom in pritiskom liberalcev vsa mesta in trgi razen Ljubljane volijo s kmetскими občinami. »Vladni predlog je nekaj tako nečuvnega, nekaj tako

¹⁸⁹ Soča, *Trije slovenski poslanci pri ministrskem predsedniku*, 12. maj, št. 38, str. 2.

¹⁹⁰ Slovenec, *Vladni kompromis*, 25. maj 1906, št. 119, str. 1.

¹⁹¹ Slovenski narod, *Dnevne vesti*, 26. maj 1906, št. 130, str. 3.

gorostasnega, da se je le čuditi, kako se vlada upa s takim predlogom v javnost. Nemci v Bukovini naj dobe še en mandat, mestece Solnograd naj ima dva poslanca – samo za koroške in štajerske Slovence naj ostane vse tako, kakor sta se dogovorila Gautsch in Šusteršič,«¹⁹² so vpili v Slovenskem narodu.

Tudi druge stranke s Hohenlohejevim predlogom niso bile zadovoljne. Ministrski predsednik, ki je že ob prevzemu funkcije dejal, da je njegova ambicija z reformo ustvariti socialno, narodnostno složno, močno Avstrijo, je hitro spoznal, kakšne so razmere v zbornici in da svojega cilja ne bo mogel doseči.¹⁹³ Cesarju je tako že po slabem mesecu ponudil odstop.

6.3 Vodenje vlade prevzame Beck

6.3.1 V parlamentarnem odboru se krešejo iskre

Novo vlado je sestavil baron Max Wladimir von Beck, ki je imel pri opravljanju svoje dolžnosti, kot se je kasneje pokazalo, več sreče. Po imenovanju novega vladnega kabineta je z delom pričel odbor za volilno reformo, ki je v specialni razpravi obravnaval predlog spremembe volilnega reda, kot ga je predlagal Hohenlohe. Predsedovanje odbora je prevzel slovenski poslanec dr. Miroslav Ploj. Začela se je konkretna razprava o številu in sestavi volilnih okrajev v posameznih deželah. Člani odbora so se strastno spopadali za vsak posamični mandat. Odločitve odbora o razdelitvi mandatov v nacionalno mešanih deželah, še zlasti pa naknadne kompenzacije, so sprožale veliko razburjenost javnosti.¹⁹⁴

»Ta razprava je za Slovence odločilne važnosti in dolžnost naših poslancev je, da nabrusijo orožje in se pripravijo na bitko, ki ima odločiti, da-li naj ostanejo v veljavi one za slovenski narod skrajno krivične določbe, s katerimi se hoče koroške in štajerske Slovence oropati za celo vrsto mandatov in slovensko meščanstvo žrtvovati klerikalni prepotenci. Ker imajo klerikalci večino v naši delegaciji, je v prvi vrsti od njihovega nastopa in postopanja odvisno, ako se uzakoni vladna predloga,«¹⁹⁵ so napovedovali v Slovenskem narodu.

¹⁹² Prav tam.

¹⁹³ Cvirn: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 149.

¹⁹⁴ Prav tam.

¹⁹⁵ Slovenski narod, *Zadnji apel*, 13. junij 1906, št. 134, str. 1.

Razprave v volilnem odboru so bile res burne. Člani so dokazovali svoj prav s statističnimi podatki, primerjavami, sklicevanjem na davčno, zgodovinsko, kulturno, industrijsko, narodno in še kakšno osnovo. Najprej se je razvila debata o mandatih na Štajerskem. Slovenski poslanci Plantan, Šušteršič in Ploj so zahtevali, da se slovenskim Štajercem doda vsaj en mandat, Nemci pa so to zavračali in prepričevali odbor, da se jim godi krivica na Kranjskem. Ko je bilo na vrsti glasovanje, so bili Slovenci znova razočarani: *»Plojev predlog, naj se da Slovincem na Štajerskem 7 mandatov, je bil odklonjen. Proti predlogu je glasovalo 26, za predlog pa 21 poslancev. Odbor je odklonil tudi spreminjevalni predlog dr. Ploja, naj bi se celjski mestni volilni okraj presnoval v smislu slovenskih zahtev, se je odklonil s 26 proti 21 glasovi, sprejel se je pa z istim glasovnim razmerjem Wastianov predlog, da se izločijo iz mariborskega slovenskega okraja slovenske občine v radgonskem in cmureškem okraju.«*¹⁹⁶

Celjska Domovina je poročilo o glasovanju sprejela z razočaranjem, čeprav je še vedno upala, da se stvari še spremenijo: *»Slovenci smo torej doživeli v odseku za volilno reformo občuten poraz. Slovenski poslanci niso vložili manjšinskega predloga - zakaj, ne vemo. Upamo, da v odseku še ni bila izgovorjena zadnja beseda. Opozarjamo pa na vest, katero so prinesli sobotni nemški listi: da je obljubil ministrski predsednik Beck neki nemški deputaciji iz slovenskih dežel en mandat za kranjske Nemce. Bomo videli!«*¹⁹⁷

V Slovenskem narodu so kmalu nato objavili članek, v katerem so iskali – in našli – krivca za neuspeh slovenskih zahtev glede mandatov na Štajerskem: *»Sprva se je z vso gotovostjo sklepalo, da prodremo s svojimi zahtevami. Neposredno pred odločilno sejo pa se je položaj bistveno spremenil. Vse nemške stranke so se namreč nenadoma glede Štajerske združile k skupnemu postopanju. Nemškim strankam se je pridružil socialni demokrat Adler. Ta je v svojem govoru v odseku naglašal, da je Gautschev načrt glede Štajerske »sad kompromisa«. Ako je govoril resnico, se nehote vsiljuje vprašanje, kdo je sklenil ta kompromis? Štajerska poslanca dr. Ploj in profesor Robič odločno zanikata. Ako preotrimo položaj moramo priti do zaključka, da s tem kompromisom na slovenski strani ni v zvezi nihče drug, kakor oni zli duh, ki v zadnjem času tako usodno vpliva na tok slovenske politike – dr. Šušteršič.«*¹⁹⁸

¹⁹⁶ Slovenski narod, *Poraz Slovencev glede Štajerske*, 23. junij 1906, št. 142, str. 2.

¹⁹⁷ Domovina, *Slovenske pokrajine v odseku za volilno reformo*, 25. junij 1906, št. 72, str. 1.

¹⁹⁸ Slovenski narod, *O stališčih slovenskih poslancev napram volilni reformi*, 27. junij 1906, št. 145, str. 1.

Sledila je razprava o koroških mandatih. Koroški Slovenci do tedaj v državnem zboru niso imeli nobenega zastopnika, kot govornik v njihovem imenu pa je začetno besedo prevzel poslanec Ploj. Poudaril je, da »imajo Koroški Slovenci sicer po številu prebivalcev pravico do treh mandatov, a so omejili svoje zahteve samo na dva slovenska poslanca. (...) Plantan se pridruži Plojevim izvajanjem in predlaga za slučaj, če odklonijo Plojev predlog, naj se ustanovi pet volilnih okrajev.«¹⁹⁹ Tudi tokrat se glasovanje ne obrne v prid slovenskim zahtevam: »Odsek odkloni nato s 26 proti 19 glasom Plojev predlog. Za Plojev predlog so glasovali: Abrahamovicz, Bobrzynski, Choc, Cipera. Duleba, Globinski, Hrubby, Ivčević, Kozlowski, Kramar, Pastor, Plantan, Ploj, Starzynsky, Stransky, dr. Šušteršič, Wassilko, Zazworka. Začek: proti pa dr. Adler, Bärnreither, Bartoli, Chiari, Demel, Fink, Gessmann, Gross, Hagenhofer, Herold, Hoffmann – Wellenhof, Kaiser, Kienmann. Lecher, Ehrenfels, Erler, Lemicsh, Locker, Malik, Pergelt, Schlegl, Stein, Steiner, Štürghk, Dollinger, Wastian. Eventualni Plojev predlog je odklonilo z 23 proti 22 glasovi. Odsek odobri nato razdelitev okrajev in število poslancev na Koroškem po predlogu vladnega zakonskega načrta.«²⁰⁰

Razočaranje na Slovenskem je popolno. »Sprejet je bil vladni predlog, ki pomeni smrtni udarec za koroške Slovence,«²⁰¹ zapiše Slovenski narod in članek o glasovanju naslovi s »Koroška – izgubljena«. Celovški Mir pa ugotavlja, da so koroški Slovenci zdaj pokopani: »Na ta način naj bi bilo torej pokopano Slovenstvo na Koroškem! Grobokopi pa so bili zastopniki tako imenovanih krščanskih strank, nemški krščanski socialci in nemški klerikalci. Za danes naj k temu dejstvu le dostavimo: Ne čudite se, ako bodo vsled tega koroški Slovenci izvajali svoje posledice!«²⁰²

Razprave v odboru so tekle naprej. Tudi pri določitvi mandatov za Kranjsko se je zapletlo – Nemci so namreč že nekaj časa agitirali pri vladi, naj jim na Kranjskem podeli en mandat. Slovenski poslanec Plantan se je temu odločno upiral, hkrati pa zahteval, da se volilni okraji ločijo na mesta in vasi, saj bo drugače po njegovem prepričanju Kranjska imela le agrarno klerikalno zastopstvo, meščanstvo pa bo svojega predstavnika lahko izvolilo le v Ljubljani. Zdaj so se jasno pokazala nesoglasja med slovenskimi poslanci. Šušteršič je namreč zavrnil Plantanove zahteve, glede nemškega mandata na Kranjskem pa izjavil, da je mogoč kompromis – za nemški mandat naj bi Slovenci dobili še en mandat ali na Spodnjem

¹⁹⁹ Slovenec, Koroški mandati, 5. julij 1906, št. 151, str. 1.

²⁰⁰ Prav tam.

²⁰¹ Slovenski narod, Koroška – izgubljena, 5. julij 1906, št. 151, str. 1.

²⁰² Mir, Pokopani!, 7. julij 1906, št. 27, str. 1.

Štajerskem ali na Koroškem. Po tem se je oglasil ministrski predsednik Beck, ki se je razveselil Šušteršičeve pripravljenosti za zблиžanje stališč, a jasno povedal, da je kompenzacija za nemški mandat na Kranjskem lahko le dodatni mandat za Slovence v isti kronovini, saj se po njegovih besedah le tako lahko ohrani primerno ravnotežje.

»Poslanec Plantan je ostro grajal vladni načrt. Moja naloga ni, da bi zagovarjal vladne predloge; to naj stori vlada sama. Ako pa primerjani vladne predloge s Plantanovimi, moram reči, da vladni mnogo bolj odgovarjajo razmeram, nego Plantanovi, vzemite v roke zemljevid in prepričati se morate. (...) Glavna želja Plantanova je, da se ustanove takozvani mestni volilni okraji. V istini pa je to nemogoče. Na Kranjskem je žal zaostal razvoj mest in trgov. Razen Ljubljane imajo mesta in trgi bolj kmečki nego mestni značaj. Ako izvzamemo Ljubljano, je iz ostalih mest in trgov težko sestaviti poseben volilni okraj. (...) Dr. Šušteršič nato odgovarja nemškemu poslancem: Zahteva po nemškem mandatu v nobenem oziru ni utemeljena. Nemški Kočevci pa so od početka ustavne dobe vedno volili v okraju, ki je po večini slovenski. Podatki, katere so vam predložili kranjski Nemci, niso zanesljivi in jih morate presojati z največjo previdnostjo. Navzlic temu pa izjavim, kar sem že večkrat izjavil zadnji čas: Jaz in moja stranka smo pripravljeni za velikansko žrtev, ako je mirnim potom mogoč kompromis. Pripravljeni bi bili žrtvovati narodno enotno zastopstvu dežele, ki šteje 95% slovenskega prebivalstva le pod tem pogojem, da Slovenci dobimo zadostno kompenzacijo, Na noben način pa za nas ni kompenzacija, ako se nam na Kranjskem ponuja en slovenski mandat več v zameno za nemški mandat. Izvenkranjski Slovenci bi mogli potem soditi, da smo jih mi prodali,« je v odboru svoje stališče pojasnjeval Šušteršič.²⁰³

Da pogajanja ne bi preveč zastala, so kompromis pričeli podpirati ministrski predsednik Beck, nemški krščanski socialci in socialdemokrati. Ne samo Šušteršič, tudi slovenski poslanci iz Štajerske so menili, da je bolje, če nemških nacionalcev ne izzivajo preveč z zahtevami glede Koroške. Štajerski poslanci pač niso hoteli ničesar tvegati, zato so zavrnili možnost obstrukcije, ki so jo zahtevali koroški Slovenci, če kot kompenzacija ne uspe dodaten koroški mandat.²⁰⁴ Da bi dosegli kompromis, so se v odboru odločili, da opravijo reasumiranje, to je ponovno glasovanje o že sprejetih sklepih. Ponovno so glasovali o Koroški in Štajerski in v zameno za nemški kočevski mandat so Slovenci dobili še sedmi slovenski mandat na Spodnjem Štajerskem, medtem ko drugega slovenskega mandata na Koroškem v odboru niso

²⁰³ Slovenec, *Kranjski mandati*, 12. julij 1906, št. 157, str. 1.

²⁰⁴ Rahten, Dr. Janko Brejc, Ljubljana 2000, str. 86.

sprejeli.²⁰⁵ »Nemški mandat za Kranjsko je sprejet. Štajerski Slovenci dobe še en mandat, nas koroške Slovence se je pokopalo za vedno. Predlog, da se še enkrat obravnava o Koroški, je bil odklonjen s 25 glasovi proti 19,« so zapisali v *Miru*.²⁰⁶

A kot lahko pozneje preberemo v govorih koroškega politika Janka Brejca, je koroškim Slovencem še ena razprava vzbudila upanje, da morda vendarle dobijo tako želeni drugi mandat. Ko so v odseku usklajevali poslanske mandate in volilne okraje za Primorsko, so Italijani na vsak način – tudi z obstrukcijo in glasnim protestiranjem – zase zahtevali dva dodatna mandata. Slovenci in Italijani so zato sklenili kompromis, po katerem so Italijani v Istri in na Goriškem dobil po en nov mandat, zato pa so se odrekli mandatu v Trstu in na Tirolskem. »Tako vsaj se je o tem diplomatičnem čudotvoru informiralo slovensko javnost. Ko pa je potem prišla Tirolska na vrsto, Lahi o kakem zmanjšanju svojih tamošnjih mandatov niso nič slišati hoteli, temveč so odločno zahteval še mandat. Začela so se zopet pogajanja. In sedaj smo smatrali, da bi bil to zadnji trenutek, da se Koroška spravi še enkrat v debato in se morda vendarle kaj doseže. Brzjavi sem torej dr. Šusteršiču in dr. Ploju: Terjajte še zadnje pravice za nas in ne odnehajte za nobeno ceno!«²⁰⁷ je dogajanje opisoval Brejc. A koroški Slovenci mandata tudi tokrat niso dobili.

Boj za mandate v odboru za volilno reformo se je tako končal. Končni rezultat je bil za Slovence nekoliko slabši od Gautschevega prvega predloga. S 24 poslanci so sicer dobili delež (4,6 %), ki je ustrezal deležu slovenskega prebivalstva v avstrijski polovici monarhije, vendar so bili slovenski mandati po deželah razdeljeni precej neenakomerno.²⁰⁸

²⁰⁵ Cvirn, Volilna reforma 1907, str. 70.

²⁰⁶ *Mir*, *Koroški Slovenci pokopani!*, 14. julij 1906, št. 28, str. 2.

²⁰⁷ Slovenski narod, *Razkritje dr. Brejca*, 6. avgust 1906, št. 178, str. 1–2.

²⁰⁸ Cvirn, Volilna reforma 1907, str. 70.

*Slovenec*²⁰⁹ je napravil primerjavo med različnimi predlogi razdelitve poslanskih mandatov:

Mandati po deželah:

	Načrt Gautschev	Hohenlohe	Kompromis
Češko	118	122	130
Dalmacija	11	11	11
Galicija	88	102	106
Niže Avst.	55	64	64
Gor. Avstr	20	22	22
Solnograško	6	7	7
Štajersko	28	28	30
Koroško	10	10	10
Kranjsko	11	11	12
Bukovina	11	14	14
Moravsko	44	46	49
Šlezija	13	15	15
Tirolsko	21	23	26
Predarelsko	4	4	4
Istra	5	5	6
Goriško	5	5	6
Trst	5	6	5
	455	495	516

Po narodnosti:

	Gautschev načrt	Kompromis
Nemci	205	233
Čehi	99	108
Poljaki	64	80
Rusini	31	34
Jugoslovani	36	37
Italijani	16	19
Romuni	4	5
	455	516

6.4 »Hladen tuš« po končni razdelitvi mandatov

*»Boj, ki je bil v odseku za volilno reformo, jo končan. Če vprašamo, kdo je zmagal, je pač edini odgovor: tisti so zmagali, ki so znali najboljše mešetariti. V resnici tudi niso bile razprave v volilnem odseku nič drugega, kakor nekaka sejemska barantija med vlado in strankami z ene in med posameznimi strankami med seboj z druge strani. Potemtakem se tudi ni čuditi, da smo koroški Slovenci, ki nismo imeli v državnem zboru nobenega "mešetara", tako imenitno pogoreli, kajti bili smo le "kravica", za katero se je barantalo. In zbarantali so nas, kakor je tudi popolnoma umljivo, naši "najboljši prijatelji" — nemški nacijonalci, katere je ta kravica že leta in leta redila in jih bo tudi za naprej po milosti naših — sorojakov,«²¹⁰ so zapisali v koroškem *Miru*.*

²⁰⁹ Slovenec, *Volilna reforma. 516 poslancev.*, 23. julij 1906, št. 166, str. 1.

²¹⁰ *Mir, Politični pregled*, 28. julij 1906, št. 30, str. 2.

Razočaranje nad neuspehom njihovih predlogov je bilo čutiti pri kranjskih liberalcih, na Štajerskem in Koroškem. Organizirati so pričeli shode, na katerih so prisotnim obnavljali celotni potek pripravljanja volilne reforme, dokazovali nepravičnost končnega predloga in ugotavljali, kdo je za nastalo situacijo kriv. Svojo vlogo so ponovno odigrali časopisi, saj se je skozi članke bila prava vojna. Najboljši opis »nasprotnikov« bi se glasil: klerikalci proti vsem ostalim.

Že kmalu po zaključku dela volilnega odseka so se na shodu zbrali koroški Slovenci, ki v resoluciji niso mogli skriti jeze nad prvakom kranjskih klerikalcev: *»Shod zaupnikov izreka zahvalo za njegov osebni trud v zadevi volilne reforme referentu za Koroško, dvornemu svetniku dr. Ploju ter obžaluje, da je v tej kritični zadevi manjkalo sporazumnega enotnega in odločnega postopanja slovanskih poslancev. Slovanski državnozborni delegaciji, ki je za svoje zastopanje v zadevi vol. reforme vsemu slovenskemu narodu, ne pa samo svojim volilcem odgovorna, izraža nezaupnico ter zahteva od nje, da z najradikalnejšimi sredstvi, eventualno z obstrukcijo v odseku za volilno reformo in v zbornici izbojuje popravo razdelanja volilnih okrajev na Koroškem.«*²¹¹

Na shodih in v časopisih so slovenski poslanci iskali zaslombo pri javnosti in dokazovali, da so sami naredili vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi slovenskemu narodu izborili najboljša določila. Šušteršič se je tako v več člankih v *Slovincu* spraševal, kaj so za slovenske mandate v volilni reformi naredili liberalni poslanci: *»Skozi dobra dva meseca je grof Bylandt — notranji minister barona Gautscha — sestavljal načrt volilne preosnove in pri tem poslušal s fenomenalno potrpežljivostjo nazore in nasvete najraznovrstnejših strank. Kje so bili tačas slovenski liberalci? Nijednega ni bilo blizu. Izgovarjajo se sedaj, da niso bili »vabljeni«. Ta naivnost presega vse doslej znane meje politične budalosti. Tudi mene in tovarišev iz »Slovaske zveze« ni nihče »vabil« in prosil za nasvet, ampak mi smo se prostovoljno podali na pot, ki je vsekakor poslancu vsekdar odprta in prosta: na pot v pisarno ministra, ki je sestavljal načrt volilne preosnove in v pisarno ministrskega predsednika. Vršili smo svojo dolžnost, ko smo vladi označevali in razlagali svoje nazore, svoje želje in zahteve. (...) Toda krivice našim liberalcem ne smem delati. Ne smem zamolčati, da so, nekaj dni preden je Gautsch predložil državnemu zboru svoj načrt, vendarle našli pot do vlade. Šli so povpraševati — radi Korošcev? O ne. Za te se zmenili niso! Šli so povpraševati, če bo kaj »mestnih«*

²¹¹ Slovenski narod, *Koroški Slovenci so spregovorili!*, 27. julij 1906, št. 170, str. 1.

mandatov na Kranjskem in če vsaj Ljubljana dobi svojega poslanca? To je bila skrb liberalnih kandidatov - njihova lastna koža!»²¹²

A v Slovenskem narodu so odgovarjali, da je Šušteršič imel več moči in da bi se ob njegovih pogumnejših potezah stvari obrnile drugače: »Ni ga sredstva, ki bi mu izbrisal vžgano znamenje izdajstva slovenskih bratov na Koroškem. Jasno je kot beli dan, da bi bili njegovi politični prijatelji z njim morali potegniti, če bi bil Šušteršič odločno izjavil, da »Slovanska zveza« ne glasuje za vladno predlogo, če se koroškim Slovencem ne odkažeta dva volilna okraja. Ko bi bil Šušteršič grozil z opozicijo in obstrukcijo, takoj bi bili Nemci odjenjali. Ker pa so videli vsi dobri prijatelji dr. Šušteršiča, da se on sam čisto nič ne briga za svoje rodne brate na Koroškem, niso imeli povoda, da bi oni sami pričeli akcijo in molčeč so pripustili Poljaki, Čehi, Hrvatje, Rusini in krščanski socialisti in prijatelj Žid dr. Adler, da so bili koroški Slovenci politično obglavljeni.»²¹³

Konec avgusta so se na skupnem shodu v Mariboru zbrali Slovenci iz Štajerske in Koroške. Nanj so povabili tudi vse slovenske poslance, ki so sodelovali pri pripravi nove volilne zakonodaje. Kot govornik je nastopil poslanec Ploj, Plantan, Šušteršič, Gabršček in Roš pa so svoje mnenje sporočili v pismih. Ploj je opisal, kako so potekala pogajanja v volilnem odseku: *»Pri prvem branju je posl. Robič izjavil, da ne bo glasoval za reformo, ako ne dobe Slovenci na Štajerskem vsaj 7, na Koroškem pa 2 mandata. Načelnik kluba (dr. Šušteršič) pa je izjavil, da »pod gotovimi pogoji« glasujejo za vladni načrt. (...) Nova Beckova vlada ni hotela ničesar spremeniti na vladnem načrtu. Očita se nam, zakaj nismo začeli takoj z obstrukcijo. Zato, ker smo dobili od vplivne osebe zagotovilo, da se bo glasovanje za Spodnje Štajersko reasumiralo ter dobimo 7 mandatov. Glede kočevskega mandata je tudi skušal posredovati, toda načelnik dr. Šušteršič ga je nahrulil, da je to kranjska zadeva, ki se ne sme v njo vtikati.«* Liberalni poslanec Plantan je v pismu zagovarjal svoja dejanja: *»Vaši poslanci se niso z menoj prav nič dogovorili, kako bi naj za štajerske in koroške Slovence skupno in solidarno postopali. Jaz nisem imel nobene vesti, kako bode Plojev in Šušteršičev klub nastopil. Šušteršič bi bil lahko zabranil kočevski mandat in Štajercem ter Koroščem pomagal do dveh mandatov, če bi bil s svojimi zavezniki Mladočehi izjavil, da sicer obstruira. Tega pa ni storil ter je sklenil z Gaučem pogodbo, da ne bo vladne predloge izpodbijal. To je moje prepričanje, ki sem ga dobil iz natančnega zasledovanja Šušteršičevega zastopanja v odseku.«* Šušteršič pa

²¹² Slovenec, *Volilna reforma in Jugoslovani*, 20. julij 1906, št. 164, str. 1.

²¹³ Slovenski narod, *V obrambo*, 10. avgust 1906, št. 182, str. 1–2.

je v svoji brzojavki zagotavljal, da je naredil vse, kar je mogel, in dodal, da se pridružuje »vsakemu proteste zoper krivično osnovo volilnih okrožij na Štajerskem in na Koroškem. Istotako tudi naprej izjavljam, da bi obžaloval, če bi Vaš shod krenil na pota celovškega shoda, ki je s svojimi nepremišljenimi sklepi le škodoval stvari, koji je hotel koristiti.«²¹⁴

Mir je po shodu objavil članek, v katerem ugotavlja, da glede na povedano ne klerikalna ne liberalna stranka s shodom ne moreta biti zadovoljni.²¹⁵

Korošci in Štajerci so torej strnili vrste in od slovenskih državnozbornih poslancev zahtevali, da se takšna volilna reforme ne izpelje. Medtem ko so koroški Slovenci že od vsega začetka opozarjali, da so prepuščeni na milost in nemilost Nemcem, ki bodo zdaj še lažje izvajali nanje pritisk, so zdaj tudi štajerski Slovenci začeli dokazovati, da se bo s predlagano razdelitvijo volilnih okrajev slovensko področje skrčilo, jezikovna slovensko-nemška meja pa premaknila. »Nemcev in nemškutarjev je okoli 44.000, ki žive razkropljeni po Spodnjem Štajerskem. Kako naj bi se dalo tem razkropljenim Nemcem dva poslanca? Na jako enostaven način: kjer primanjkuje volivcev, so šli na Srednje Štajersko po nje na posodo: kjer bi lahko slovenski volivci sitnosti delali, so jih poslali volit na Srednje Štajersko, da se tako razbije in porazgubi slovenska moč. (...) Veliko krivico nam prinaša volilna reforma ob nemško-slovenski jezikovni meji. Cela vrsta občin cmureškega, radgonskega in arveškega okraja se je izločila iz slovenskega volilnega okoliša in priključila nemškemu. Ako se uvede volilna pravica po volilni reformi, črtati moramo te občine iz slovenskega zemljevida in jih izročiti Nemcem na milost in nemilost. Nemško-slovenska meja ne pojde več pod njimi, temveč naj njimi! Najžalostneje pri tem je, da te slovenske meje ne izgubimo po trdem boju, temveč po gladkem potu kompromisa,«²¹⁶ je na shodu v Slovenski Bistrici dokazoval govornik Dimnik.

²¹⁴ Slovenski narod, *Zaupni shod štajerskih in koroških Slovencev v Mariboru*, 24. avgust 1906, št. 193, str. 1–2.

²¹⁵ Mir, *Po mariborskem shodu*, 1. september 1906, št. 35, str. 1.

²¹⁶ Slovenski narod, *Volilna reforma in Slovenci*, 13. september 1906, št. 209, str. 1.

6.4.1 Liberalci pozivajo k obstrukciji v volilnem odboru

Pozivi poslancem, naj poskusijo še spremeniti razdelitev volilnih mandatov, so se vrstili s shodov po vseh slovenskih pokrajinah. Izvršni odbor Narodno napredne stranke je v tem času na sestanku naročil poslancu Tavčarju – ta je v tem času zasedel liberalno člansko mesto v odboru za volilno reformo –, naj tudi z obstrukcijo poskusi doseči spremembe. *»V političnem komedijantstvu so bili naši liberalci od nekdaj mojstri. V tem slučaju pa moramo priznati, da so sami sebe prekosili. Izvršilni odbor narodno-napredne stranke je poslal slovenskim članom volilnega odseka pisanje, v katerem pozivlja dr. Tavčarja, naj obstruira celo volilno reformo, če se mu pridruži v obstrukciji tudi še ostala dva slovenska člana vol. odseka. Ta dva sta dr. Šusteršič in dr. Ploj. Poziv tedaj ne pomeni nič manj in nič več, nego da naj se poslanca dr. Šusteršič in dr. Ploj podata kakor hitro mogoče v dr. Tavčarjevo kompanijo in delita z njim v bratski slogi – blamaže. (...) Liberalno vodstvo dobro ve, da so koroški voditelji hipnotizovani po geslu »obstrukcija«. Od »obstrukcije« pričakujejo Korošci zdaj vse. In ves njihov srd proti Slovenski Ljudski Stranki in njenemu načelniku izvira brezdvomno le iz tega, ker odklanja obstrukcijo zoper vol. reformo. Žalibog ne sprevidijo, da jo odklanja radi tega, ker dobro vidi, da obstrukcija ne bi rodila nikakega uspeha v prilog koroškim Slovencem. (...) Zakaj pa naši liberalci niso o pravem času kaj storili za koroške Slovence? Sedaj še le, »ko je krava iz hleva«, ko so volilna okrožja v odseku že sklenjena in ko dobro vedo, da je kratkomalo nemogoče, dobiti v odseku potrebno večino za reasumiranje – so se naenkrat razkoračili in izdajajo manifeste in se napihujejo. Toda vse njihovo početje bode ostalo brez uspeha, brez sadu za njihove strankarske namene, kajti le za te se jim gre,«²¹⁷ so se na to potezo odzvali na nasprotni strani.*

Prvič je v *Slovincu* zapis objavil podpredsednik SLS-a Janez Evangelist Krek, ki je zaradi svoje narodne in predvsem gospodarske dejavnosti užival ugled tudi pri drugih političnih opcijah. Odločno se je izrekel proti obstrukciji in podprl volilno reformo: *»Edino možna oblika demokratiškega načela glede na zakonodajno zastopstvo je splošna in enaka volilna pravica. Naj imamo Slovenci poslancev to ali ono število: edina pot, ki nas more rešiti, je politiška zavednost ljudstva, zlasti pa z narodno zavestjo prepojena organizacija delavstva.*

²¹⁷ Slovenec, *Politični komedijanti*, 24. september 1906, št. 218, str. 1.

*Vse drugo je mlatev prazne slame. Če bomo zvrševali svojo dolžnost v tem oziru, bomo rešili svoj narod s Korošci vred; če pa ne, nas ne reši nobena volivna preosnova.*²¹⁸

V *Slovenskem narodu* pa so ugotavljali, da so se klerikalni poslanci preveč angažirali za to volilno reformo, ki bi jim prinesla premoč v volilnih okrajih na Kranjskem, da bi zdaj mogli upoštevati klic med narodom po obstrukciji. *»Začutili so, da bo njihovo hinavsko, izdajalsko postopanje v zadevi volilne reforme razkrinkano pred vso slovensko javnostjo, ako se ne odzovejo kategoričnemu pozivu vsega naroda, naj odločno nastopijo proti vladni reformi. Tega pa ne morejo storiti kot plačani vladni hlapci. Zato se oklepajo sedaj klerikalni junaki vsake bilke, da bi se rešili iz zagate, ali vsaj prikriji svojo veliko zadrego. Ker niso našli nobene druge rešilne vejice, so se spravili na komunike narodno-napredne stranke ter jeli o njem na dolgo in široko razpravljati v »Slovincu« z namenom seveda, da bi s tem obrnili pozornost od sebe,*²¹⁹ so trdili v časopisu.

V *Slovincu* pa so iz članka v članek branili delovanje Šušteršiča in poslanskih kolegov ter objavljali mnenja drugih članov Slovanske zveze: *»Očitanja o izdajstvu proti dr. Šušteršiču so dosegla le en učinek: da so tovariši v »Slovanski zvezi« izrekli dr. Šušteršiču zaupanje in priznanje za njegovo naporno in umestno delovanje v zadevi volilne reforme ter z ogorčenjem zavrnilo podle napade, ki so brez izjeme izšli od ljudi, ki nimajo niti najmanjše skušnje o parlamentarnem delovanju, ki niso imeli prilike, opazovati stvari od blizu, na svoje lastne oči, ki torej o dejanskem resničnem položaju nikake zanesljive sodbe ne morejo imeti.*²²⁰

Ker Tavčarjevemu predlogu za obstrukcijo ni prisluhnilo dovolj poslancev, da bi ta uspela, je na dnevni red volilnega odbora ponovno želel uvrstiti reasumiranje mandatov na Koroškem. Klerikalna stran se je odzvala ogorčeno, saj je Tavčar predlog postavil na lastno pest: *»Dr. Tavčar je stavil v odseku za vol. reformo predlog za reasumiranje Koroške. Storil je zopet velikansko nerodnost. Dr. Tavčar namreč ne zahteva za slovenske Korošce 2 mandatov, ampak se zadovoljuje z enim, on zahteva le, da se iz sedanjem vol. okraja izločijo Borovlje, Spodnji Ljubelj in Guštanj. Tačas, ko se trudijo poslanci »Slov. zveze«, da bi dosegli za Korošce dva slovenska mandata, pa dr. Tavčar butne v odseku javno na dan s predlogom, ki*

²¹⁸ Slovenec, *Slovenska Ljudska Stranka in volivna preosnova*, 26. september 1906, št. 220, str. 1.

²¹⁹ Slovenski narod, *Odločni nastop Tavčarja v odseku za volilno reformo*, 26. september 1906, št. 220, str. 3.

²²⁰ Slovenec, *Uspehi gonje*, 2. oktober 1906, št. 225, str. 1.

ima naravnost namen, preprečiti in izključiti dva slovenska koroška mandata!«²²¹ In naslednji dan se poročilo nadaljuje: »Med razpravo o vol. okrožjih na Češkem je dr. Tavčar nepričakovano vrgel vmes predlog, da naj se resumira razprava o vol. okrožjih na Koroškem! Ni ga bilo bolj neumestnega bolj nekorektnega in stvari bolj škodljivega koraka, nego ta nesrečni predlog. Nesrečen taktično, nesrečen po vsebini. Taktično nesrečen, ker si predlagatelj sploh niti prizadeval ni, pridobiti kako večino za svoj predlog. S tem pa je stvar koroških Slovencev le kompromitirana, da bode veliko težje dobiti večino v plenumu državnega zbora za predlog, ki ga je odsek že dvakrat odbil.«²²²

V Slovenskem narodu so poudarili, kdo se z reasumiranjem predloga o Koroški ni strinjal: »Včeraj se je vršilo o dogovori med dr. Tavčarjem in dr. Plojem v lepem kubu²²³ dr. Šušteršiča posvetovanje, kako bi bilo prodanim koroškim Slovincem v zadnjem trenutku pomagati s kako skupno akcijo vseh Slovanov, in zlasti Jugoslovanov. Pri tem posvetovanju je naglašal dr. Ploj z vso vnemo potrebo takega skupnega in odločnega nastopa v prilog dr. Tavčarjevemu predlogu na reasumiranje razprave zaradi Koroške, da se Slovincem določi vsaj en siguren dolilni okraj. Zoper ta nasvet nastopil je dr. Šušteršič v imenu kranjskih klerikalcev in Hrvatov lepega kluba ter izjavil, da on in Hrvatje odločno protestirajo zoper vsak predlog, ki meri na reasumiranje, bodisi katerekoli dosedaj v odseku sprejete točke, in da ne dopustijo tudi reasumiranja glede Koroške. S tem novim zločinom dokazal je Šušteršič nepobitno, da je najostudnejši izdajalec koroških Slovencev in suženj vlade.«²²⁴

Tavčarjev predlog ni dobil dovolj podpore in ponovnega glasovanja o razdelitvi koroških volilnih okrajev ni bilo. Volilni odbor je zaključeval delo.

²²¹ Slovenec, *Dr. Tavčar izdal drugi koroški mandat!*, 12. oktober 1906, št. 234, str. 5.

²²² Slovenec, *Neumna komedija*, 13. oktober 1906, št. 235, str. 1.

²²³ Tako so liberalci zasmehljivo imenovali klub Slovanska zveza v državnem zboru.

²²⁴ Slovenski narod, *Novo izdajstvo Šušteršiča*, 18. oktober 1906, št. 239, str. 1.

6.5 Kompromisni predlog na poslanskih mizah

Narodno napredna stranka je dokončanje predloga volilne reforme sprejela v pesimističnem vzdušju. Prepričana je bila, da je reformo izsilila krona, saj ji bo koristila v boju proti ogrskim magnatom: »Približno leto dni je tega, kar je bil v poslanski zbornici stavljen predlog za uvedbo splošne in enake volilne pravice. Krona, ki se je toliko desetletij ustavljala vsakemu razširjenju ljudskih pravic in krčevito branila vse ostanke fevdalizma, tista krona, od katere se je to, kar imamo, doseglo le po hudih bojih in velikih državnih katastrofah, je naenkrat našla, da bi njej znal na podlagi splošne in enake volilne pravice izbran parlament bolje služiti v dosego njenih dalekosežnih namenov, in zato se je lahkega srca odločila, da podre do tal stavbo, na kateri je doslej slonel konstitucionalizem v tej državi in da jo nadomesti s popolnoma novo stavbo. Enakega slučaja ne pozna zgodovina nobene države in nobenega naroda. Ustavne uredbe so se povsod pridobivale le počasi in so se le počasi razširjale. Vsako približanje demokratičnim idealom se je zgodilo korakoma, vsako razširjanje ljudskih pravic in ljudskih svoboščin je bilo sad dolgotrajne evolucije. (...) Pri nas pa se hoče splošne in enaka volilna pravica narodom vsiliti. Resnica je namreč, da noben človek v državi ni resno mislil na splošno in enako volilno pravico in je ni resno zahteval, ker ni nihče upal, da je dosegljiva. (...) Vlada si je izbrala nekaj strank in priredila razdelitev okrajev po egoističnih željah in potrebah teh strank in njenih mandatov in profitov lačnih voditeljev. Na ta način je dosegla, da je odsek v 62 sejah opravil delo, katero bi v vsaki drugi državi terjalo nekaj let in povzročilo največje boje. Pri nas pa so se vsa kolosalna narodnostna, politična, gospodarska in socialna nasprotja »poravnala« v 62 sejicah. (...) Znani so razlogi, zakaj odklanja narodno-napredna stranka načrt, ki ga je skrpal odsek za volilno reformo. Narodno-napredna stranka zahteva splošno in enako volilno pravico, a tako, ki bo resnično splošna in resnično enaka. Bolje, da se splošna in enaka volilna pravica še za kako leto zavleče, kakor da se uveljavi za nedogledne čase tista v nebo vpijoča krivica, za katero so se »zedinile« vladne stranke v odseku. Zadnji boj zoper ta načrt se začne v torek. Izid je še negotov.«²²⁵

Slovenec je v skladu z geslom klerikalne stranke »Vse za vero, dom, cesarja« stopil v bran vladarju in njegovim dejanjem: »V sredo je cesar pozval k sebi parlamentarne ministre in jim izrazil svojo željo, naj vplivajo na svoje poslanske tovariše, da volilna preosnova čim preje postane zakon. Krona torej ni pritiskala na svoje svetovalce, kako naj se izvrši kompromis,

²²⁵ Slovenski narod, *Zadnji boj*, 3. november 1906, št. 252, str. 1.

ampak samo da se izvrši. Z ustavnega stališča to dejstvo ne more vzbujati niti najmanjšega pomisleka. Z ozirom na dogodke v Rusiji in nevarna znamenja v Avstriji in na svarilne pojave na Ogrskem, je bila volilna preosnova nujna ljudska in državna potreba.»²²⁶

Novembra je razpravo o spremenjenem načrtu uvedbe splošne in enake moške volilne pravice začel državni zbor. »Dunajski listi zagotavljajo, da bo dana vsem strankam prilika, da povedo svoje nazore in misli v generalni debati. Vladni krogi mislijo, da bo treba za rešitev volilne reforme v zbornici okoli 20 sej. (...) Če se ima kateri narod pritoževati radi krivic, zadanih mu po volilni reformi, se ima gotovo naš slovenski narod. Izrekli smo se za splošno in jednako volilno pravico — ali kaj se je zgodilo? Vlada je naredila pakt z dr. Šusteršičem, predsednikom „lepega“ kluba, ter mu razvrstila volilne okraje po kranjski deželi tako, da je zadušen napredni živelj pri bodočih volitvah. Radi tega je privoljeval on vse, kar je hotela vlada; prodal je koroške Slovence, Štajerci so si le s težavo in proti volji dr. Šusteršiča priborili še en mandat, dopustil je celo nemški mandat za par tisoč Hočevarjev, za Goriško je dovolil Lahom še en mandat brez vsake kompenzacije. V poslanski zbornici bo še čas, nastopiti energično proti atentatom na Slovence. Od strani »lepega« kluba ni pričakovati nikake akcije v prilog Slovencem, marveč pojdejo s tistimi, ki silijo, da se izvede volilna reforma kar najhitreje. Ali čuti se mora vendar v poslanski zbornici krepko ogorčenje radi krivic, katere so nam zadali z volilno reformo. Če bi bila izvedena pravično, z veseljem bi jo pozdravili — tako pa nam lebdijo pred očmi velike posledice,«²²⁷ je začetek poslanskih sej napovedala Soča.

Razprave so bile po poročilih v časopisih večkrat burne, poslanci so s povzdignjenim glasom zahtevali posamezne spremembe. Govorili so tudi slovenski poslanci Šusteršič, Plantan, Krek in Tavčar. Vsi so poudarili krivičnost razdelitve volilnih mandatov na Štajerskem in predvsem na Koroškem. Delegacija Slovanske zveze je nekaj dni pred končnim glasovanjem odšla k ministrskemu predsedniku Becku in zahtevala, naj se koroškim Slovencem da dodaten mandat, a dobili so dogovor, da se ne da ničesar več storiti.²²⁸

²²⁶ Slovenec, *Pritisk krona*. – Čigava je zmaga?, 27. oktober 1906, št. 272, str. 1.

²²⁷ Soča, *Volilna reforma v poslanski zbornici*, 31. oktober 1906, št. 87, str. 1.

²²⁸ Slovenski narod, *Koroški Slovenci – izdani, prodani*, 6. december 1906, št. 280, str. 1.

6.6 Volilna reforma sprejeta

Po mesecu dni so bile razprave končane in volilna reforma je ostala nespremenjena. Sledilo je glasovanje in »državna zbornica je sprejela volilno reformo. Zato sedaj ni več časa in ni potrebe, ozirati se nazaj. Če nasprotniki volivne reforme tožijo, da so zadavljani, si mi ne bomo ogledovali vrvi, katero so si sami spletli. Za nas oživi le dejstvo: ljudstvo je zmagalo.«²²⁹ V *Slovincu* so slavili, *Slovenski narod* pa je podal drugačno mnenje: »Predloga o volilni reformi je v tretjem čitanju sprejeta s 194 glasovi proti 63. S tem se je završila velika borba, ki je skoraj eno leto razburjala vso našo politično javnost. Nasprotniki volilne reforme so v tej borbi podlegli in oni, ki so se z vsemi silami zavzemali za vladno predlogo takoj s početka, triumfirajo na vsej črti. Toda tudi tem je sedaj, ko je delo, za katerega so se trudili celo leto in več, perfektno, nekam tesno pri srcu. (...) Zdi se, kakor da bi bile stranke, ki so se pehale za volilno reformo, dobile sedaj nekakega »moralnega mačka« in kakor da bi jih obhajale skrivne slutnje, da jim volilna reforma ne donese onih koristi, ki so jih v trenutnem navdušenju od nje pričakovali. Slovenski narod nima vzroka, da bi se za sprejeto volilno reformo navduševal, dasi se mora priznati, da smo Slovenci v celoti dobili približno toliko število mandatov, kot nam gre po številnosti našega naseljenja.«²³⁰

»Pred leti je bival v Celovcu star kapucinski pater. Ta mož si je zapisal nad svojo mizo besede: "Človek, ne jezi, a čudi se!" Ta pregovor nam prihaja na misel, ko preudarjamo izid državnoborskih debat, ki z volilno reformo pokoplje koroške Slovence. Uresničilo se je vse do zadnje pičice, kar so sprva pričakovali pesimisti: Dobili so koroški Slovenci tisto, kar so jim blagovolili dati Vsenemci sami. Grozovito dejstvo nam je pred očmi: raztrgan je slovenski Korotan v male kosce, politično uničen,«²³¹ so potrditev reforme videli na Koroškem.

Ker je reformo konec decembra sprejela tudi gosposka zbornica, je bila ta zgodba zaključena. Čakalo se je le še na cesarjevo sankcijo. V *Slovincu* so v novo leto 1907 stopili z opogumljajočimi besedami: »Z neizbrisnimi črkami ostane v avstrijski zgodovini zapisana letnica 1906, ko je državni zbor sam sebi napravil oporoko ter z novim volivnim redom potomcem ustvaril pogoje zdravega, veselega, čvrstega razvoja v političnem, socialnem in narodnem oziru. Navzlic raznim napakam je novi volilni red tolika pridobitev, da se more te

²²⁹ Slovenec, *Volilna reforma sprejeta*, 3. december 1906, št. 277, str. 1–2.

²³⁰ Slovenski naord, *Volilna reforma sprejeta!*, 3. december 1906, št. 277, str. 1.

²³¹ Mir, *Končano*, 8. december 1906, str. 1.

ustavno delo povsem meriti z onim l. 1867. Novo leto postane mejnik med dvema dobama habsburške države. Pričenja se nova pomlad za avstrijske narode.»²³²

Nova pomlad naj bi torej prinesla razširitev volilne pravice in na njeni podlagi na novo izvoljen državni zbor. Cesar je reformo sankcioniral 26. januarja 1907 in kmalu za tem so se pričele priprave na prve volitve, na katerih bo sodelovalo največ volivcev v zgodovini Habsburške monarhije.

Končanje dobe pripravljanja in sprejemanja te velike reforme je vzbujalo mešane občutke: »*V ponedeljek je bila pokopana stara Avstrija. Ta dan je imela namreč stara poslanska zbornica svojo zadnjo sejo. Parlament interesnega zastopstva, parlament kurij in privilegijev je ta dan izdihnil. Z njim so razpadli stebri, na katerih je toliko časa slonelo vse ustavno življenje v državi, od parlamenta, ki je bil svoje dni tako mogočen, da je veljala v državi samo njegova volja, in ki je potem izgubil ves ugled in vso veljavo ter bil podoben marastičnemu starcu, ki svojo družino le trpinči, so ostale samo razvaline. Izpod teh razvalin vzklije novo politično življenje na podlagi splošne in enake volilne pravice. Stene, ki so ločile prebivalstvo na več ali manj privilegirano in docela brezpravne skupine, so padle. Vzvišeno načelo o enakovrednosti in enakopravnosti vseh državljanov je zmagalo, četudi je zahtevalo ogromno žrtev. Na mesto stanovskega privilegija je namreč stopil narodnostni privilegij in prikrajšanje, katero je zadelo slovenski narod po žalostni zaslugi lastnih sinov, bomo še bridko občutili. Splošna in enaka volilna pravica je uveljavljena.»²³³*

Sprijaznili so se tudi na Koroškem, celovški Mir pa je objavil, kakšen mora biti naslednji korak ljudi v slovenskih deželah: »*Drugi nam niso in ne bodo ustvarili bodočnosti, ustvariti si jo moremo in moramo le sami. Torej: delo, delo in še delo! Stara komedija je končana, ako hočemo sodelovati pri novi, glejmo, da si pravočasno zasiguramo vlogo!*«²³⁴

Reforma, ki je odpravila kurije in uvajala splošno moško volilno pravico, uzakonjala osebne in tajne volitve, natančno določala volilni postopek (volitve so bile na isti dan po vsej državi) in predvidevala tudi sankcije za kršilce svobode volitev, je kljub vsem nedoslednostim pomenila velik korak k demokratizaciji političnega življenja v Avstriji.²³⁵

²³² Slovenec, *Bodoči parlament*, 4. januar 1907, št. 3, str. 1.

²³³ Slovenski narod, *Izpod razvalin vzklije novo življenje*, 30. januar 1907, št. 25, str. 1.

²³⁴ Mir, *Konec komedije*, 2. februar 1907, št. 5, str. 1.

²³⁵ Cvirm, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji*, str. 150.

7. Vprašanje ženske volilne pravice

Skozi celotno nalogo je govora o uvajanju splošne in enake volilne pravice in danes bi to razumeli kot uvajanje pravice do participacije na volitvah za vse polnoletne državljane. A v času, na katerega se nanaša pričujoče besedilo, to ni bilo tako. Ženske v 19. in v začetku 20. stoletja v politično sfero niso bile vključene, še v javni sferi jim je bilo mesto natančno določeno. V Avstriji je bil leta 1867 na primer sprejet društveni zakon, ki ni dovoljeval, da bi bile ženske članice političnih društev.

Javno mnenje vstopanju žensk v javnost ni bilo naklonjeno. To se je seveda odražalo tudi pri vzpostavljanju temeljev parlamentarizma in volitev. Leta 1848 je na primer poslanec Rudolf Brestel v kromežiškem državnem zboru ob vprašanju, ali naj se volilna pravica dovoli tudi določenemu sloju žensk, odgovoril: »Če bi k volitvam pripustili ženske, ker so udeležene pri državnih bremenih, bi lahko iz enakih razlogov pripustili tudi otroke in norce.« In to je bilo stališče, ki je prevladalo.²³⁶

Drugačna situacija pa je, ne namerno, nastala pri določenih občinskih volilnih redov. Ti so dajali občinsko volilno pravico avstrijskim državljanom, ki so plačevali direktne davke v občini. Zahtevan ni bil niti moški spol niti polnoletnost. Kdor je bil v občini obdavčen, je imel v njej volilno pravico, pa naj je bil moški, ženska, otrok, delniška družba, župnišče, dežela, država ali kaj drugega. Če so bili trije bratje ali tri sestre solastniki hiše, kmetije ali podjetja, so imeli tudi vsi skupaj pri volitvah en glas. To je sicer pomenilo, da so ženske lahko volile, a stvar vseeno ni bila tako enostavna: davkoplačevalka je imela občinsko volilno pravico, vendar je bilo tudi določeno, da ne sme glasovati osebno. Namesto poročene žene je glasoval mož, namesto vdove ali neporočene pa moški, ki ga je sama pooblastila.²³⁷

Leta 1861 so sprejeli nove deželnozborske volilne rede. Volilno pravico so vezali na občinsko volilno pravico in davčni cenzus. Teoretično bi ženske davkoplačevalke torej lahko volile, saj so na občinskih volitvah oddale svoj glas po pooblaščenju, a težava je nastopila v določilu, da je treba pri deželnozborskih volitvah glasovati osebno, z izjemo v veleposestniški kuriji, kjer je bilo mogoče glasovati po pooblaščenju. Neskladje med občinsko in deželnozborsko volilno

²³⁶ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 153.

²³⁷ Vasilij Melik, Začetki ženske volilne pravice, v Čarnijev zbornik, Zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav, ur. Alojz Cindrič, Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, Ljubljana 1998, str. 254.

pravico so v praksi interpretirali različno in zaradi tega je prihajalo do različnih ravnanj. Še najbolj enotna je bila praksa pri volitvah v veleposestniški kuriji. V njej so zaradi izjeme, zapisane v volilnem redu, v večini dežel ženskam dovolili voliti preko pooblaščenec, v Spodnji Avstriji pa so lahko do 1888 volile tudi osebno. Drugače je bilo v mestni in kmečki kuriji.²³⁸ Tu so namreč določbe interpretirali na več načinov. Prvo stališče je bilo, da je treba glasovati osebno, ker pa ženske osebno ne smejo glasovati, so jih enostavno črtali iz volilnih imenikov. Drugo stališče je bilo, da se jih iz volilnih imenikov ne sme črtati, da pa zaradi zahteve po osebem glasovanju volilne pravice ne morejo izkoristiti. Tretje stališče je bilo, da veljajo izjeme razen v veleposestvu tudi tam, kjer niso posebej omenjene, so pa nujne, ker ženske drugače kakor neosebno ne morejo glasovati. Dovoljevali so torej glasovanje po možu ali pooblaščencu. Četrto stališče je bilo, da je treba zaradi zahteve po osebem glasovanju pustiti tudi ženske volilne upravičenke osebno h glasovanju.²³⁹ Pravica dela žensk do udeležbe na volitvah se je torej razlikovala od dežele do dežele.

A tudi to se je počasi začelo spreminjati – v škodo žensk, saj so to sicer redko, a staro žensko volilno pravico, pridobljeno z lastnino in davki, začeli izrivati iz volilnih redov. Leta 1873 so za volitve v državni zbor dali volilno pravico samo »samoupravnim avstrijskim državljanom moškega spola«. ²⁴⁰ Na volitvah v državni zbor tako ni več moglo priti do tega, da bi ženske volile osebno. V veleposestniški kuriji so še vedno volile po pooblaščenih.

Ko so v osemdesetih letih začeli usklajevati deželnozborske volilne rede z državnozborsko volilno reformo iz leta 1882, s katero so znižali davčni cenzus na 5 goldinarjev, so v nekaterih deželnih zbore vanje hkrati sprejeli določilo o moški volilni pravici. V razpravi oktobra 1883 v kranjskem deželnem zboru so slovenski poslanci »izločitvi« žensk odločno nasprotovali. Valentin Zarnik je dejal: *»Ako imajo ženske pravico voliti v velikem posestvu in ako vladi to ni zoprno, bo gotovo tudi vladi koristilo, ako ženske v mestih in trgih volijo.«* Toda spet so prevladala stališča nasprotnikov ženske volilne pravice.²⁴¹

Določbe o specifično imenovani moški volilni pravici za deželne zbore sta Kranjska in Koroška sprejeli leta 1884, Štajerska leta 1904 in Istra leta 1908. Žensko volilno pravico v stari obliki so ohranile samo občine.

²³⁸ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 153.

²³⁹ Melik, Začetki ženske volilne pravice, str. 254.

²⁴⁰ Prav tam.

²⁴¹ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 154.

Vprašanje ženske volilne pravice je na prizorišče intenzivnejših političnih debat stopilo po uvedbi splošne kurije leta 1896. Za politično emancipacijo žensk si je na eni strani prizadevala zlasti avstrijska socialdemokracija, na drugi strani pa tudi meščansko žensko gibanje. Na prelomu stoletja so namreč začela nastajati številna ženska društva na vseh koncih monarhije. Njihove zahteve so vedno bolj podpirale tudi posamezne meščanske politične stranke, kar je prišlo do izraza v razpravah ob sprejemanju volilne reforme na podlagi moške volilne pravice.²⁴²

Tudi slovenski politiki so predvsem na shodih in v javnih govorih v tem času večkrat apelirali na ženske, saj bi si s tem, ko bi jih pridobili na svojo stran, močno povečali bazo potencialnih volivcev. Prvak katoliškega tabora Ivan Šušteršič je tako na primer povedal, da katoliška stranka sicer ni prijateljica tega, da bi se ženske vmešavale v politiko, čeprav je to postala nujnost zaradi ogrožanja vere, in zato je zavzel stališče, da morajo imeti ženske pomembno vlogo tudi pri volitvah v državni zbor.²⁴³ Tudi liberalci so se zavedali neizbežnega napredka, ki bo končno prinesel tudi uvedbo volilne pravice žensk. Ženske bodo »čez petdeset let zagotovo bile mestne svetnice«, je menil osrednji predstavnik NNS-a na Slovenskem Ivan Tavčar. Kljub prepričanju, da je množica neizobraženih žensk popolnoma pod vplivom duhovnikov in posledično SLS-a, ženski volilni pravici niso bili povsem nenaklonjeni, so se pa stališča posameznih članov stranke zelo razlikovala.²⁴⁴ Najbolj brezpogojno so razširitev volilne pravice ne le na vse polnoletne moške državljane, ampak tudi na ženske podpirali socialdemokrati. Etbin Kristan je oktobra 1905 na shodu tobačnega delavstva pozval, naj se jim pridružijo, saj tudi ženske »morajo ravno tako služiti kruh, ko moški. Za to bi moralo biti liberalce sram, da je žena popolnoma brezpravna.«²⁴⁵

Vprašanje ženske volilne pravice morda res ni bilo v »prvem planu« pogajanj, razpravljanj in političnih trgovanj od novembra 1905, ko je volilna reforma postala realnost, a o njem so politiki vseeno razmišljali. Manj pozornosti pa je bilo deležno v slovenskem časopisu. V vseh petih izbranih časnikih, ki jih obravnava ta naloga, najdemo namreč le peščico člankov, ki se dotikajo žensk in njihove vloge v politiki. Ponavadi jim je namenjen le stavek ali največ odstavek v poročilu s shoda ali seje, če se je tega vprašanja dotaknil kateri izmed govornikov. Le v celjski *Domovini* so aprila 1906 objavili sestavek z naslovom »Žensko vprašanje«, ki se

²⁴² Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 155.

²⁴³ Slovenec, 12. 3. 1906, v Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 73.

²⁴⁴ Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 82.

²⁴⁵ Slovenec, Manifestočni shod tobačnega delavstva, 21. oktober 1905, št. 242, str. 2.

je po uvodni ugotovitvi, da se je v razpravi o spreminjanju volilnega reda spet pojavila dilema, ali naj tudi ženske dobijo volilno pravico, osredotočil na problematiko izobraževanja slovenskih žensk na Štajerskem.

»O priliki volilne reforme je postalo žensko vprašanje spet aktualno in razne stranke so povzdignile zahtevo, da se tudi ženskam da volilna pravica in so ob enem naznanile, da bodo po dosegu splošne in enake volilne pravice vsa sredstva uporabile, da pribore ženskam volilno pravico. V zadnjih dneh pa se je tudi začelo delati za ustanovitev oziroma podpiranje srednjih šol za dekleta od strani države in je pri tej priliki obljubila vlada, da bode natančno preštudirala vse vzroke, kateri govore za ali proti ustanovitvi srednjih šol za dekleta, oziroma dovoljenju, pohajati skupno z dečki srednjo šole. Uvažujoč ta dva važna pojave, kakor tudi upoštevajoč velik vpliv ženstva na razvoj narodov, se hočemo pečati z ženskim vprašanjem. Vsak treznomislec človek bo podpiral stremljenje žensk po dosegu istih državljanskih pravic, katere imajo moški ne le iz tega stališča, kot veljajo razen splošne vojaške dolžnosti vse ostale dolžnosti za ženske, ampak osobito radi tega, ker z materinstvom in z dokaj večjim vplivom na telesni in duševni razvoj otrok, kakor moški, skrbe za procvit in napredek narodov, za procvit in napredek držav. Vendar pa še manjka mnogo predpogojev, kateri so neobhodno potrebni, da usposobijo ženstvo za izvrševanje volilne pravice v njihovo korist in v korist naroda, iz katerega izhajajo. Med temi predpogoji sta najvažnejša širša, temeljitejša izobrazba in narodna zavest. Naše ženstvo stoji na nizki stopinji izobrazbe, kar je večinoma pripisovati dejstvo, da se do sedaj nikdo pri nas ni pobrigal za ženstvo. (...) Narodna vzgoja ženske mladine je tembolj pomembna, ker imajo ženske kot matere največji vpliv na vzgojo otrok. Naše društveno in družabno življenje bi napredovalo, nek oživljajoči duh bi zavel v naše javno življenje, ako bi stalo na branikih za naše narodne pravice poleg mož naše narodno ženstvo, ako bi prevzelo naše narodno ženstvo med svojimi tovarišicami delo narodne probuje, ako bi vzgajalo ženstvo raznih slojev k narodni samozavesti, narodnemu ponosu! Potom večje in temeljitejše izobrazbe se bo naše ženstvo usposobilo za razumevanje vseh naših narodnih vprašanj, ne bode smatralo vse za malenkost.«²⁴⁶

Čeprav tega v slovenskem časopisju ni zaznati, je ob zavzemanju za načela demokratizacije političnega sistema v programe političnih strank v tem času vstopala tudi naklonjenost volilni pravici žensk. Za žensko volilno pravico so se v državnem zboru in odboru za volilno reformo

²⁴⁶ Domovina, *Žensko vprašanje*, 4. april 1906, št. 39, str. 1.

najbolj zavzemali češki narodni socialisti in socialdemokratski poslanci. V prvem branju Gautschevega predloga, 14. marca 1906, je na primer voditelj čeških narodnih socialistov Klofáč dejal, da si bo njegova stranka prizadevala za žensko volilno pravico – četudi zgolj iz teoretičnih razlogov.²⁴⁷

Na seji volilnega odseka dunajskega parlamenta so te zahteve dobile jasnejšo obliko. Češki socialist Choc je poudaril, da češke ženske upravičeno protestirajo, ker jih osnutek zakona uvršča v isto kategorijo kot kriminalce in reveže. Poslanec mladočeh Venceslav Hruby je podal konkreten predlog, naj »*naj dobe volilno pravico ženske, ki samostojno izvršujejo obrt ali poljedelstvo, in pa one, ki imajo na leto vsaj 1000 kron dohodkov*«. Poslanec Kaiser pa je menil, »*naj bi dobile volilno pravico za državni zbor samostojne obrtnice in gospodinje, ki že sedaj direktno volijo v veleposestvu in indirektno poslance iz trgovskih in obrtnih zbornic*«. ²⁴⁸

Toda takšna stališča niso naletela na odobravanje. *Slovenec* namreč poroča, da je »*notranji minister baron Bienerth odgovoril, da vlada ni naravnost nasprotna ženski volilni pravici. Ne kaže pa, da bi v Avstriji prvi storili ta korak. Koder imajo namreč že splošno volilno pravico, je omejena le na moške*«. ²⁴⁹ Opozoril je, da bi ženska volilna pravica prinesla tudi zahtevo po dostopu javnih služb za ženske. Hrubýjevemu predlogu je nasprotoval tudi voditelj avstrijske socialdemokracije Viktor Adler, ki je zavračal favoriziranje bogatih žensk. Je pa zagovarjal uvedbo ženske volilne pravice, kakršno je predlagal Choc. A v odboru za volilno reformo sta tako Chocov kot Hrubýjev predlog propadla. ²⁵⁰

Proti so glasovali tudi slovenski katoliški poslanci. Svoj glas so utemeljili: »*Priznavamo, da je med ženskami mnogo takih, kateri imajo razum in interes za javne zadeve baš tako kakor mnogi moški, poklicani k volitvam. Toda mi sodimo, da je ženska v prvi vrsti ustvarjena za rodbino, to glavno podstavo vsakemu zdravemu državnem in družbenem organizmu. In rodbina, obitelj bi trpela škodo, ako se tja zanese politični razspor. Kako bi izgledalo v rodbinskem krogu, ako bi moški in žena bila nasprotnega političnega mišljenja ter oba poklicana, izraz dati svojim političnim nazorom na volišču?*« Hrubýjevega predloga pa niso podpirali, ker »*je v očitnem protislovju proti enaki volilni pravici, ker neenakost je celo v protislovju z običajno oceno, koja se nahaja baš med ženskim spolom. Tam je navada, da se*

²⁴⁷ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 155.

²⁴⁸ Slovenec, Državni zbor, 21. september 1906, št. 216, str. 1.

²⁴⁹ Prav tam.

²⁵⁰ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, str. 156.

*omožena ženska in mati višje stavlja, nego neomožena samica. Sedaj pa hoče Hraby prvi kategoriji odreči volilno pravico, drugo pa obdariti z njo.*²⁵¹

Novi zakon o volilni pravici, ki je uveljavil splošno in enako volilno pravico za državnozborske volitve, je torej v celoti spregledal polovico prebivalstva. Z današnje perspektive moramo zato nujno poudariti, da januarja 1907 cesarjeva sankcija prinese splošno in enako moško volilno pravico.

Tukaj se seveda pogajanja, debate in prizadevanja, da bi tudi ženske vključili v politično odločanje, niso ustavila. V naslednjih letih so glas odločneje povzdignila različna ženska društva, pa tudi (moške) politične stranke. Do prve konkretne spremembe na Slovenskem je prišlo z deželnim zakonom 17. oktobra 1910 v Ljubljani. Zakon je bil delo katoliške Slovenske ljudske stranke, ki je imela od leta 1908 naprej absolutno večino v kranjskem deželnem zboru. Med drugim je uvajal tudi pravo žensko volilno pravico, saj je niso dobile samo davkoplačevalke, ampak tudi stalno nameščene učiteljice v občini. Prav tako jim je bila omogočeno osebno, samostojno glasovanje.²⁵²

A na pravico, da lahko sodelujejo na volitvah v najvišje državno predstavniško telo – parlament, so morale ženske na Slovenskem čakati še več kot tri desetletja. Pridobile so jo namreč šele po drugi svetovni vojni.

²⁵¹ Slovenec, 17. 11. 1906, v Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike, str. 75.

²⁵² Melik, Začetki ženske volilne pravice, str. 254.

8. Sklep

Začetek 20. stoletja je naznanil novo dobo. Narodi v Habsburški monarhiji so vedno glasneje začeli zahtevati pravice zase, stranke so jasno in notranje disciplinirano vodile svojo politiko v državnem in deželnih zborih, pojavila so se močna civilna gibanja, socialna demokracija je aktivirala delavce, ki so se zbirali na protestih. Politične razmere so bile razburkane tudi v drugem delu dvojne monarhije, vse skupaj pa so še podžigali odmevi revolucije v Rusiji. Jasno je postalo, da bo treba sprejeti določene spremembe, in cesar se je odločil, da njegovim političnim načrtom in ambicijam najbolj ustreza razširitev volilne pravice, ki bi najnižjim slojem dala občutek, da jih država tudi upošteva in ne le molze, hkrati pa bi omejila moč ogrskih magnatov.

Konec septembra 1905 so se tako pričela dobro leto trajajoča burna, naporna in zelo intenzivna pogajanja, kakšna bo nova volilna reforma. Kot so zapisali v liberalnem časniku *Slovenski narod*, so se dotlej vse spremembe oziroma prilagoditve političnega sistema sprejele »po hudih bojih in velikih državnih katastrofah«, tokrat pa se je vse dogajalo veliko hitreje. To daje slutiti na intenzivnost odkritih in zakulisnih pogajanj, pogovorov in usklajevanj, kar je dobro razvidno tudi iz količine objavljenih člankov oziroma prispevkov v izbranih časnikih.

Osrednji del besedila diplomske naloge namreč temelji na člankih o volilni reformi, ki so jih objavljali *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Mir*, *Domovina* in *Soča*. V času od septembra 1905 do februarja 1907 je bilo objavljenih okoli 450 prispevkov na to temo, kar nam ponuja odgovor, da so v slovenskem prostoru časopisi vestno spremljali dogajanje in ga predstavili bralcem. Večji del člankov sta seveda objavila osrednja slovenska dnevnik – katoliški *Slovenec* in liberalni *Slovenski narod*. Prispevki so objavljeni skoraj v vsakem izvodu teh dveh dnevnikov, večinoma na prvi strani. Pogosto so na isti dan objavili tudi več prispevkov o spreminjanju volilnega reda, na prvi strani bolj analitičen in poglobljen članek, nato pa še na strani 3 ali 5 strani vest o samem dogajanju v državnem zboru, odboru za volilno pravico ali povzetek pisanja drugih tujih časopisov. Ostali trije tedniki, ki smo jih izbrali predvsem za prikaz tega, kako so problem splošne in enake volilne pravice dojemali v drugih slovenskih deželah, so sicer objavili manj prispevkov, a velikokrat je razlog v njihovem tedenskem izhajanju, saj so bili za odziv na določen dogodek ali predlog že prepozni. Vseeno pa so prispevke na to temo

objavljali na vidnih mestih, včasih je bila vprašanju volilnih okrajev namenjena skoraj celotna izdaja časnika. Celovški *Mir* je tako na primer 1. marca 1906 izšel s črno obrobo, saj je postali jasno, da bo koroškim Slovencem pripadel le en poslanski mandat. Poročila in odmeve na posamezne dileme, ki so jih objavljali v »izvenkranjskih« časopisih sta pogosto povzemala tudi *Slovenec* in *Slovenski narod*, sploh če so potrjevali njuno stališče. Vprašanje splošne in enake volilne pravice je bila brez dvoma glavna in najbolj vroča tema v celotnem letu 1906.

Čeprav so se v tem času začeli vzpostavljati standardi profesionalnega novinarstva, so časopise še vedno vodili politiki in so bili bolj kot ne strankarska glasila. Povezava med politiko in časopisom je bila jasno vidna, saj so neprikrito objavljali obtoževanja, sumničenja, govorice in tudi žalitve nasprotnega tabora. Temu so sledile tožbe in procesi na sodiščih, zato so za urednike postavili kar poslance, ki jih je ščitila imuniteta. Še en dokaz prepletenosti takratnega medijskega sveta s politično sfero. Članki skoraj nikoli niso bili podpisani – razen če je prispevek napisal kateri od strankarskih veljakov, kot na primer Šušteršič in Krek v *Slovincu* ali Tavčar, Hribar in Triller v *Slovenskem narodu*..

Branje člankov, povezanih z volilno reformo, nam tako ne razkrije le tega, kako so dogajanje na Dunaju, v Ljubljani in ostalih slovenskih deželah spremljali časopisi, ampak nam da dober vpogled v spreminjanje odnosa do razširitve volilne pravice samih političnih strank in slovenskih politikov. V drugi polovici leta 1905, ko vprašanje splošne in enake volilne pravice postane dejanska možnost in ne le oddaljen cilj, zapisan v političnih programih, tudi stranke jasno izrazijo svoja stališča. Volilno reformo najbolj vneto podpirajo socialdemokrati, saj bi na ta način pravico delavcev do politične participacije izenačili s pravico višjih slojev, in Katoliška narodna stranka oziroma SLS, ki bi tako dosegla premoč v slovenskem prostoru, saj so bili njeni volivci predvsem nižji sloji.

Drugačen pogled so na začetku zastopali liberalci v Narodno napredni stranki. Čeprav je v svojem političnem programu imela zapisano prizadevanje za uvedbo splošne volilne pravice, je razvoj dogodkov v slovenskem političnem prostoru pokazal, da bi z razširitvijo volilne pravice in ukinitvijo kurij bili prav oni na slabšem. Katoliški tabor si je namreč vzpostavil široko mrežo gospodarskih, socialnih in kulturnih ustanov, ki so v njihov tabor pritegnile podeželje, velik vpliv na življenje »navadnih« ljudi pa so imeli tudi duhovniki. Inteligenca in meščanstvo, ki so bili potencialni volivci liberalcev, so bili na Slovenskem šibki in bi jih zato zlahka preglasovali. Liberalni tabor je tako poudarjal, da čas še ni zrel za uvedbo splošne in

enake volilne pravice, saj ljudstvo ni dovolj politično izobraženo, da bi moglo samostojno odločati. Ko je šlo za lasten politični obstoj in moč, se je načela liberalizma o enakosti vseh ljudi pač potisnilo ob stran.

Po nastopih ministrskega predsednika barona Gautscha pred poslansko zbornico novembra 1905 pa je postalo jasno, da ima vlada cesarjevo naročilo in da se obeta sprememba volilnega sistema. Katoliški tabor in socialdemokrati so željno pričakovali vladni predlog, liberalci pa so pričeli opozarjati na morebitne pasti splošne volilne pravice, ki jih je treba preprečiti. Tukaj se torej skozi članke ponovno pokaže razlika med katoliškim in liberalnim taborom. V *Slovincu* objavljajo »navijaške« članke, ki ljudem poudarjajo prednosti razširitve volilne pravice, in se v letu 1906 osredotočijo predvsem na poročila o oblikovanju volilnih okrajev, medtem ko je *Slovenski narod* predstavil več vidikov, ki bi jih bilo treba upoštevati pri pripravljanju reforme. Pisal je o potrebi po zagotovitvi svobodnih volitev in kaznovanju vseh kršilcev, nekaj časa je govora o pluralni volilni pravici, ki bi glasovom izobraženih dala večjo težo, zagovarjal je pluralni volilni sistem in oblikovanje meščanskih volilnih okrajev na Kranjskem.

Če so na Kranjskem še obstajale dileme, ali je splošna volilna pravica dobra rešitev ali ne, so bili v drugih slovenskih pokrajinah prepričani, da jim ta volilna reforma prinaša le koristi. Zdaj so imeli namreč štajerski, koroški in primorski Slovenci manj zastopnikov v državnem zboru, saj so v višjih kurijah imeli večino Nemci oziroma na Primorskem Italijani. V teh pokrajinah na prelomu stoletja tudi ni prišlo do »ločitve duhov« kot na Kranjskem in zato so si vsi njihovi politični predstavniki prizadevali za isto stvar. Članki, objavljeni v *Miru*, *Domovini* in *Soči*, tako predvsem kažejo pozitivne plati reforme in poudarjajo njen dobrobit za slovenski narod. Tudi po tem, ko je med pogajanjmi v odboru za volilno reformo že postajalo jasno, da bo koroškim in štajerskim Slovincem pripadlo manj mandatov, kot so jih zahtevali, so se še vedno zavzemali za uvedbo volilne reforme, a so ob tem iz prispevka v prispevek opozarjali na krivico, ki se jim bo zgodila, če slovenskim poslancem ne bo uspelo spremeniti vladnega predloga.

Največ slovenskih državnozbornih poslancev je imel katoliški tabor in v poslanski zbornici so sodelovali v klubu Slovanske zveze. Eden izmed glavnih govornikov in pogajalcev tega velikega kluba je bil kranjski veljak Ivan Šušteršič, zato se je v času oblikovanja novih volilnih okrajev in razdeljevanja mandatov po narodnostih od njega tudi največ pričakovalo.

V letu 1906 so se tako članki vseh časopisov pogosto nanašali na poteze in besede Ivana Šušteršiča, ki je po razočaranju nad vladnim predlogom, saj je Slovincem ponujal manj, kot je bilo pričakovano, postal glavni krivec za »ogoljufanje slovenskega naroda«. »Časopisna fronta« se je razdelila na dva dela: *Slovenec* proti ostalim časnikom. Napadi, žalitve in »razkrivanja« so postali rdeča nit prispevkov o volilni reformi in shodov, ki jih pripravljajo politična društva po vseh slovenskih deželah. Odziv na končno različico vladne volilne reforme na Slovenskem je bil torej buren. Na shodih so se vrstili govori o tem, kako so Slovenci na Koroškem in Štajerskem izdani, liberalci so tarnali nad razdelitvijo volilnih okrajev na Kranjskem, ki jim v večinskem volilnem sistemu ni omogočala enakega zastopstva v državnem zboru, pretiranega veselja iz časopisnih člankov prav tako ni bilo zaznati v klerikalnem taboru, čeprav so poudarjali, da bo novi državni zbor omogočil pravičnejše zastopstvo in prinesel izboljšanje položaja manjših narodov.

Če sklenemo, lahko rečemo, da je pripravljanje volilne reforme na Slovenskem vzbudilo veliko zanimanje. Pri tem so največjo vlogo igrali časniki, ki so bralcem predstavili vse predloge in poglede politikov, jih obveščali o pogajanjih na Dunaju in prinašali poročila s strankarskih shodov po vsem slovenskem ozemlju. Ti članki nam nudijo dober vpogled v dojetje in razmišljanje političnih taborov ter nam pokažejo razlike med posameznimi slovenskimi deželami.

A eno od vprašanj še vedno ostaja odprto in nanj nam prav zaradi svoje okupacije s politiko časopisi ne morejo dati odgovora: kaj so o tem menili »navadni« ljudje. V člankih lahko namreč preberemo le stališča političnih veljakov, govore na shodih, poročila s sej deželnih in državnih zborov, odborov, poslanskih skupin. Še v članku *Slovenskega naroda* »Kaj naš kmet meni o volilni reformi« izvemo le prepričanje nepodpisanega avtorja, kakšni so odzivi ljudstva, pa časopisov ni zanimalo. Nemogoče je na ta način oceniti, ali so ljudje razumeli, za kakšno spremembo sistema gre, ali so se za dogajanje v državnem zboru zanimali in ali so o tem imeli svoje mnenje.

Med prebiranjem takratnih časopisov se je nemogoče upreti začudenosti nad načinom pisanja in odkrito pripadnostjo predvsem kranjskih dnevnikov eni ali drugi politično opciji. Navajeni današnjega novinarskega poročanja, ko je v časopisih praviloma komentar ločen od vesti, v člankih pa naj bi bile predstavljene vse plati posameznega problema, nas odkrito žaljenje nasprotnega tabora, nekritično ponavljanje stališč določene stranke in objavljane

neargumentiranih namigovanj preseneti. Novinarstvo je takrat šele stopalo na pot profesionalizma in če danes pogledamo t. i. resne medije, je razlika zelo opazna. Prav zaradi tega je toliko pomembnejše, da se pri ustvarjanju slike o tem, kako so na problem uvajanja splošne volilne pravice gledali na Slovenskem, opremo na več časnikov.

Po letu in pol prerekanj, barantanj in usklajevanj je cesar nov volilni zakon le sankcioniral. Končni izplen reforme je Slovincem prinesla 23 poslanskih mandatov, in čeprav se je ta delež (4,6 %) v veliki meri skladal z deležem prebivalstva s slovenskih občevalnim jezikom (4,7 %), je bila razdelitev slovenskih mandatov po deželah zelo neenakomerna. Zlasti na Koroškem, Štajerskem in Goriškem so bili zastopani slabše. Vseeno je volilna reforma nedvomno pomenila velik korak naprej v demokratizaciji političnega življenja in uveljavljanju nenemških narodov v monarhiji, vendar pa še zdaleč ni uvedla demokracije in enakopravnosti.

9. Viri in literatura

Asa Briggs in Peter Burke, *Socialna zgodovina medijev, Od Gutenberga do interneta*, Sophia, Ljubljana 2005.

Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1718)*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2006.

Janez Cvirn, *Volilna reforma 1907*, v *Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941)*, ur. Marjan Drnovšek, Drago Bajt, Nova revija, Ljubljana 1995.

Janez Cvirn, *Deželnozborska volilna reforma na Kranjskem 1883*, v Melikov zbornik, *Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al., Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001.

Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, DZS, Ljubljana 1966.

Igor Lukšič, *Politična kultura. Političnost morale*, FDV, Ljubljana 2006.

William Alexander Jenks, *The Austrian Electoral Reform of 1907*, Columbia University Press, New York 1950.

Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem, 1861–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

Sonja Merljak Zdovc, *Preteklost je prolog: Pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*, FDV, Ljubljana 2007.

Andrej Pančur, *Politično življenje po volilnih reformah*, v *Slovenska novejša zgodovina*, 1. del, ur. Jasna Fischer et al., Ljubljana, Mladinska knjiga 2005.

Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič: Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Založba ZRC, Ljubljana 1998.

Andrej Rahten, *Dr. Janko Brejc (1869–1934). Politična biografija*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2000.

Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu, Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897–1914*, Panevropa, Celje 2001.

Irena Selišnik, *Prihod žensk na oder slovenske politike*, Sophia, Ljubljana 2008.

Fran Šuklje: *Iz mojih spominov*, 2. del, Slovenska matica, Ljubljana 1995.

Helmut Rumpler, *Im Vorfeld des allgemeinen Wahlrechts. Die Wahlreformdebatten im cisleithanischen Reichsrat 1891 – 1893*, v Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, ur. Vincenc Rajšp et al., Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, Modrijan, Ljubljana 2006.

Fran Vatovec, *Razvoj jugoslovanskega novinarstva*, 1. del, Visoka šola za politične vede, Ljubljana 1967.

Časopisi:

Slovenec (od septembra 1905 do januarja 1907),
Slovenski narod (od septembra 1905 do januarja 1907),
Domovina (od oktobra 1905 do junija 1906),
Mir (od novembra 1906 do januarja 1907),
Soča (od oktobra 1905 do oktobra 1906).

Časopisni članki:

SLOVENEK

Dnevne novice, 30. september 1905, št. 224, str. 5.
Shod za splošno in enako volilno pravico v Narodnem domu, 2. oktober 1905, št. 225, str. 1-3.
Volilna reforma, 6. oktober 1905, št. 229, str. 2.
Državni zbor, 7. oktober 1905, št. 230, str. 1-2.
Volilna reforma, 16. oktober 1905, št. 237, str. 1-2.
Za volilno pravico ljudstva, 9. oktober 1905, št. 231, str. 1.
Manifestacije za volilno reformo, 16. oktober 1905, št. 237, str. 2.
Glasovi ljudstva, 23. oktober 1905, št. 243, str. 1-2.
Nujni predlogi za splošno in enako volilno pravico, 25. oktober 1905, št. 245, str. 2.
Shod v Idriji, 26. oktober 1905, št. 246, str. 1.
Napredna principijalnost, 28. oktober 1905, št. 248, str. 1.
V strahu pred volivci, 28. oktober 1905, str. 1.
Dnevne novice, 2. november 1905, št. 251, str. 3.
Iz sobotne debate, 6. november 1905, št. 254, str. 1.
Dobljena bitka!, 18. november 1905, št. 265, str. 1.
Volilna reforma in volilni sistemi, 11. november 1905, št. 259, str. 1.
Ljudski shod v Celju, 20. november 1905, št. 266, str. 5.
Trst za splošno in enako volilno pravico, 13. november 1905, št. 260, str. 1.
Koroški Slovenci za splošno in enako volilno pravico, 13. november 1905, št. 260, str. 1.
Velikanska manifestacija v Trbovljah, 20. november 1905, št. 266, str. 5.
Pred novo dobo, 25. november 1905, št. 271, str. 1.
Volilna reforma, 30. november 1905, št. 247, str. 1.
Volilna reforma, 8. januar 1906, št. 5, str. 1.
Parlamentariziranje kabineta ponesrečeno, 30. januar 1906, št. 24, str. 1.
Slovanska zveza, 31. januar 1906, št. 25, str. 1.

Volivna reforma, 1. februar 1906, št. 26, str. 5.
Dolžnosti splošne in enake volilne pravice, 3. februar 1906, št. 27, str. 1.
Mariborski obrekovalec!, 9. februar 1906, št. 32, str. 1.
Volilna geometrija, 13. februar 1906, št. 25, str. 1.
Pred bitko, 20. februar 1906, št. 41, str. 1.
Vlada predložila volilno reformo!, 23. februar 1906, št. 44, str. 1-3.
Vlada predložila volilno reformo!, str. 3.
Glasovi o volilni reformi, 26. februar 1906, št. 46, str. 1.
Zlobnost ali neumnost?, 3. marec 1906, št. 51, str. 1.
Kmetije zborujejo, 5. marec 1906, št. 52, str. 1.
Drž. in dež. posl. Šuklje pred svojimi volilci, 6. marec 1906, št. 53, str. 1.
Liberalci proti volilni reformi, 7. marec 1906, št. 54, str. 2.
Protestni shodi na Koroškem, 7. marec 1906, str. 1.
Debata o volivni reformi v državnem zboru, 8. marec 1906, št. 55, str. 1.
Debata o volilni reformi v državnem zboru, 21. marec 1906, št. 65, str. 1.
Trd mož, bodi jeklen ...!, 9. marec 1906, št. 56, str. 1.
Čudni politiki, 10. marec 1906, št. 57, str. 1.
Kranjski deželni zbor nenadoma sklican, 30. marec 1906, št. 73, str. 1.
Dnevne novice, 3. april 1906, št. 76, str. 2.
Kaj bo?, 4. april 1906, št. 77, str. 1.
Narodnopiskajoča obstrukcija, 4. april 1906, str. 2.
Dr. Šusteršič o položaju, 6. april 1906, št. 79, str. 1.
Shodi Slovenske ljudske stranke, 23. april 1906, št. 92, str. 1.
Dnevne novice, 14. april 1906, št. 86, str. 5.
Veliki shod SLS, 30. april 1906, št. 98, str. 1-4.
Nova vlada, 2. maj 1906, št. 100, str. 1.
Štajerske in koroške Slovence prodajajo, 10. maj 1906, št. 107, str. 1.
Vladni kompromis, 25. maj 1906, št. 119, str. 1.
Koroški mandati, 5. julij 1906, št. 151, str. 1.
Kranjski mandati, 12. julij 1906, št. 157, str. 1.
Volilna reforma. 516 poslancev., 23. julij 1906, št. 166, str. 1.
Koroški Slovenci so spregovorili!, 27. julij 1906, št. 170, str. 1.
Volilna reforma in Jugoslovani, 20. julij 1906, št. 164, str. 1.
Politični komedijanti, 24. september 1906, št. 218, str. 1.
Slovenska Ljudska Stranka in volivna preosnova, 26. september 1906, št. 220, str. 1.
Uspehi gonje, 2. oktober 1906, št. 225, str. 1.
Dr. Tavčar izdal drugi koroški mandat!, 12. oktober 1906, št. 234, str. 5.
Neumna komedija, 13. oktober 1906, št. 235, str. 1.
Pritisk krone. – Čegava je zmaga?, 27. oktober 1906, št. 272, str. 1.
Volilna reforma sprejeta, 3. december 1906, št. 277, str. 1-2.
Bodoči parlament, 4. januar 1907, št. 3, str. 1.
Manifestočni shod tobačnega delavstva, 21. oktober 1905, št. 242, str. 2.
Državni zbor, 21. september 1906, št. 216, str. 1.

SLOVENSKI NAROD

- Govor dr. Ivana Tavčarja poslanski zbornici*, 30. september 1905, št. 224, str. 1-3.
Splošna in enaka volilna pravica, 9. oktober 1905, št. 231, str. 1-2.
Začnite pri sebi, 20. oktober 1905, št. 241, str. 1.
Dr. Ferjančič v Kamniku, 23. oktober 1905, št. 243, str. 1-2.
Volilna reforma, 26. oktober 1905, št. 246, str. 1.
Kdo je dosleden? I., 30. oktober 1905, št. 249, str. 1.
Kdo je dosleden? II., 31. oktober 1905, št. 250, str. 1.
Proč s privilegiji, 28. oktober 1905, št. 248, str. 1.
Klerikalci in volilna reforma, 28. oktober 1905, št. 248, str. 3.
Deželni zbor kranjski, 3. november 1905, št. 252, str. 2.
Deželni zbor kranjski, 4. november 1905, št. 253, str. 5.
Politika v cerkvi, 4. november 1905, št. 255, str. 1.
Po končani razpravi, 8. november 1905, št. 256, str. 1.
Volilna reforma, 11. november 1905, št. 259, str. 1.
Kaj misli naš kmet o splošni in enaki pravici, 13. november 1905, št. 260, str. 1.
Vlada in volilna reforma, 29. november 1905, št. 273, str. 1.
Splošna in enaka volilna pravica, 2. december 1905, št. 276, str. 1.
Gautscheva volilna reforma – udarec za Jugoslovane, 28. december 1905, št. 295, str. 1.
Volilna reforma, 4. januar 1906, št. 3, str. 1.
V kritičnem času, 12. januar 1906, št. 9, str. 1.
mandat za kranjske Nemce, 20. januar 1906, št. 16, str. 1.
Volilna reforma pokopana?, 26. januar 1906, št. 21, str. 1.
Prevarati nas hočejo, 3. februar 1906, št. 27, str. 1.
Novi pastirski list, 6. februar 1906, št. 29, str. 1.
Volilna reforma in dr. Šušteršič, 7. februar 1906, št. 30, str. 2.
Gautsch v stiski, 14. februar 1906, št. 36, str. 1.
Zgodovinski dnevi za avstro-ogrsko državo, 19. februar 1906, št. 40, str. 1.
Gautschev načrt volilne reforme, 23. februar 1906, št. 44, str. 1.
Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence I., 24. februar 1906, št. 45, str. 1.
Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence II., 26. februar 1906, št. 45., str. 1.
Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence III., 27. februar 1906, št. 46, str. 1.
Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence IV., 28. februar 1906, št. 47, str. 1.
Gautscheva volilna reforma z ozirom na Slovence V., 1. marec 1906, št. 49, str. 1.
Volilna reforma in Nemci, 3. marec 1906, št. 51, str. 4.
Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, 7. marec 1906, št. 54, str. 1.
Govor poslanca dr. Ferjančiča na seji poslanske zbornice, 24. marec 1906, št. 68, str. 1 in 2.
Lepa tolažba za koroške in štajerske Slovence, 10. marec 1906, št. 57, str. 2.
Dnevne vesti, 14. marec 1906, št. 60, str. 3.
Shod zaupnikov narodno napredne stranke, 26. marec 1906, št. 69, str. 1-2.
Sklicanje kranjskega deželnega zbora, 30. marec 1906, št. 73, str. 1.
Deželni zbor kranjski, 2. april 1906, št. 75, str. 1-2.
Atentat na slovensko meščanstvo, 3. april 1906, št. 76, str. 1.
Krinke dol, klerikalni hinavci!, 4. april 1906, št. 77, str. 2.
Štajerski Slovenci – žrtev klerikalnega izdajalstva, 12. april 1906, št. 84, str. 1.
Smrtni udarec, 30. april 1906, št. 98, str. 1.
Gautsch – Hohenlohe, 1. maj 1906, št. 99, str. 1.
Konferenca pri ministrskem predsedniku, 8. maj 1906, št. 105, str. 1.
Dnevne vesti, 26. maj 1906, št. 130, str. 3.
Zadnji apel, 13. junij 1906, št. 134, str. 1.

Poraz Slovencev glede Štajerske, 23. junij 1906, št. 142, str. 2.
O stališčih slovenskih poslancev napram volilni reformi, 27. junij 1906, št. 145, str. 1.
Koroška – izgubljena, 5. julij 1906, št. 151, str. 1.
Razkritje dr. Brejca, 6. avgust 1906, št. 178, str. 1-2.
V obrambo, 10. avgust 1906, št. 182, str. 1-2.
Zaupni shod štajerskih in koroških Slovencev v Mariboru, 24. avgust 1906, št. 193, str. 1-2.
Volilna reforma in Slovenci, 13. september 1906, št. 209, str. 1.
Odločni nastop Tavčarja v odseku za volilno reformo, 26. september 1906, št. 220, str. 3.
Novo izdajstvo Šušteršiča, 18. oktober 1906, št. 239, str. 1.
Zadnji boj, 3. november 1906, št. 252, str. 1.
Koroški Slovenci – izdani, prodani, 6. december 1906, št. 280, str. 1.
Volilna reforma sprejeta!, 3. december 1906, št. 277, str. 1.
Izpod razvalin vzklije novo življenje, 30. januar 1907, št. 25, str. 1.

DOMOVINA

Politični pregled, 10. oktober 1905, št. 90, str. 3.
V boj za splošno in enako volilno pravico!, 17. november 1905, št. 91, str. 1.
Ljudstvo je govorilo, 21. november 1905, št. 92, str. 1.
Vlada in volilna pravica, 1. december 1905, št. 95, str. 1.
Volilna preosnova v državnem zboru, 26. februar 1906, št. 24, str. 1.
Gautsch je padel, 2. maj 1906, št. 50, str. 1.
Slovenske pokrajine v odseku za volilno reformo, 25. junij 1906, št. 72, str. 1.
Žensko vprašanje, 4. april 1906, št. 39, str. 1.

MIR

Politični shod v Šmihelu, 23. november 1905, št. 47, str. 1.
Volilna pravica, 22. februar 1906, št. 8, str. 1.
Atentat na naš narodni obstoj, 1. marec 1906, št. 9, str. 1.
Protestni shodi, 8. marec 1906, št. 10, str. 1-2.
Pokopani!, 7. julij 1906, št. 27, str. 1.
Koroški Slovenci pokopani!, 14. julij 1906, št. 28, str. 2.
Politični pregled, 28. julij 1906, št. 30, str. 2.
Po mariborskem shodu, 1. september 1906, št. 35, str. 1.
Končano, 8. december 1906, str. 1.
Konec komedije, 2. februar 1907, št. 5, str. 1.

SOČA

O splošni in enaki volilni pravici, 4. oktober 1905, št. 79, str. 1-2.
Splošna volilna pravica v deželi, 28. oktober 1905, št. 86, str. 1.
Volilna reforma, 28. februar 1906, št. 17, str. 1-2.
Izdajalci in lažniki, 10. marec, št. 20, str. 1.
Še je čas, 5. maj 1906, št. 38, str. 1.
Trije slovenski poslanci pri ministrskem predsedniku, 12. maj 1906, št. 38, str. 2.
Volilna reforma v poslanski zbornici, 31. oktober 1906, št. 87, str. 1.